

Dr. K.H. Miskotte

DE KERN VAN DE ZAAK¹

Toelichting bij een proeve van hernieuwd belijden

¹ Verschenen bij uitgeverij Callenbach in Nijkerk, 1950. Gebaseerd op 22 artikelen in *In de Waagschaal*, 4^e jaargang (1948-1949) nr. 40-51 en 5^e jaargang (1949-1950) nr. 2-8, 10, 11, 13. Ongewijzigd opgenomen in *MVW* 11. Kampen: Kok 1989. Deze tekst is uitgangspunt van deze digitale weergave en is licht geredigeerd op spelling, archaïsmen en interpunctie. Tekst in blauw is de oorspronkelijke versie van *In de Waagschaal* die in de boekversie is opgenomen. Tekst uit *In de Waagschaal* die *niet* is opgenomen in de boekversie staat tussen *asterisken*. Tekst tussen vierkante haken in de hoofdtekst en in de voetnoten is van de bezorger, Willem van der Meiden. De cijfers in rood tussen vierkante haken in de annotatie verwijzen naar het inventarisnummer uit de bibliotheek van Miskotte (1994). Drie hoofdstukken (IX, XIV en XVI) werden opgenomen in *Om de waarheid te zeggen* (1971). De aanvullingen uit die tekst zijn opgenomen in de versie van *MVW* 11. Ze zijn in deze digitale tekst met voetnoten aangegeven. Rinse Reeling Brouwer was zo vriendelijk deze tekst en de annotatie mee te lezen, te corrigeren, van commentaar te voorzien en aan te vullen waar gewenst en/of nodig. Daarvoor dank ik hem hier van harte!

FUNDAMENTEN EN PERSPECTIEVEN VAN BELIJDEN

I. INLEIDING²

Zo luidt de titel van een klein geschrift, dat lang apocrief, verborgen, was – en waarvan de opstellers zeker niet verwachten dat het ooit canoniek, met kerkelijk gezag bekleed zal worden. Het is geen nieuwe belijdenis in deze zin dat het de klassieke confessie zou verdringen, het wil dit niet, *ofschoon* ook al zou het binnen de mogelijkheden *zou* liggen dit factisch te doen: het wil echter evenmin een verbetering of aanvulling zijn, hoewel het in feite bij nader inzien op bepaalde punten iets dergelijks zal blijken te zijn.

Wij hebben hier te doen met een poging om de *essence* van de belijdenis, “in gehoorzaamheid aan de H. Schrift en op de bodem van de oude belijdenisgeschriften”, opnieuw samen te vatten voor een nieuw geslacht. Bij een verregaande ontwenning de dingen bij de *naam* te noemen en dit *samen* te doen mag het een wonder heten als van een zeker welslagen mag gesproken worden.

Laat mij eerst zeggen hoe het gekomen is tot dit ontwerp, deze “proeve van beschrijving”.³

I. In het eerste jaar na de oorlog, toen we onder de *Werkorde*⁴ leefden en de commissie voor de kerkorde hard bezig was met haar taak, bleek reeds dat naar de aard van de strijd der geesten, zoals die in de 19e eeuw gevoerd was om het herstel van de kerk, niets de belangstellenden zozeer bezighield als de vraag naar de belijdenis, naar het *herstel* van de geldigheid van de belijdenis.⁵

De één verlangde naar die glorieuze tijd dat hij weer wist welk belijdenis-reglement te hanteren viel, de ander voelde zich juist om dezelfde reden beklemd, vreesde repristatie, justitiële leertucht, uitbanning. De één wilde orde op zaken stellen en de ander vreesde voor zichzelf en zijn genoten van deze orde niets dan inquisitie en voor de kerk zelf verstarring. Het een zowel als het ander valt geheel *buiten de legitieme mogelijkheden* van het gereformeerd protestantisme. Dat hebben niet alleen de vaders van de ethische (deze in

² Verschenen in *In de Waagschaal*, jrg. 4 (1948-1949), no. 40, 1 juli 1949.

³ Het streven om van de Nederlandse Hervormde Kerk met een nieuwe kerkorde weer een belijdende kerk te maken liep vast in de jaren '30 en de draad werd aan het begin van de oorlog weer opgenomen door Hendrik Kraemer. In de naoorlogse jaren werkte een subcommissie van de Commissie voor de Kerkorde aan een tekst die later resulteerde in deze *Fundamenten en perspectieven van belijden*, opgesteld door Henk Berkhof. De leden van deze subcommissie, die vanaf maart 1946 aan het werk ging, waren prof. dr. H. de Vos, dr. E.L. Smelik, dr. H. Berkhof, dr. G.P. van Itterzon, ds. A.A. Koolhaas, prof. dr. A.A. van Ruler, dr. J.M. van Veen en Miskotte. Nadat een ontwerptekst van commentaar was voorzien door een 'commissie van rapport' vanuit de synode werd de tekst besproken en goedgekeurd in mei 1949. Zie voor de aanloop, de tekst en de toelichting op *Fundamenten en Perspectieven* in: *Documenten Nederlandse Hervormde Kerk 1945-1955*. 's-Gravenhage: Boekencentrum z.j. (1956), 78-111. De tekst verscheen destijds in brochurevorm: Den Haag: Boekencentrum 1949, heruitgegeven door dezelfde uitgever in 1980.

⁴ Tussen 1942 en 1944 heette de Commissie voor de Kerkorde de Commissie voor de Werkorde.

⁵ In de oorlogsjaren circuleerden al enige geschriften van Miskotte en geestverwanten die als 'proefteksten' kunnen worden beschouwd voor de formulering van nieuw belijden. De zogeheten Amersfoortse stellingen, waartoe dr. J. Koopmans de aanzet gaf, verschenen in een illegale publicatie in 1941 onder de titel *Wat wij wel en wat wij niet geloven*, opgesteld door Koopmans, Miskotte, Kroon e.a. vanuit de Lunterse Kring. Een jaar later verscheen onder de titel *Wij geloven en belijden* een tekst van de Werkgroep 'Kerk- en Gemeenteopbouw' van de Nederlandse Hervormde Kerk, ook wel 'Doornse thesen' geheten, geschreven najaar 1942 en in de maanden daarna verspreid over de plaatselijke gemeenten.

haar historische bevrijdende betekenis tegenwoordig zo miskende) theologie ons geleerd, maar ook Hoedemaker en Kromsigt⁶ en zovele anderen. De belijdenis is geen reglement, ze is geboren uit een geestelijke beslissing, die telkens opnieuw moet worden bevestigd vanuit dezelfde geestelijke kennis waaraan zij destijds is ontsprongen. Maar ook Kuyper heeft steeds betoogd dat de belijdenis nooit criterium van geloof kan zijn, dat zij slechts een kerkelijk gezag oefent als “de vooralsnog allereenvoudigste en volkomenst bereikbare uitdrukking van de volheerlijke waarheid, die ons God heeft geopenbaard” (*Tractaat van de reformatie der kerken* 25, *Locus de Ecclesia* 251).⁷ Wat er in Assen (1926) gebeurd is⁸, mag niet geacht worden een voorbeeld te zijn van de ‘handhaving’ van de belijdenis. De belijdenis is geen reglement, maar ze is zeker ook geen beginselverklaring van religieus-bewogenen. Zij is het antwoord van de kerk op het Woord van God, de dankbare erkenning van de Waarheid, waar zij niet onderuit kan, die stille liefdesverklaring die met haar *stelligheid* deelneemt aan de stelligheid van de openbaring van God, gelijk het in het leven van de liefde vanzelf spreekt, waar wij gaarne ons woord voegen naar het woord van de ander, zozeer dat het een nauwelijks opzettelijke echo schijnt: ik hou van je – en het antwoord is als een echo: ik blijf bij je – en het wederwoord luidt wederom even stellig. Wanneer men vraagt of dit geestelijke verkeer ook in een belijdenisgeschrift zich verwerkelijkt, moet gezegd worden dat dit van tevoren en van buitenaf niet te bepalen is. Maar het kan ons gegeven worden: en dan is het een heerlijkheid. Zeker zal dan het geschrift doorzichtig moeten zijn tot op de geestelijke akte waarvan het de neerslag is, doorzichtig voor de gemeente.

Deze innigheid en stelligheid is velen vreemd geworden. We zijn gewend aan een vrijblijvend spreken, we begrijpen niet dat het ‘*relatieve*’ van onze woorden het momenteel méést absolute kan zijn, namelijk gezien in de relatie, in de levende verhouding van de Heer en Zijn volk, van Gods hart en ons hart. Het gaat om de kennis die uit de liefde opwast. Het feit blijft dat hele scharen links en rechts deze vastheid van het antwoord, geschapen naar het beeld en de gelijkenis van de vastheid van het evangelie van de vrije genade met bevreemding en argwaan bejegenen.

II. Waar nu de ‘Commissie voor de Kerkorde’, bezig met wat nu als artikel 10 van de Generale Orde te voorschijn gekomen is, met grote **stelligheid** nadruk de tijdgebondenheid van de belijdenis, de betrekkelijkheid van de termen, en vooral de akte van het belijden als primair (aan de neerslag daarvan in het geschrift) wilde stellen, waar ze van plan was de formulering “in *gemeenschap* met de belijdenis der vaderen” voor te dragen (en niet: in overeenstemming met) en de daad van het belijden zich ook zag voltrekken in de prediking, het kerklied, het gebed, de formulieren, de herderlijke brieven – zodat de gehele kerk opgeroepen wordt haar arbeid als een Christus-belijdende te verstaan – daar kon zij er niet aan ontkomen onder die werkzaamheden de kerk ook ruimte te laten voor *belijdenisgeschriften* in het *heden* geboren. En onmiddellijk kwam de oude boze achterdocht van een verpolitiekt richtingend omvoren: wat zou dat wel wezen? Een nieuwe

⁶ Resp. dr. Ph.J. Hoedemaker (1839-1910), predikant, theoloog, hoogleraar aan de Vrije Universiteit – maar hij ging niet mee met de Doleantie – en dr. P.J. Kromsigt (1866-1941), hervormd predikant te Rotterdam en Amsterdam.

⁷ Resp. *Tractaat van de reformatie der kerken*. Volksuitgave. Amsterdam: Höveker 1884 [493] en *Locus de Ecclesia*. Collegedictaat (1892) [937], later gebundeld in *Dictaten Dogmatiek*. Kampen: Kok 1910.

⁸ Verwijst naar de geruchtmakende gereformeerde Synode van Assen (1926) waarin vastgesteld werd dat de slang werkelijk in het paradijs heeft gesproken. Dat leidde tot de uittocht van predikanten als Geelkerken, Buskes, Ter Schegget en Smelik, die de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband oprichtten.

moderniserende belijdenis? Plotseling de gemeente opgedrongen? Een opgepoetste orthodoxie, die het conservatisme bedekt? Nee, er was niets ter tafel, men had niets op het oog, omschreef alleen de mogelijkheid die er moest zijn tot nieuw belijden in de nieuwe tijden. Maar de commissie voor de Kerkorde wilde (zelf voortgaand met het ontwerpen van de ordonnaties) tegelijkertijd een aantal theologen van verschillende signatuur aan het werk hebben, die eens samen moesten trachten te vinden wat volgens hun inzicht de kerk in het heden met bijzondere *nadruk* zou hebben te belijden en te verkondigen, “in dankbare gehoorzaamheid aan de H. Schrift en staande op de bodem van de (oude) belijdenisgeschriften”. Een groep mannen kwam geregeld samen gedurende ruim twee jaar en kwam tot een resultaat dat door een commissie van rapporteurs uit de synode (maart-mei '49) langdurig en nauwkeurig is bezien, opnieuw in samenspreking met de commissie van de opstellers is besproken en herzien, ten slotte in de Generale Synode is gebracht en daar alinea voor alinea, zin voor zin is overwogen, in tegenwoordigheid van twee van de opstellers, die als adviseurs ter vergadering waren ontboden. Een reeks van werkzaamheden, die van buiten bekeken niets anders te zien geven dan menselijke gesprekken, discussies, antithesen, synthesen – en die wellicht toch een binnenkant hebben, waar het blijken zou hoezeer het hart van de waarheid daar in het geding is geweest. “Het zal zijn, dat ik van Mijn Geest zal uitstorten over alle vlees” [Hand. 2: 17] – ook hier zou het menselijke bezocht kunnen zijn met de zelfbetuiging van de volstreckte, namelijk de volstreckt-bevrijdende, ons tot zaligheid leidende waarheid. Maar uitwendig is het een boekje met een reeks meningen, voor neutrale ogen (ook in de kerk glariën⁹ ze ons aan) is er niets gebeurd. Ten slotte heeft de synode besloten dit geschrift: *Fundamenten en Perspectieven van belijden* aan de kerk, dat is: allereerst aan de classicale vergaderingen en de kerkenraden vóór te leggen. Nu het boekje *inmiddels publiekelijk is verschenen*, vinden we geen reden er langer over te zwijgen. Omdat wij geen invloed wilden uitoefenen op het overleg van de classicale vergaderingen hebben wij bovendien de datum van hun samenkomen eerst laten verstrijken. Welaan dan, wat wil dit geschrift zijn, wat kan het betekenen, hoe moet men ermee werken?

III. In de wandeling heette het altijd het ‘leerboek’. Dit deed het gerucht ontstaan alsof wij bezig waren een nieuw catechisatieboek te ontwerpen. In waarheid gaat het om een eerste poging aan een voorbeeld duidelijk te maken hoe men op een rechtmatige manier zou kunnen voldoen aan de clausule van artikel X 3e alinea van het ontwerp-kerkorde: “*in haar verantwoordelijkheid voor het heden en levende in de (uit de Schrift geputte) belijdenis der vaders, belijdt de kerk telkens opnieuw...* Jezus Christus als Hoofd der Kerk en als Heer der wereld”. Dat wil dit geschrift dus zijn... een paradigma, een voorbeeld hoe wij dat zouden kunnen proberen te doen, zonder de wezenlijke dingen te verwaarlozen of te verdonkeremanen, en zonder aan het tijdsbewustzijn van de gemeente (ook de gemeente is modern, maar ze is het áls gemeente van Jezus Christus) voorbij te spreken. Dit is nogal negatief, maar zo betaamt het ons bij deze prille poging. Intussen doet zich hier de wonderlijke ervaring voor dat de uitdrukkelijkste deemoed in de bedoeling niet kan verhinderen dat een werk onder de hand in sommige opzichten méér wordt in plaats van minder dan het klassieke. Het is minder, omdat het zélf van het klassieke leeft en daarvan afhankelijk blijft en in zover het op geen stukken na de taalkracht en tedere intonatie haalt van de catechismus en de confessie – en toch is het in zekere zin méér: 1) omdat de accenten hier en daar beslist méér *Schriftgetrouw* zijn, 2) omdat de *éénheid* van de

⁹ Verouderd: glanzen, glinsteren.

delen stringenter is (hier: de belijdenis van het Rijk), 3) omdat vroeger verwaarloosde punten nu naar voren komen, zoals de eschatologische verwachting, de verkiezing van Israël, in het algemeen: het heilgeheim van de *Geschiedenis*. Voeg daarbij dat dit nieuwe uiteraard (zonder 'actueel' te doen en zich de taak van bijvoorbeeld de evangelisatie aan te meten), te spreken heeft en spreekt, sterk door de wereldsituatie mede bepaald *ongeveer door de moderne situatie*: de algemene angst, de gezagscrisis, de vreugdeloze gelatenheid – en daarom zich *bijzonder inlaat met de mens*, zijn onuitsprekelijke leed, zijn onpeilbare verdorvenheid en raadselachtigheid, maar ook en des te meer naarmate het wonder van de vrije genade ons groter wordt, *maar ook* in vreugde spreekt over de wijze waarop God hem, de méns, in zijn eer herstelt en zijn recht handhaaft.

IV. Wat nu het gebruik betreft dat men van deze proeve van belijden maken zal, de voorrede van de ontwerpers zegt daarover: wij beogen *drieërlei*, onderling samenhangend, *doel*. Het éne deel: belijden, heeft drie uitlopers.

Ten eerste willen we uitdrukken wat naar ons inzien de kerk van Christus zeggen moet, opdat de moede en wanhopende mens van onze dagen duidelijk wete *waar zijn heil gelegen is*.

Ten tweede willen we, zodoende, *de éénheid* van onze Hervormde Kerk en, kon het zijn, van heel de christelijke kerk in Nederland *dienen* en bevorderen.

Ten derde willen we bevorderen dat de strijd rondom de geldigheid van de belijdenisgeschriften, die bij aanneming van het ontwerp-kerkorde te verwachten is, een strijd zij over de vraag niet naar een formele geldigheid, maar aangaande *de religie van de belijdenis zelf*. “Daarom pogen wij in dit leerboek aan te geven wat onzes inziens het eigenlijke is, waarom het in de Drie Formulieren gaat en waarom het ons allen, die van de kerk zijn, ook vandaag moet gaan. Het wil de éénheid der kerk bevorderen, door aan te wijzen wat heden moet worden gezegd. Het wil dus uiteindelijk het *apostolaat* dienen, *maar zo dat het allereerst de kerk dient*, opdat deze door de eenheid des geloofs tot het apostolaat bekwaamd worde.”

V. De woorden waarin dit stuk is vervat zijn uiterst sober, gemeten aan de controversen die zich de laatste eeuw in de kerk hebben opgestapeld. Ze zijn zonder uitgesproken lyrische verheffing, ze zijn slechts zelden, maar dan wellicht in een goede zin, stichtelijk. Maar met dit al zijn ze zó *afgewogen* door langdurige overweging en onder de last van de verantwoordelijkheid werkelijk kerkelijk te spreken en datgene te zeggen wat we op dit ogenblik in waarachtigheid sámen kunnen zeggen, dat ze licht in hun strekking kunnen onderschat worden.

Wij moeten zeker de dingen niet gewichtiger maken dan ze zijn, en niet ingewikkelder dan ons ongeconcentreerde verstand, onze gedesintegreerde geest verdragen kan. Toch zou het jammer wezen wanneer de één zich ontzette over de simplismen, zonder te weten welke diepten hier bedoeld worden – en de ander zich zakelijk neerzette bij het ‘eenvoudige evangelie’, zonder te verstaan dat dit hier toch niet van zijn makelij is, niet naar de snit van zijn groepsbewustzijn of partij. In zekere zin weerloos gaat zulk een “proeve van beschrijving” door de kerk. Moge het een eigen lot hebben!

Velen zullen ‘missen’ wat erin staat, maar béter dan vorige generaties het zeiden, anderen zullen over allerlei heenlezen dat uit het hart van het leed, uit het leed van deze tijd geboren is, maar het klinkt hier zo ingetogen dat wie moderne klanken horen wil aanvankelijk teleurgesteld zal zijn. We hebben al menigeen ontmoet die op het eerste gezicht er niets aan

vond en die bij het preciezer proeven van de **simpele** effen woorden blij werd dat er zo vrij, vrij **beide** van belijdenis-vrees en belijdenis-kramp, en met zo geestelijke vrolijkheid kon worden getuigd in ééndracht met de ganse christenheid, ten overstaan van de wereld van nu, in gemeenschap met de belijdenis van de vaders, krachtens de apostolische opdracht die in het heden ons is gegeven. Er blijft ruimte voor allerlei kritiek, ook voor de toegespitste en overdrevene van hem die er zelf niet mee bezig was. Eén kritiek of stemming van kritiek wijzen we echter volstrekt af, namelijk het verwijt van *'eenzijdigheid'*, indien men daarmee bedoelt de besliste geloofskeuze: Christus alléén, alléén door het geloof, aan God alléén de eer. Wie dat niet verstaat, die kent zelfs het ABC niet van wat de reformatoren bewoog, die kan hun fundamentele belijden slechts in schijn naspreken. Overigens moge het hagelen van bezwaren.

Bewuste polemiek met allerlei bewegingen uit onze dagen wordt hier niet gevoerd. Men zou dan trouwens niet weten waar te beginnen en waar te eindigen. Elke keus zou iets partijdigs en willekeurigs behouden. Toch is de diepere reden van deze afwezigheid van polemiek naar ons inzien deze, dat **we** de gemeente en de theologie beter dan vroeger begrijpen: *wij zijn gesteld niet om tégen, maar om vóór iets te getuigen*. De positiviteit van het evangelie van de genade van God is zelf, impliciet, de beste apologie en de edelste polemiek.

Voor zover wij kunnen zien zal een grote verwondering en dankbaarheid bij al onze beschouwingen moeten overwegen, want het is werkelijk iets bijzonders om na eeuwen opnieuw gesteld te worden voor de blijde noodzaak te belijden "in gemeenschap met de belijdenis der vaders" – en het dan tot onze verrassing ook in gemeenschap met zovele tijdgenoten te doen. ook hier zijn de tekenen van een langzaam ontwaken van de kerk in ons vaderland.

VI. Wanneer men vraagt waarom toelichting nodig is – of meent dat de noodzaak daarvan reeds pleit tegen het geschrift, dan zouden we het volgende met de welwillende lezer willen bedenken.

1. Alle woorden die niets *betékenen* buiten de mededeling van gegevens of gebeurtenissen, alle bericht en verslag, in krant of rapport, spreekt voor zichzelf. Hoe meer een woordenreeks echter betekent, des te groter is de mogelijkheid van misverstand.
2. Wat héél goed gezegd is vraagt de meeste commentaar, namelijk voor hen die de achtergrond van waaruit de woorden komen niet kennen. Juist het trefzekere woord onderstelt zekere geestverwantschap, uitleg bedoelt latente geestverwantschap bewust te maken. Vandaar in alle landen van meet af commentaren op confessie en catechismus!
3. Niet alleen wát er gezegd moet worden, maar ook het *hoe* staat ons in geen enkele gemeenschap gehéél vrij. We zijn aan de *regels van het huis* gebonden, het hart hangt trouwens aan de orde-van-zaken die hier in het geding is. Een belijdenis, hoe eenvoudig ook, kan nooit een traktaatje zijn, wat wij belijden zeggen we mét de vaders, zeker, ook opnieuw met onze broers en zonen, maar in de taal van dit land, ons geestelijk vaderland. Willen we 'buitenkerkelijken' toespreken, dan moet het ánders.
4. Toelichting is ook naar *binnen* nodig, omdat over het algemeen de gemeenteleden zo weinig, zo bitter-weinig hebben meegenomen van de catechese. We kunnen hen niet helpen door hen te behandelen als vreemden. Ze horen erbij, ze hebben enige notie van de grondwoorden van de Bijbel, maar het is goed op korte termijn in enig herhalingsonderwijs de dingen wat óp te halen.
5. Het geschrift *Fundamenten en Perspectieven* wil een voorlopige synthese zijn, het wil zeggen wat we op dit ogenblik *sámen* kunnen zeggen, in blijde erkenning van het echte

evangelie, de oer-heerlijkheid van het heil, door het getuigenis van de apostelen tot ons gebracht. Daarom is het goed dat de Commissie van ontwerp zelf een toelichting heeft opgesteld van didactische, populair-theologische aard.

6. In dit boek trachten wij, op eenvoudige wijze, de '*religie*' van de belijdenis aan te wijzen, dat is: wat het h  rt er nu eigenlijk aan h  eft, wat het praktisch betekent voor een mensenkind. Bij 'praktisch' denk ik allereerst aan wat de ouden noemden: de praktijk der godzaligheid, het innerlijke en uiterlijke leven met God, te midden van eigen moeite, twijfel en aanvechting.

II. GOD, ONZE KONING¹⁰

Wij geloven met het hart en belijden met de mond, dat de aarde is des Heren, mitsgaders hare volheid, de wereld en die daarin wonen.

Deze wereld is niet aan zichzelf prijsgegeven, maar behoort toe aan God, de Vader van Jezus Christus, die haar Schepper, haar Redder en haar Onderhouder, en zo eeuwiglijk haar Koning is. Hij is en Hij doet dat alles om Zijns zelfs wil, opdat Hij door Zijn schepselen geprezen en gediend worde. Deze lofprijzing en deze dienst zijn het leven en het heil der schepselen. In de verheerlijking Gods vinden wij, naar de bedoeling Zijner eeuwige liefde, onze bestemming en onze zaligheid. God, die alles doet om Zijns zelfs wil, doet juist daarom en daarin alles ter wille Zijner schepselen. Hij, die ons liefheeft op Zijn goddelijke wijze, die vrijmachtig en barmhartig tegelijk is, Hij alleen is ons danken en dienen waardig. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 1.

I. Deze belijdenis begint ergens middenin. Ze zoekt het *begin* niet in een logisch aanvangspunt, maar bij een werkelijkheid en een waarheid die ons *onmiddellijk* aangaat in dit leven. Vandaar dat er zoveel wegvalt. De leer aangaande God en de eigenschappen Gods, heel de oude manier om in ons spreken over Hem ergens “in de eeuwigheid” te beginnen. Er gaat van de rede, het redebeleid, de redelijke volgorde zulk een dwang uit dat een ieder geneigd is bij het begin te beginnen. En hoe hoger, ijler, leger dat begin is, des te redelijker schijnt het ons. Daarmee wordt hier gebroken. Omdat voor de theologie het ‘begin’ ligt in het *midden* van de tijd, zoals voor het geloof en de bevinding het leven begint, precies daar waar God met ons begonnen is. We ontkennen niet dat een gebouw van gedachten op de brede grondslag van de leer aangaande God, Zijn wezen, Zijn volkomenheden, Zijn besluit, de schepping, indrukwekkend is en ruimte geeft om de schatten van de openbaring op grootse wijze uit te stallen, voor te stellen en aan te bevelen, maar het valt niet te ontkennen dat op deze wijze, onder afzien van Christus, óók veel voor de gemeente onvruchtbare problemen zijn ontstaan. Zij mogen ons niet belasten, zij mogen ons niet verhinderen tot de kern te komen. Er zijn tijden dat zij een fataal oponthoud betekenen. Voor velen, voor bijna alle meelevenenden een versluiering van het hart van de zaak. We zeggen niet dat het verboden is het zo, redelijk en systematisch, te proberen, maar wel dat het een grote bevrijding kan zijn ontslagen te worden van deze vóór-gedachten en bóven-beelden en abstracte achtergronden. Het is onmiddellijk de God van de openbaring *waarmee* met wie wij te doen hebben, de God van de geschiedenis, van Israël, van de wereld in haar bewegen. Laat voor ditmaal nu eens afgesneden zijn ook wat de kerk en de theologie op rechtmatige wijze *daaruit* redelijk afgeleid hebben, of als vóóronderstellingen hebben opgesteld, om nu enkel dit éne te horen en te belijden: God als Koning. We spreken niet *meer* over Zijn wezen en *nog* niet over Zijn daden. Zijn wezen zelf straalt ons toe in Zijn heerschappij, in Zijn handelen. Zijn wezen is handelen, koningshandelen.

Er is niet een ‘zijn’, een eeuwig-onverstaanbaar ‘bestaan’ van God. We moeten, we mogen Hem kennen in Zijn *daden*. In deze daden komt Zijn wezen, aard, karakter, ook Zijn denken, voornemen, bedoelen puur naar voren, het komt op de wereld aan, op ons hart toe. Dit

¹⁰ Verschenen in *In de Waagschaal*, jrg. 4 (1948-1949), no. 41, 8 juli 1949. Ook bewerkt opgenomen in *Postille* 21 (1969/70).

bewogen uitgaan van God verschijnt ons onder verschillende aspecten, maar het eerste, het leidende daarvan is het koninklijke. Dit bedoelt bijbelser en levender te zeggen wat de dogmatiek de *'aseitas'*¹¹ noemt. In de taal van de school is deze term onmisbaar, maar wij zijn in de kerk, wij trachten nu te belijden en we zeggen: o, Koning, Heer, Majesteit.

II. *'Koning'* is een oud, onmisbaar beeld. Het sluit de tirannie uit, de tirannie van de causaliteitswet zo goed als die van de demonen. Het sluit bovenal (en dat is misschien nog meer actueel) de eenzaamheid uit. Wij menen dat tegen deze bedreiging van de zin van het mens-zijn geen rechtmatig verweer kan worden gevoerd door nu niet op scholastieke maar op idealistische wijze van een algemene God, een diepste daadkracht, een eeuwige levensbron te spreken. Daarvoor is geen grond, in de ervaring noch in de rede. De Bijbel verkondigt ons onmiddellijk een bijzondere, een *'menselijke'* God. Vóór we van God iets merken kunnen is Hij, om zo te zeggen, al mens geworden om het mens-zijn te delen. Dat is de zin van het antropomorfisme, dat we van het bijzondere tot het algemene komen, en van het mensvormige tot het kosmische. Dat behoort bij de grondstructuur van het Oude Testament. Daarom is God, de *'Koning'*, zo onnoemelijk veel rijker dan het *'eeuwig Wezen'*, waarmee ons wezen verwant zou zijn. Het woord *'koning'* sluit de notie van een willekeurig heerser uit, maar ook de veel vreselijker willekeur van het onbepaalde en grenzeloos Godsbegrip. Niet het *'eeuwig Wezen'* is God, maar God, de Koning, onze Koning, *die* leren we ook kennen als eeuwig, algenoegzaam, alvervullend, al-begrijpend, al-dragend, het al tot heerlijkheid leidende. Immanu-el – dat is Gód! Omgekeerd kan de Godheid nooit Immanuël zijn.

De koninklijke macht omvat liefde en heiligheid, genade en recht, nabijheid en verhevenheid. Maar met de kwalificatie *'Koning'* wil gezegd zijn: het gaat erom dat de liefde *Zijn* liefde is, de heiligheid *Zijn* heiligheid. Niet de liefde is God, maar God is liefde – dat men dit *niet kan omkeren*, daarin ligt het wezenlijke koningschap van God. Maar daarmee is tegelijk gezegd dat de blijde vaart waarmee we daareven de causaliteit en de demonen en de eenzaamheid relativeerden reeds voorkomt uit het gelóóf. Dat God geen tiran, geen blote macht kan zijn spreekt vanzelf. Het koningskarakter van Zijn daden sluit dit uit, integendeel, Hij is uiteraard onze enige *beschermers* tegen alle volstrekteden, onnipotenties, machtsusurpaties die ons omgeven en benauwen kunnen. Wij naderen in gebed en belijdenis de Majesteit, die het bestáán van de dingen waarborgt, wiens overmacht als onuitputtelijke hulp heel de wereld omgeeft. Zo wordt het concreet en praktisch.

“Deze wereld is niet aan zichzelf prijsgegeven.” Gedacht is bij *“wereld”*, goed-bijbels, allereerst aan de mensenwereld. Inderdaad heeft de Schrift in het geheel geen interesse voor een abstracte stomme godheid, maar evenmin voor een concrete, stomme *'natuur'*. God, die tussen de mensen doorgaat, die Zich in het eindige en zondige bestaan begeeft om in de tijd van de mensen met de mensen te zijn, die belijden wij, die nemen wij samen ernstig. Alleen ten opzichte van Hem kan sprake zijn van *'belijden'*. De Algeest of de *'wordende God'* behoeft men niet te belijden: die wordt uitgedacht of ook ervaren, met deze gedachten en ervaringen blijven wij in onszelf alleen. Belijden is uit de eenzaamheid treden, omdat de God die hier ontmoet en gekend wordt aan de eenzaamheid ons ontheft met de greep van Zijn koninklijke *tegenwoordigheid*.

Koninklijk is Hij ons een eeuwigheid vóór geweest. Daarom moet het een vergissing zijn als wij Hem willen *dénken* in plaats van Hem te *dánken*, in het danken Zijn daden te gedenken, daarom *'belijden'* wij Hem. God kan alleen maar beleden worden, en niets mag ten slotte

¹¹ De *'zelfgenoegzaamheid'* van God.

beleden worden dan alleen God. Daarmee prijzen wij de Koning, die ons niet aan onszelf heeft overgelaten, met *onze* religie, al zou ze universeel van opzet zijn, bevestigen wij echter steeds weer onze onophefbare eenzaamheid, in zover de 'godheid' een projectie van onze eigen geest is, die zich onder en achter de Openbaring schuift, om ons van het menselijke, het bepaalde, het onherhaalbare van Gods daden te ontslaan. Aan ons eigen denken overgelaten zullen we steeds weer ondankbaar zijn voor Gods zelfvernederen en de wederliefde vervlakken en vervluchten door ons zogenaamde hogere denken en geestelijker voorstelling. Een wonder dat het geduld van de Koning met deze ondankbaren nog niet uitgeput schijnt!

III. Wij belijden dat deze wereld aan God *toebehoort*. Dit te weten is genoeg: het wil zeggen dat we evenmin als over het *wezen* Gods klaarheid behoeven omtrent het *wezen* van het *creatuurlijk* bestaan. We kennen niet het *wezen*, maar de *relatie*, de *verhouding*, die er een is van *Eigenaar en eigendom*, *Schepper en schepsel*. Ook dit blijft een geloofsgeheim.

Daarom mogen wij het immers 'belijden', de natuur en de ervaring leren ons over deze verhouding, dit toebehoren eigenlijk niets. We moeten reeds *van elders* weten wie de Here God is, om deze bonte, ondoorgrondelijke wereld erop áán te zien dat ze door de wil van Hem is voortgebracht die koninklijk is, overvloedig en vlekkeloos Koning. We moeten reeds een weinig ingewijd zijn om dit 'toebehoren' te verstaan als enkel gunst en het nauwkeurig tegendeel van andere slavernij. De mensheid is niet aan God... 'prijsgegeven', maar door Hem gedragen boven het Niets, geborgen tegen de ondergang, beschermd tegen het verderf.

Ten slotte is dit 'toebehoren' alleen te verstaan in Christus Jezus. Zoals Jezus de Vader toebehoort en toebehoren wil, zo behoort de mensheid God toe, ook als zij harerzijds Hem niet toebehoren wil, ja heel de schepping leeft haar leven in dit toebehoren uit. Haar *wezen* is dank, een loflied doortrekt de aarde en haar volheid. Daarvan horen wij de weerklank in de psalmen, jubelend om de Koning (Ps. 93-98, Ps. 145, Ps. 150). Alle *juichen* geldt God, deze God, het Al kan men niet aanspreken. Tot Brahman keert men in, het zou waanzin zijn Hem, Het met vreugdekreten te groeten, te zegenen, te loven! Laat ons eindelijk verstaan dat géén bijbels werkwoord: belijden, verwachten, prijzen enzovoort, overdraagbaar is op wat wij, religieuze mensen, van nature 'God' noemen.

IV. De Schepper, zegt deze belijdenis, "is der wereld *Redder en Onderhouder* en zo eeuwiglijk haar Koning" De volgorde kan hier bevreemden: allen die de logische ontknoping van een intrige verwachten in het godsdrama van schepping, val, belofte, herstel enzovoort, zullen er moeite mee hebben, en het is toch zo eenvoudig! Wat is de zin van het voortbestaan van de dingen? Is het bestaan als bestaan in zichzelf gerechtvaardigd? Lonen de eeuwen de moeite? Beschaamt de geschiedenis niet de zorg van Gods sparende en onderhoudende trouw?

Onderhouden? Waarom? Waartoe?

Het antwoord zal moeten zijn: de *onderhouding* van de wereld geschiedt *met het oog op haar redding*, met het oog op de tijd dat haar oorspronkelijke reine aard zich weer onthullen zal en de zin van Gods daden en van Zijn geduld openbaar zal zijn. Méér nog: zij geschiedt op grond van het heilige voornemen van de verlossing, krachtens de in eeuwigheid reeds voltogen en voor de aarde bestemde heerlijkheid. Daarom deze volgorde: "haar Redder en Onderhouder en zo eeuwig haar Koning".

V. Het is intussen wel nodig ons te herinneren dat, hoe innig het koningschap van God

gedacht worde, hoe diep het 'toebehoren' ook gevat moge worden – hoezeer dus het Immanuël als het Midden worde gesteld en dit Midden als het Begin van onze kennis (en mitsdien van onze belijdenis) – het hart nooit vrede heeft indien de *laatste grond* van de genaderijke bemoeienis van God niet gelegen is in Hemzelf. Alles wat aan ons geschiedt, geschiedt zó dat God er Zichzelf in kan zijn, Zijn eigen aard en bedoeling daarin bevestigt, Zijn Heerlijkheid uitspreidt. Daarom: “om Zijns zelfs wil”.

Weliswaar moet men beide zeggen, enerzijds dat God alles doet om Zijns zelfs wil en anderzijds dat Hij alles doet ter wille van Zijn schepselen, zelfs moet men zeggen dat Hij “juist dáárom” alles ter wille van Zijn schepselen doet – maar heel deze waarheid wentelt om de as van Gods Zelfstandigheid en Vrijmacht, let wel: de zelfstandigheid en vrijmacht van déze God, in de Glorie van Zijn volkomenheden, Zijn deugden. De zelfstandigheid en vrijmacht van het ‘Absolute’ zou inderdaad géén blijmare zijn (gelukkig maar dat het bovendien juist niet zelfstandig en vrijmachtig is, maar het spiegelbeeld van onze rede). Doch wél verstaan: wat een heerlijkheid ligt in deze uiterste consequenties van het koningschap van onze God! Hij is en Hij doet dat alles, namelijk het scheppen en het redden en het onderhouden “om Zijns zelfs wil”, want juist deze zelfstandigheid en vrijmacht is ons nodig om een fundament te vinden voor de eeuwige geldigheid van de dingen die wij niet ‘hebben’, waarin wij geloven, maar zo dat we zeggen moeten: kom mijn ongelooft te hulp. Het heil moet vastliggen, en de eigenlijke vastigheid is dat God de Heer Zijn werk beschikt en doet om Zichzelf daarin te zijn, uit te leven, te betuigen, eerst recht te realiseren. Wij verheugen ons in ‘s Konings onschendbare schoonheid.

Het mag als kwaad teken gelden wanneer zovele rechtzinnigen en vrijzinnigen die óf niet meer verstaan óf het belang ervan niet vatten, althans geneigd zijn dit “om Zijns zelfs wil” voor een bleke abstractie te houden. Men vraagt dan naar bijbelplaatsen. Die zijn er wel, maar niet zovele die dit uitdrukkelijk zeggen, en ik denk dat de zaak zelf te zeer in de godsvrucht zelf ligt opgesloten (Jes. 43: 7, Ez. 36: 22, Rom. 11: 36) om er apart over te spreken.

Dit is geen speculatie, maar eerder een kostbaar deel van de geestelijke bevinding. Dat in ons heil God Zichzélft verheerlijkt, dat in onze zaligheid God de Heer Zijn eeuwige vreugde viert, hoewel Hij in Zichzelf heerlijk is en van jubel vervuld, dat zal steeds de ware schat zijn van Gods kinderen en de bron van een onuitputtelijke verbazing. In dit artikel worden de accenten van Luther en Calvijn verbonden, het “hoe krijg ik een genadige God” en het “aan God alleen de eer”. Welk een duizelingwekkende gedachte en welk een vaste luchtweg naar klaarheid en vrede, dit sámen te denken! Laten we het simpel zo zeggen: a. mijn heil is mijn belang, b. in mijn heil ligt Gods eer, c. God doet het niet om mij dan in zoverre Hij het voor Zichzelf doet. Mijn belang is... Gods belang. d. Gods eer is dan geen abstracte grootheid, maar de glorie van Zijn liefde, van Zijn vernedering. e. Mijn belang is dus, objectief, geen eigenbelang, maar de verheffing van mijn bestaan tot een mede-getuige in de schoonheid van de schepping van de volkomenheid van God.

VI. Doch dit heeft onmiddellijk ethische, praktische betekenis. Zoals we de speculatieve Godsleer achter ons lieten en de rationele wereldverklaring, zo ook de religieuze wereldbeschouwing. Linea recta gaat het aan op de praktijk. Dogma is altijd *ethos*, belijdenis is altijd reeds binding. God “wil geprezen en gediend” worden, dat wil zeggen déze God is niet een Opperwezen dat over ons beschikt, en nog minder een wezen dat beschouwd en genoten wordt, en allermint een Idee waaraan ik mij onderschikt of een Ideaal dat ik nastreef. God wil de lof van de liefde, en Hij wil de dienst van de liefde in de wereld. De

ontvouwing van een moraal past niet in een belijdenis. Wat deze lof en dienst betekenen behoort natuurlijk later gezegd te worden (zie vooral artikel 15). En dan zal blijken dat we strikt genomen geen moraal meer vinden, het betreft slechts een formele overeenkomst in woorden, als we voor het gemak van een christelijke moraal spreken. Naar de inhoud gezien zullen we ontdekken mogen dat God ook dáárin koninklijk aan ons handelt dat Hij ons ontruikt aan de dictatuur van 'het Goede', aan de garelen van principes en de dressaten van levenshoudingen. "Wandel voor Mijn aangezicht en wees oprecht" [Gen. 17:1], 'sei ganz', wees geheel op Mij gericht – "staat dan in de vrijheid, waarmede Christus u vrijgemaakt heeft" [Gal. 5: 1] – "al wat uit het gelóóf niet is, dat is zonde" [Rom. 14: 23] – "Ik ben de Heer, die u heilig" [Lev. 20: 8]. Van daaruit wordt het loven en het dienen bepaald en gevuld, van daaruit wordt de moraal als stelsel van beginselen en voorschriften welhaast de doodsvijand van het geloof, en God, onze Koning, zal onze hulp en onze bevrijder blijken ook in deze strijd. Dáárom wil Hij dat ons leven opgaat in Zijn lof en in zijn Dienst.

VII. De buitenstaander zal het, zolang hij erbuiten staat, nooit verstaan welk een *kolossale* suffige gevoelsblunder het is te menen dat God dus ijdel, egoïst en zelfgenoegzaam is. Wie belijdt, toont ook hierin geen buitenstaander te zijn dat hij weet wat de heerlijkheid van de Koning is (in onderscheiding van de caesar, keizer, dictator), maar vooral dat hij beseft en beleeft hoe noodwendig dit *alles* prijzen en dienen is voor óns, hoe heilsnoodwendig, hoezeer het lucht en licht, spijs en drank is voor de mens. De mens lééft niet dan alleen in de lofzegging, in de bewondering van God wordt hij pas ingewijd tot een menswaardig bestaan. We weten niet wat de mens is, geen definitie volstaat, er is niets waarin hij zó totaal verschilt van de andere creaturen dat zijn eigen wezen tot in de diepte duidelijk wordt. Maar waar hij dankend is, daar is de menselijke natuur metterdaad als ménselijke natuur gerealiseerd. Daar is hij eindelijk zichzelf, daar bloeit hij voor God en wordt "vervuld tot al de volheid Gods" (Ef. 3: 19).

VIIa. En wat geldt van de lofprijzing geldt evenzo van de "dienst". Hier is bedoeld *de niet onmiddellijk, cultische dienst,* de bewaring en vervulling van de geboden van God, die het leven mogelijk maken, namelijk het leven in vrijheid. In de Bijbel wordt van tweeërlei "dienen" gesproken. 'Cultisch' en 'ethisch', in de eredienst en in het dagelijks leven, in de lof van God en in de dienst... aan de nááste? Nee! Wederom, allereerst en wezenlijk, in de dienst van God die de naaste ten goede komt. Ook dat blijkt telkens weer een ergernis voor de mens. Hij dient niet graag, en als hij God dient, verstaat hij graag 'godsdienst' als ménsendienst in opdracht en onder toezicht van een hogere Instantie. Hij begrijpt er niets van dat de naaste alléén gebaat is als wij Gód dienen, hij weet niet waarmee hij God zou kúnnen dienen, dat is de keerzij daarvan dat hij zich bij de liefde ván God niets denken kan, en graag verheft hij zich tot de mening van Spinoza, dat wie God liefheeft niet moet wachten op wederliefde.¹² Deze God is dan ook = de Natuur. Van "wederliefde" gesproken, in het evangelie is het precies omgekeerd: de wederliefde wordt van óns verwacht, zózeer is God zélf liefde en ons een eeuwigheid vóór met Zijn liefde. De geboden en rechten en inzettingen staan niet tégen het leven, maar ze zijn integendeel de voorwaarde waardoor het leven mogelijk is en de wereld bewoonbaar blijft. Het gebod is een kosmisch vrijgeleide voor het bedreigde en verachte, een universeel bestek van de wegen van de aanbidding en verering,

¹² Uit de *Ethica*, V, propositio 19: "Qui Deum amat, conari non potest, ut Deus ipsum contrà amet." Dit is een eigen weergave van M. In zijn bibliotheek had hij de vertaling van W. Meijer. Amsterdam: Van Looy ²1905. [22] Meijer vertaalt (compacter) op 309: "Die God bemint, kan niet verlangen dat God hem wedermint."

een licht dat niet het leven, maar ‘óns’ leven, niet het oorspronkelijke, maar het zondige schroeit. “Deze lofprijzing en deze dienst *zijn* het leven en heil der schepselen” – ze zijn er niet een voorbereiding toe of een gevolg ervan, of een voorwaarde – nee, ze zijn zélf het leven en het heil. Versta “zijn” weer als het wezenlijk bewegen, als de akte waarin de mens zichzelf wordt, en het is duidelijk dat bezig-zijn in de lof hetzelfde is als bezig-zijn met léven, voluit léven, naar alle kanten staan en gaan in het heilsleven, gezegend leven.

In de dienst, dat is: in de bewaring en vervulling van de geboden ligt precies het tegendeel van wat de rebel-in-ons erachter zoekt: besnoeiing, inkrimping, versnijding van leven en natuur, geluk en vrijheid. Wie God, onze Koning, belijdt, die erkent, nuchter en verrukt, dat in deze dienst het heil van de wereld gelegen is, en dat een ieder die deelneemt aan deze wereldbrede liturgie daarin zijn bestemming vindt en de vervulling van zijn bestemming, *namelijk* of wat hetzelfde is: de zaligheid.

VIII. Dit bedoelt artikel 1 te zeggen over God en Zijn Rijk. Het woord ‘Rijk’ is nog niet gevallen, zal de lezer terecht opmerken. Dat komt omdat de voorstelling van het Koninkrijk van God hier op een nieuwe, bredere wijze wordt gebruikt. In het Nieuwe Testament betekent het woord ‘Koninkrijk’ een deels *gekomen*, deels te *verwachten* orde, waarin God naam geheiligd wordt en Zijn wil geschiedt op aarde als in de hemel. Van het Oude Testament is hetzelfde te zeggen, alleen wordt daar vaker het feitelijke gebeuren, de wereldregering onder de Rijksgedachte gebracht. Trachten wij deze gezichtspunten tezamen recht te doen, dan kan ons de eenvoudige overweging helpen dat in het woord ‘Rijk’ de nadruk minder ligt op het resultaat en meer op de regeringsdaden. Vaak kan men beter vertalen ‘koningschap’ dan koninkrijk. Wanneer wij dus, afziend van de abstracte vragen over Gods wezen en ons houdend aan Zijn handelen, Hem als Koning belijden, dan valt de belijdenis van God en van het Rijk samen. Zijn koningschap komt in Zijn koningsdaden uit, het geheel van Zijn koningsdaden vormt Zijn koninklijke heerschappij. Hoe is God? Zoals Zijn Rijk is! Waar is Zijn Rijk? Waar Hij Zijn daden stelt! Waar vinden wij Zijn daden? In wezen en beslissend ontmoeten wij die in het feit van de verschijning van Jezus Christus! Deze is ‘onze’ Heer, daarom en daarom alleen is het geen verkleining maar verinniging, als we over God spreken als *ónze* God en Hem belijden als *onze* Koning.

IX. *Bij deze summiere toelichting moeten wij het laten.* Door hetgeen in artikel I *niet* gezegd is, maar weggelaten, alsook door hetgeen er *nieuw* gezegd is en toegevoegd, vooral door de samentrekking van het belijdend spreken op dit éne: God en het Rijk, wordt stellig *iets* uitgedrukt van wat er heden ten dage *allereerst* gezegd moet worden, in alle eenvoud, voor de oren van een vermoeid en verbijsterd geslacht, wordt stellig iets gezegd dat wij in de kerk zonder aarzelen *samen* kunnen zeggen. Of het volstaat? Of het goed gezegd is en zuiver uitdrukt de ‘religie’ van de belijdenis – dáárover een besliste uitspraak te doen staat niet bij ons. Zijn er die helemaal vreemd tegenover dit spreken staan, wij laten de moed niet zinken dat er een brug gelegd kan zijn voor het herkennen, dat zegt: het is ánders en eender, die is het toch, dit raakt het wezenlijke, waarvan de zin mij verscholen scheen en die tot nieuwe schoonheid is ontloken.

III. DE MENS, SCHEPSEL EN ZONDAAR¹³

God heeft de mens geschapen naar Zijn beeld, opdat deze Zijn vrijmacht zou eren en Zijn liefde zou beantwoorden, en alzo in de vreze des Heren het leven zou hebben. Maar wij erkennen in diepe verootmoediging, dat wij met alle mensen ons leven en ons geluk buiten Gods koningschap hebben gezocht. Wij hebben niet geloofd, dat in de onderwerping aan Hem ons heil gelegen is. Dit is onze zonde, dat wij Gods eer aanranden en Gods liefde beledigen door onszelf en andere geschapen machten tot koning te verheffen. Zo hebben wij ons gesteld in dienst van de Boze, die de overste dezer wereld geworden is. Wij zijn daardoor geheel van onze bestemming vervallen geraakt en zijn onmachtig geworden om Gods stem te herkennen en te volgen. Deze onmacht is echter geen verzachting van onze schuld; zij wordt door die schuld opgeroepen en zij wordt in het geloof als schuld erkend. Zonde is, dat wij als God willen zijn en zelf uitmaken wat goed is en wat kwaad; onder dit oordeel valt al ons handelen, ongeacht zijn hoedanigheid naar onze zedelijke maatstaven. Zonde is, dat wij niet willen, dat deze God Koning over ons zij, maar in Zijn plaats ons een god zoeken naar ons eigen beeld en onze eigen gelijkenis. Door Gods Koningschap te verwerpen hebben wij ons eigen geluk verworpen en in plaats van ons heil, ons verderf gekozen. De blijken daarvan ondergaan wij in het leed en in de dood, en in de vervreemding en haat der mensen onderling. [Fundamenten en perspectieven van belijden.] Artikel 2.

I. De oude thema's en de onvermijdelijke raadselvragen komen hier ter sprake: wat is de mens? Wat is het beeld van God? Wat is zonde? Waarin ligt de straf? Is er een overblijfsel van het beeld van God? Is er een natuurlijke Godskennis? Is de erfschuld niet het einde van onze zedelijke aansprakelijkheid? Tonen de heidenen en velen die ongelovigen genoemd worden, niet een hoge geestelijke levensstandaard? En dergelijke vragen waaraan wel niemand ontkomt, waar je niet aan voorbij komt, en waar niemand *uit* komt! Er zijn genoeg mensen die door deze vragen in een aangeboren of aangekweekte melancholie worden vastgehouden. Er zijn anderen die zich daarachter verschuilen om zich het Woord van God van het lijf te houden. En weer anderen verlustigen zich erin om de mens, eerst in zijn wezen, dan in zijn onvermogen tot kennis te vernederen, ook om zich metterwoon te vestigen in het onvoltooide en onvoltooibare, zonder verwachting, zonder heimwee. Wat daarvan zij, als we daar eerst dóórheen moeten om tot blijdschap en klaarheid te komen, dan staat het voor ons allen te bezien of we niet in donker moeten blijven en voor altijd gebannen uit de vrede.

Maar zou het geen zin hebben om ons eens te bezinnen waar deze vragen *vandaan* komen? Zijn ze niet ontstaan of eerst recht klemmend geworden dóór het evangelie, krachtens de verkondiging? Ze zijn toch in feite een reflex van de kennis van God. Wisten we niet dat deze God God is, zouden we ons dan diep en gedurig bekommeren over deze vragen? Is misschien het Antwoord ouder dan de vragen?

Door de inzet van dit belijden komen deze vragen in een nieuw verband en kunnen ze, voor zover een antwoord nodig is, een eenvoudig antwoord vinden, namelijk door streng de blik gericht te houden op dit éne: dat God, déze God, leeft en regeert als Koning, als onze

¹³ *In de Waagschaal* jg. 4 (1948-1949) nr. 42, 15 juli 1949. Enkele maanden later hield Miskotte in Leiden een Studium Generale lezing over 'de mens in theologisch perspectief'. Verschenen in de brochure *Hoe zien wij de mens?* Theologische visie. Studium generale-college februari 1950. Leidse voordrachten 8. Leiden: Universitaire Pers Leiden 1952. Ook bewerkt opgenomen in *Postille* 21 (1969/70).

Koning.

II. Het 'beeld van God' wordt dan verstaan minder als een bezit dan als een bestemming, en niet allereerst als een verleden, maar veeleer als een *heden*. Want de bestemming, die God ons verleende in Zijn koninklijke gunst, in de schepping, *blijft en kan niet door het verzet van de mens te niet gedaan worden*. Zulk een macht komt hem niet toe en is hem niet verleend. En kan zichzelf niet ont-mensen.

De zuivere *verhouding* tot God kan verstoord zijn zonder dat de *bestemming* is opgeheven. De 'vreze des Heren', het eerbiedige verkeer in het verbond kan verdwijnen, maar de Here niet, en zo zeker als de Here niet is God-in-het-algemeen, als mogelijkheid, als afwezige werkelijkheid, maar God, die 'ónze' is en blijft, onze God en onze Koning ook in het gericht, handhaaft Hij zijnerzijds ons mens-zijn, de kwaliteit van ons mens-zijn, onze bestemming. Zijn adem maakt en houdt ons levend, en al wat aan ons is, is welgeschapen. De mens is geen wanschepsel, maar – dat blijft het ondoorgrondelijke – hij stelt wandaden, hij gebruikt de zuivere godskrachten ver-keerd, verkeerd-gericht.

Ila. Wie het beeld Gods zou zijn, zou dragen, die is bezig iets te *dóén*, die is bezig Hém te eren Die bezig is over hem te regeren, die is doende te leven, te lieven en te loven.¹⁴ Hij spreidt geen ingeschapen eigenschappen ten toon, maar **die** gaat inderdaad de eeuwige Majesteit eren en verheerlijken, **die** hij gaat metterdaad antwoord geven op de eeuwige Liefde, die alle dingen draagt en bezielt. En dáárin is hij dan... zichzelf.

Het zal van het grootste belang blijken in de komende jaren mét de gemeente enigermate tot klaarheid te komen over het mens-zijn, ons méns-zijn. Het moet duidelijk worden dat een pessimistisch oordeel over de mens als schepsel de Schepper *onteert*. De mens weg te stoten in de zinloosheid kunnen we beter aan de moderne bestaansanalyse¹⁵ overlaten, hem terug te werpen op de 'vrijheid', die uit wanhoop over zijn grondeloos-toevallig bestaan geboren wordt, is de slechtst mogelijke voorbereiding voor een goede ontvankelijkheid jegens de evangelische waarheid.

God heeft de mens goed geschapen, leert de catechismus. Men heeft haar verweten dat zij in vraag 9 dubbelzinnig spreekt, in de vraag met 'mens' de tegenwoordige bedoelend, in het antwoord echter: Adam.¹⁶ Hoe dit zij, wij hebben onszelf, hier en nu, erop áán te zien dat wij uit de hand van God zijn voortgekomen. De vele vragen die hier blijven mogen dit éne niet verduisteren, dat de mens goed is als schepsel van God en heden ten dage erop aangelegd en uitgerust, geroepen en genodigd en verplicht om *al doende* antwoord te geven op de eeuwige Liefde. Om zo mens te worden, te 'zijn'.

III. Zijn wij inderdaad daarmede doende, blijkt dat de wezensactie, de elementaire uitdrukking van ons natuurlijke handelen? Wij erkennen... dat wij géén antwoord geven. *Wij!* die heden leven en heden het woord van de Koning opnieuw hebben vernomen, wij erkennen dat wij heden met iets anders doende zijn, waardoor we tegen onze bestemming

¹⁴ Naar een regel uit het eerste couplet van Jodocus van Lodensteins lied 'Hoog, omhoog, het hart naar boven'. Gezang 75 hervormde bundel 1938.

¹⁵ M verwijst hier ongetwijfeld naar het existentialisme, dat in de eerste naoorlogse jaren furore begon te maken.

¹⁶ Heidelbergse Catechismus, vraag 9: *Doet dan God de mens niet onrecht, dat Hij in Zijn wet van hem eist wat hij niet doen kan?* Antwoord: Neen Hij; want God heeft de mens also geschapen, dat hij dat kon doen; maar de mens heeft zichzelf en al zijn nakomelingen, door het ingeven des duivels en door moedwillige ongehoorzaamheid, van deze gaven beroofd.

in leven en ons, voor zover het aan ons zou liggen, bezig zijn het *onmogelijke* te willen: onder Gods koningsheerschappij zonder God verder te gaan, in Zijn tegenwoordigheid Hem als een afwezige te negeren, omgeven door Zijn goedheid ons te pantseren met zelfgenoegzaamheid, aangesproken door Zijn liefdedwoord het bolwerk van onze eenzaamheid te versterken.

Wij! We schuiven de schuld niet af op Adam, het staat ons niet meer vrij ons verkeerd lopen te verklaren uit een verleden. Juist voor de gelovige en belijder, als hij gaat *belijden*, valt hier, ook al aanvaardt hij alles wat God ons *daarover* geopenbaard heeft, niets te 'verklaren'. Hij kan zich alleen solidair verklaren met de andere mensen als met hen bevangen in het onverklaarbare en onzinnige. Hij houdt niet op zich te verbazen dat wij het onmogelijke hebben verkozen: mét God zonder God, in God buiten God te leven. Wij hebben misschien wel 'geloofd' dat er een God is, we hebben 'geloofd' dat Hij de macht heeft, maar wij hebben niet geloofd dat in de onderwerping aan Hem *ons heil gelegen is*, en dit te geloven, dat alleen is waarlijk gelóóf. De rest zijn meningen, religieuze meningen, waarmee wij "Gods eer aanranden en Zijn liefde beledigen", doordat wij de bedoeling negeren.

En juist in dit 'geloof', dat niet present is in de presentie van God, openen wij de poort, *geven wij ruimte aan de majesteit* van het ik, aan de majesteit van de machten. Die schijnen ons dan aangedaan met de kwaliteit van de laatste dingen, van het ondoorgrondelijke en zelfgenoegzame bestaan en dááaraan verliezen we ons. "Wij zijn bezig Gods eer aan te randen, Zijn liefde te beledigen." Dit aanranden en beledigen onderstelt de tegenwoordigheid van God, het onderstelt dat Zijn liefde van dag tot dag op ons gericht blijft – en dat Zijn regering voortgaat om bij voortduring bespot te worden, dat Zijn Koninkrijk, Zijn koninklijk handelen ons leven richt, ook tijdens onze weerbarstigheid en de waanzin van ons streven per se vrij en rampzalig te zijn.

IIIa. Laat ons goed vasthouden, dat dit *geen algemene waarheden* zijn. Dit kan alleen waar zijn in de kennis van de zonde die de Heilige Geest in ons hart werkt. Of hier ook iets te concluderen zou zijn tot fundering van een christelijke wereldbeschouwing, mensbeschouwing, cultuurbeoordeling, levenshouding, gaat ons in eerste instantie niets aan. En wanneer de conclusies zeer uiteenlopen, zou het zwarte eigenzinnigheid zijn ons daarin te begeven en de éénheid van het belijden te verstoren ter wille van een volkomen *illusoire eenheid inzake secundaire meningen*. Dit moet vaststaan dat de mens schepsel en zondaar is, tegelijk en beide totaal, schepsel van God én zondaar van eigen rechte, op eigen risico, waarbij de diepte van de zonde juist opengaat *áán* de diepte van de schepping, en de gruwelijkheid van het verraad openbaar wordt aan de tederheid van Gods trouw tegenover Zijn schepsel dat als schepsel, goed, zéér goed is.

IV. Moeten we op dit punt echter niet veel méér belijden? Ja, wat dan? Behoort de val van de engelen in de *belijdenis*? Of een uitspraak over het al of niet letterlijk te nemen paradijsverhaal? Of wat wil men? Dat we een antwoord hebben op de vraag hoe de duivel de duivel kon worden? Het is onwaarschijnlijk dat de gedachten van kerkvaders, reformatoren en leraren aangaande deze donkere gebeurtenissen in de hemel en op de aarde waardeloos zouden zijn. Vroeg of laat zullen we er weer tegenaan lopen. Maar, naar uitwijzen van de Schrift, *liever laat dan vroeg*. De leer van de zonde behoort behandeld te worden bij de verzoening. De engelen komen ter sprake bij de leer van de voorzienigheid, want ze treden op in het plan van de geschiedenis, ze zijn boodschappers, die het heil aanzeggen en tekenen doen op de aarde. En de duivel? Wie hij is wordt pas openbaar in de

verzoeking, in de aanvechting van Christus en, als antichrist, in de vervolging van de gemeente en het laatste imperialisme van deze wereldtijd. *Belijgend keren wij ons af* van een quasi-logische denkrant, belijgend staan wij tussen Woord en werkelijkheid, belijgend voegen we ons in een andere tijd, de eigenlijke tijd, waarin we zelf bestaan en waar we tot verantwoording worden geroepen niet door een willekeurige instantie, maar naar de maat en de bedoeling van Gods Rijk, naar de roeping en bestemming van ons mens-zijn. Niets heeft het leven van de kerk zo verstoord als de speculatie waarin we áfzien van Christus en redeneren alsof we nog niet wisten dat we tegelijk schepsel en zondaar zijn, *wij!* En wij *zijn* dat, en we zijn *dat*, en we zijn dat *tegelijk*. We moeten de arglistigheid van ons hart bestrijden, die in een kolossale voorhof almaar problemen opstapelt, niet om ze op het altaar te verbranden, maar om het uitzicht op het heilige en het heilige-der-heiligen onszelf en anderen te benemen.¹⁷ Daarom mogen we, belijgend, voorlopig niet meer zeggen dan wat hier gezegd wordt. Vanwege de concentratie – en de rechte orde.

*Alles in zijn orde! Alles op z'n tijd! – en geen verwarring van onze klare kennis dat wij schepsel én zondaar zijn, geen belasting van onze wonderbaar-geboren erkentenis van Gods majesteitelijke recht door gedachten, figuren, constructies die op een andere wijze onbegrijpelijk zijn dan de onbegrijpelijkheid van de zonde, omdat ze ons niet door de Geest, door evangelie en wet, worden onthuld. Dat wij zondaar zijn metterdaad en daarin metterdaad ons niet in overeenstemming met ons wezen bevinden, maar van uur tot uur onze eigen bestemming verraden en met elke daad verkrachten – dat is voor het geloof helder als de dag, ofschoon ondoorgrondelijk. Wij moeten ophouden onszelf en elkaar, vooral in een tijd waarin het om de meest elementaire beslissingen gaat, te kwellen met 'problemen'. We zullen ons met hartstocht (of resignatie) bij tijd en gelegenheid in de zwaarste problemen verdiepen, eventueel ook defensief of agressief de wijsbegeerte, voor zover ze iets meent te weten, vragen stellen, wezensvragen, dat deze edelvrouwe de oren tuiten, maar *we houden* geen mensenkind houdt *geen* problemen over om te 'behandelen', als hij in deze *we in onze* doorzichtige dubbelzinnigheid als schepsel én zondaar voor Gods heilig liefderecht bezwijken moet. De grenzen van kerk en school, van belijdenis en theologie moeten hier wel bijzonder in acht genomen worden.*

V. Is er nog iets over gebleven van het 'beeld van God'? Is er misschien een niet-speculatief antwoord op deze vraag? Men geneert zich bijna dat het antwoord zo eenvoudig is. De zonde kan geen nieuwe schepping tot stand brengen, de zonde is geen substantie, maar een *privatio boni*, een *niet-zijn*, een *niet-hebben*, een ontberen van het rechte handelen, dat bij onze schepping past (want we wáren niet Gods schepsel, we *zijn* het krachtens Zijn trouw bij iedere ademtucht). Zo is dan het 'beeld van God' radicaal bedorven als men daaronder verstaat de gelijkenis, de overeenstemming van ons doen met Gods daden. Maar het 'beeld van God' is *onverlet* bewaard, als men daaronder verstaat de bestemming, die van God uit blijft gelden.

In de proeve van belijdenis staat het zó: "Wij zijn van onze bestemming vervallen en onmachtig geworden om Gods stem te herkennen en te volgen" (in het geloof, dat is: voor zover een mens gelooft – bezig is te geloven (werkwoord!) zal het eigenlijk altijd heten: wij wáren...). Dit moet in de kerk bij terugblik op ons eigen verleden vaststaan. Ons geschrift gaat mijns inziens terecht op de theoretisch zo moeilijke vraag van de *theologia* en (of) *religio naturalis* niet in. Deze vraag houdt de theologen nog steeds bezig. Velen neigen tot de ontkenning van de 'natuurlijke Godskennis'. Daarmee is niet ontkend dat God in de 'Natuur'

¹⁷ Verwijst indirect naar de rituelen van de Grote Verzoendag, zoals beschreven in Leviticus 16.

alomtegenwoordig is en openbaar, maar daarmee is gezegd dat de natuurlijke mens niet God, onze Koning, de Vader van onze Heer Jezus Christus daarin speurt, maar een andere godheid. *Er is objectief overvloedig openbaring*, evenwel is er geen oog en geen oor, geen hart en geen geest om de God die wij belijden daarin te ontmoeten. De opstellers van deze proeve van belijdenis hebben evenwel deze consequentie *niet* getrokken, ze hebben ook gerekend met de moeilijke vraag hoe de mens schuldig geacht kan worden en zich werkelijk schuldig weet, als God, de waarachtige God, hem niet inderdaad aansprak in de wereld, het leven, het geweten, de ervaring. Dus hebben ze, om samen te kunnen belijden, deze vraag opengelaten, in plaats van een antwoord te forceren waaraan de gemeenten nog niet toe zijn hebben ze gevraagd wat er *praktisch* blijkens de geschiedenis van de godsdiensten met deze al of niet vermeende kennis van de waarachtige God is gedaán. En dan is het antwoord dat de wereld steeds vol was van afgoderij en bijgeloof, demonenverering en geestenbezwinging, daarbenevens van abstracte godheden, uitgedacht door de besten uit reactie tegen de geestelijke verwildering. *Praktisch is het religieus besef altijd vreemd gebleven aan God, de Vader van Jezus Christus: de heerlijke en boeiende, de verschrikkelijke en monotone religie van de volkeren biedt nergens een bereide baan voor het evangelie.* Wie daarin een zelfverheffing van het 'christendom' hoort en voor de 'andere' religies een goed woord wil spreken, schijnt wel zeer ver af van het inzicht dat hier precies het tegendeel is van zelfverheffing. Wat hier zo beslist klinkt wordt niet van een troon of kathedraal geproclameerd, maar in een biechtstoel gestameld: wij hebben niets gedaan met onze Godskennis, wij dwaalden allen als schapen, wij keerden ons een ieder naar zijn eigen weg. Ach! De algemene openbaring. Ach! De religie, dat is het drama van ons-met-ons, de close-up van ons interne gesprek in zijn wendingen, waar Zelf en zelf elkaar hinderen of helpen, tegenstaan of samengaan in extreme vergroting. *Dat weten de kinderen van God allereerst uit de kennis van hun eigen vroomheid en geschiedenis. Het diepste dat daarover te zeggen is staat in de eenvoudige zinswendingen, die woord voor woord zo ontzettend zijn (en daarom alleen gewaagd kunnen worden vanuit de bevrijding): "deze onmacht (van onze religie enz.) is echter geen verzachting van onze schuld; zij wordt door die schuld ópgeroepen; zij (nl. die onmacht) wordt in het gelóóf *als schuld* erkend."*

VI. Omdat wij altijd weer aankomen met de *justitia civilis* (de burgerlijke gerechtigheid) en omdat de kerk zich wel duizend keer mag bedenken vóór ze daarover denigrerend spreekt, zal het erom gaan te zien en te erkennen dat de normen van de mens en het oordeel van God niet in elkaars verlengde kunnen liggen. Niet alsof wij gemeten worden aan God en veroordeeld omdat wij niet als God zijn – integendeel, wij worden in Gods oordeel gebrandmerkt omdat wij geen méns zijn: want het mens-zijn bestaat in het leven, lieven, loven¹⁸, in het antwoorden op het Woord. Maar men kan door misdaden weigeren te antwoorden, men kan ook door middel van zedelijk streven en weldaden *weigeren te antwoorden*. De mens leeft in feite misschien meest van al als hij de burgerlijke gerechtigheid religieus omkleedt en tot iets sacraals verheft, met de rug naar God toe en negeert de stille stem van Hem die zich aan niemand onbetuigd laat. Wie geen vreemdeling is in zijn eigen verborgen leven en wie wel eens getroffen is door de Christus-haat van de zeer hoogstaande, zeer edele denkers en werkers, die staat versteld van het machtsapparaat waarmee onze arme ziel zich verweert in een blind defensief, de dood trotserend om aan de capitulatie voor de eeuwige Liefde te ontkomen.

¹⁸ Zie voetnoot 14.

Vla. Zonde is onmacht door *onwil*, en onwil door *onmacht*. Deze onmacht openbaart zich als een geduchte macht, deze onwil als een vast besluit en gedurige beslissing. Omdat deze macht en dit besluit tegen de Oorsprong van ons leven ingaan moeten we daarin *zelf* de oorspronkelijke ons betonen. Wij zoeken 'God' en vinden 'God' als de projectie van onszelf, als ons eigen beeld en gelijkenis. Want wij "willen niet, dat *Deze Koning over ons zij*" [Luk. 19: 14]. Maar als de eer van God en onze zaligheid samenvallen (zoals we in het eerste artikel hoorden), *dan zijn ook zonde en dood ident*. Dan zal onze natuurlijke toestand, gemeten aan onze goddelijke bestemming, veeleer een dood, een onvruchtbaarheid, een proces van ontbinding moeten heten. Dan zullen we (waarom niet juist wij heden ten dage?) van verre iets verstaan van die oude bekentenis dat "wij midden in de dood liggen".¹⁹ Ik geloof niet dat wij de existentiële filosofie nodig hebben om dit inzicht te bevestigen. De kerk gelooft dat dit een inzicht is dat ons ópgaat als we Christus vinden, als we door Hem getrokken worden uit de duisternis tot Zijn wonderbare licht. Dat is ook de reden waarom hier wel kras, maar heel sober gesproken wordt over deze onmetelijke somberheid: ze is namelijk niet mateloos, ze is begrensd door het licht van de genade, ze is, diep gezien, *verleden tijd geworden* in het Kruis van Christus. We behoeven er op geen andere wijze mee te rekenen als met het onbegrijpelijke van ons eigen wezen, dat door God verworpen werd in den beginne, en opnieuw en definitief verworpen werd in het midden, om aan het einde teniet gedaan te worden. Wie dit bedenkt, hoe zou hij, in zijn belijdenis, kunnen uitweiden over de zonde-op-zichzelf, de schuld-op-zichzelf. "Zo iemand in Christus Jezus is, die is een nieuw schepsel, het aloude is voorbijgegaan, ziet, het is alles nieuw geworden" (2 Kor. 5: 17). Maar het "nieuwe" is geen érnst, geen goddelijke érnst, als we niet kunnen belijden dat we oud en verouderd, onwillig, onmachtig en dood zijn. Nooit heeft in de gereformeerde kerk de behoefte geheerst de mens zwart te maken, nooit is daar ontkend dat de mens tot velerlei goeds in staat is – als de belijder zegt: "ik ben onbekwaam tot éinig goed"²⁰, dan zegt hij dat voor zover hij in Christus een nieuw schepsel geworden is. Vanuit *dit* licht bevindt hij zichzelf donker, vanuit dit nieuwe zijn-in-Christus weet hij van zijn geestelijke ouderdom, zijn zedelijke dodigheid, zijn sterk-willende ónwil, zijn krachtig-volgehouden onmacht *tegenover Dit*, ten overstaan van Hém, aan de voeten van de Heiland. Dáár zijn deze uitspraken geboren, waarachtig geen stellingen over 'de' mens, eerder de noodkreet van een verbrijzeld hart.

VII. De *gevolgen* van de zonde zijn noch bloot-causaal noch strikt-juridisch te omschrijven. Het verband is nauwer dan causaal en hoger dan juridisch. Het hangt alles aan de Liefde van God, daarbuiten te zijn, hoe ondenkbaar het zij, is nochtans werkelijk, werkelijk-bepalend voor ons leven. Het leed en de dood van de enkeling, de "eenzame" (Ps. 22: 21) – en de vervreemding onder de mensen, de haat in de harten, tussen de volken, *zijn noch geheel als noodwendig* in te zien, *noch geheel als rechtsgeding begrijpelijk* te maken. Het is het *nee* van God. Het is de verwerping, waarin zij uiteraard verworpen zijn, die hun eigen heil verwerpen. Het is het *Ja* van God, de *genaderijke* bevestiging van het oordeel: dat dit **alles** boze geschiedt tégen onze bestemming in, zodat we in de zonde openbaar worden, ook tegen ons eigen wezen óp te staan. We zijn als we 'natuurlijke' mensen zijn ónmenselijk! Deze 'natuur' is juist niet onze natuur, ze is onze wil, oerwil, het is de wil die niet wil wat ze van nature heerlijk moest vinden. De innerlijke tegenstrijdigheid van het mens-zijn blijft

¹⁹ Formulering uit het gereformeerde Avondmaalsformulier.

²⁰ Heidelbergse Catechismus vraag 8.

ondoorgegrondelijk. Daarom is het een averechtse weg *eerst* tot klaarheid te willen komen omtrent het wezen van de mens.

En hier meldt zich een naar mijn inzien rechtmatig bezwaar tegen de opzet van *Fundamenten en Perspectieven*. Immers ook hier wordt te zeer de kennis van de mens benaderd zonder Christus zelfs maar te noemen. Al is Zijn verschijning voorondersteld.

VIIa. Feitelijk kunnen deze moeilijke dingen niet benaderd worden dan vanuit Jezus Christus. De zonde moet ter sprake komen in onmiddellijk verband met de *verzoening*. Ook in dit belijdenisgeschrift is daaraan onzes inziens niet voldoende recht gedaan. Niet door een te logische, maar door een te historische denkrant. Daarom is het nodig op de lijn van deze (in ander opzicht gunstige) opzet telkens punten te zetten en verwijzingstekens naar een inniger verband tussen de kennis van de zonde en de kennis van de verzoening, inniger dan in de te geleidelijke volgorde van de stukken uitkomt.

Wat onder VI en VII over de aard en de gevolgen van de zonde gezegd wordt, kan alleen eerlijk gemeend zijn in het hart en de nood van hem wiens overtreding vergeven, wiens zonde bedekt is. Daaruit volgt een bepaalde toepassing: van het “alles in z’n orde!” en “alles op z’n tijd!” – een toepassing die voor prediking en pastoraat beslissende, heilzame gevolgen hebben moet. Indien deze orde en deze tijdsbepaling opnieuw ontdekt worden als schriftuurlijk, zijn we samen een eind opgeschoten en gevorderd op de weg van een nieuw belijden. Dan zullen de dwaasheden langzaam uitsterven. De dwaze interpretatie bijvoorbeeld van de hervormers alsof hun leer van de zonde insloot dat de mens niet braaf, zelfs edel kan zijn, of dat de mens geen roeping en geen vermogen heeft tot cultuur. Het goede waaraan de mens gemeten wordt is het beeld van God, in zijn bestemming met God te leven in storeloze gemeenschap. Tot *dit* goede blijkt hij onbekwaam en tot het tegendeel daarvan gedurig geneigd. Dan zal echter ook, bij dit nieuwe belijden, de dwaze stelling uitsterven dat de deugden van de heidenen niets zijn dan blinkende óndeugden, dan zal men de humaniteit niet ontzeggen aan de niet-christenen. Dan zullen we samen gaan verstaan dat ‘zonde’ geen moreel begrip is, zelfs niet een religieus, dat zij behoort tot de orde van het geloof. Ja, wij mogen leren, door genade, aan onze zonde te ‘gelóven’. Dat kan alleen sámen met het geloof in God, onze Koning, eigenlijk kan dit alleen gebeuren door het geloof in Christus, “dat de Heilige Geest door het evangelie in mijn hart werkt” (Heidelbergse Catechismus vraag 21). Het zal dus nodig zijn in het bezittelijke voornaamwoord ‘onze’ alles in te dragen en mede te bedoelen wat er gedaan is om ons met de Koning te verzoenen en opnieuw te verbinden. Zo wordt de zonde beléden, langs een andere weg wordt het een ontlading van zwartgalligheid, een zelfbestraffing van de melancholie, een bête... ‘pessimisme’ – wie daarmee bezig zijn, verwoesten de kerk: “heb ook een afkeer van dezen” (2 Tim. 3: 5).

IV. DE VERKIEZING VAN ISRAËL²¹

Maar God, die zijn eer aan geen ander geeft en die niet wil, dat de zondaar sterve, maar dat hij zich bekere en leve, laat niet varen de werken Zijner handen, maar houdt aan Zijn koningschap vast. Daarom heeft Hij te midden der van Hem vervreemde volkeren zich in Israël een volk uitverkoren en geroepen, opdat het Hem een priesterlijk koninkrijk en een heilig volk zou zijn en zou ervaren, dat in het leven uit Gods koninklijke gunst en wet het heil en de vrede der mensen gelegen is. Zo heeft God in Israëls wetgeving, offerdienst en koningschap een profetie geschonken van Zijn komende Rijk, van Zijn bedoeling met de ganse aarde.

Maar het volk Gods heeft, reeds naar het getuigenis van het Oude Testament, deze genade-ordering Gods niet verstaan. Het heeft zijn heil gezocht bij de machten der aarde of bij eigen vroomheid en werken. Zo heeft Israël de belofte niet verkregen, maar het is keer op keer te schande geworden onder Gods oordelen.

Niettemin heeft het uitverkoren volk ook in zijn ongeloof Gods plan moeten dienen. Het is gesteld als een spiegel, waarin wij ons zelf aanschouwen, als een teken van de onwil en onmacht aller mensen om uit Gods gezag en genade te leven. [Fundamenten en Perspectieven van belijden.] Artikel 3.

I. Vergeleken met oudere belijdenisgeschriften begint met dit artikel een nieuw element mee te spreken: Israël. Dit is een gevolg: a) van het veel meer historische verstaan van de Openbaring, b) van een door de jongste geschiedenis ons opgedrongen oriënteringspunt, c) van een klaarder inzicht in het geheim van Israëls verkiezing als *pars pro toto* (een deel staat voor het geheel), *representatief*, ook als voorbeeld en onderpand, als prediking en *vermaning*. Er zal – althans in de kerk – welhaast niemand zijn die niet door het ‘antisemitisme’ versterkt is in het besef dat Israël een zeer bijzonder geheim vertegenwoordigt. En daaruit volgt inderdaad een reeks nieuwe (of oude, vergeten) accenten, namelijk dat God ons in de *geschiedenis* ontmoet, dat de geschiedenis een weefsel van genade en gericht is, dat de verkorenen de zwaarste last in deze wereld dragen, nog verzaamd als ze hun eigen verkiezing vergeten, dat *wat ons wedervaart* persoonlijk én collectief *ondervonden wordt*, geestelijk en lichamelijk, dat in en ondanks de catastrofale vervreemdingen God Zijn volk trouw blijft. Deze inzichten zijn oorzaak van een betere prediking en eenvoudiger mensenzorg: het óvergeestelijke, het piëtistische, het hemelzuchtige, het ónwereldse en onpolitieke wordt vervangen door meer bijbelse noties. Er is een algemeen terugdringen van het religieus idealisme te bespeuren. Ruiger werd het leven, de donder van het wereldgebeuren overstemde het serafijntje van het zielslokaal. De majesteit en de toorn, de oordelen en bevrijdingen van de God die Zijn ontzaglijke gang gaat van oudsher dwars door het drama van de geschiedenis, heeft velen aangegrepen. Zeker zullen door deze gesteltenis andere dingen weer ten onrechte in de schaduw komen. Dat betekent evenwel niet dat wat we later zullen (her)ontdekken in mindering komt van het hier beledene. Het geldt beide ten vólle, en de synthese wordt niet bereikt door van beide iets af te doen. Wel moeten we onmiddellijk tegen het drijven van consequenties waken. Want de verschuiving van **deze oorzaken en* motieven* brengt **brengen** ook *gevaaren met zich*. Er is tegenwoordig **bijvoorbeeld wat a) betreft** een *tendens* bij sommigen het geloof dat de Heilige Schrift Gods Woord is te vervangen door het geloof dat Israël Gods volk is. Dat is een gevaarlijke wending, die het rechte belijden bedreigt. *Men is dan verlegen met het*

²¹ In de Waagschaal jg. 4 (1948-1949) nr. 43, 22 juli 1949. Ook bewerkt opgenomen in Postille 21 (1969/70).

tegelijk geestelijke en wetenschappelijke onderzoek van de Schriften, ducht een abstracte theologie, en vlucht in het bloedwarme van de geschiedenis, zoals zij zich immers onder ons, ook als 'heilige' geschiedenis, voortzet in het bestaan zelf van Israël. Die kant moeten we *o.i.* zeker niet op. We leven niet van de geschiedenis, maar van het Woord, we staan niet in de stroom van de geschiedenis zonder onder de macht van de Geest te staan. We mogen niet uit het idealisme ómslaan in een realisme dat God bindt aan het bestaande, aan het gebeuren, aan het feit, aan de macht. Intussen is deze kwade kans niet noodzakelijk met de hier bedoelde accenten verbonden, zoals uit ons artikel duidelijk genoeg blijkt.

II. De grote winst van deze nieuwe aanvat is echter hierin gelegen dat de belijdenis van Gods Koningschap en de rebellie van de mens (beide zijn belijdenis!, gelóófserkenten!) uitloopt op de belijdenis van de *verkiezing* van Israël. Wat de kerk met de vocabel 'God' bedoelt wordt zodoende met kracht *definitief* weggetrokken uit de brede en fijne overwegingen betreffende Zijn Wezen. Wat de kerk belijdt met de term 'zonde' wordt zodoende overgebracht in een andere sfeer dan die waarin men nog zielkundig met *een* 'de' mens bezig is en speurt naar resten van het beeld van God.

God en mens zijn op elkaar betrokken. Wie God is wordt openbaar daarin dat de bestemming van de mens gehandhaafd blijft (zie vorig artikel), maar ook daarin dat de *verhouding Zijnerzijds* voortgaat, dat Hij "niet laat varen de werken Zijner handen" [Ps. 138: 8]. Hoe zijn God en mens op elkaar betrokken? Hoe het was, in het paradijs, weten wij niet, hoe het nu is, in deze wereld, weten wij, maar zien er geen zin in. *Israël*, dat is de plaats waar wij zien (dat wil zeggen bij het licht van het Woord) hoe het stáát tussen God en mens. Daarover gaat het dus nu dat wij Gods 'wezen' en het 'wezen' van de mens samen voor ogen krijgen *zien* in de verkiezing van Israël.

Ila. Een en ander is ten slotte alleen heilzaam-duidelijk in de verkiezing van Jezus Christus, die naar ons inzien dan ook aan die van Israël *voorafgaat* en éérs beleden wil zijn, terwijl de verkiezing van Israël slechts een beeld en toepassing is van de verkiezing van Jezus Christus en Zijn Lichaam (de Kerk). Wilde men dit tot uitdrukking brengen, dan zou deze ganse belijdenis anders, minder uit het vlak van de historie en de historische volgorde *geconcipieerd moeten zijn*, minder horizontaal, méér van meet-af rekenend met het verticale, de dimensie van het Besluit, van de Eeuwigheid, van de bestendigheid in Gods welbehagen. De volheid van de waarheid echter gedooft niet alleen, maar *eist* dat wij haar op verschillende wijzen benaderen en trachten aan te duiden. *(wat o.a. de beperking meebrengt, dat we in Christus niet meer dan de Messias hebben te zien op het vlak der geschiedenis). Maar op deze* En op de hier gevolgde wijze krijgen we weer andere *samenhangen voor ogen, die ons verder helpen kunnen op de weg om breder en blijder, concreter en wijder te* *van het* belijden* der kerk*.

III. "God heeft te midden der van Hem vervreemde volkeren zich in Israël een volk uitverkoren en geroepen...". Dit is geheel historisch, heilshistorisch, maar toch historisch gedacht. Het is zo infralapsarisch²² mogelijk, dat is: het onderstelt de afval, de ongehoorzaamheid, de opstand, de vervreemding van de mens – en op grond dáárvan gaat de verkiezing beginnen. Die vervreemding wordt dus niet gedacht als een gevolg van Gods eeuwige verkiezing en verwerping.

²² Infralapsarisme: de mens komt voor in de verkiezing van God in zijn gevallen staat, en niet in zijn 'ongevallen staat' (= supralapsarisme.)

En inderdaad, deze indruk krijgen we allereerst uit de Bijbel. Daar is plotseling Abraham, niet autochtoon, niet op eigen bodem gewassen, maar weggeroepen en apart-gesteld. En er komt een heel volk, dat, bij alle onbenul en dwarsigheid, met God verbonden is. Zie, daar is een verbond, *van één kant* begonnen, opdat het *tweezijdig* zou zijn, een levend verkeer van Geest en geest, Hart en hart, Daad van God en mensendaad, Woord en antwoord. En zó begon het Rijk op de wereld aan te dringen. We zullen van speculaties en abstracties niet licht genezen, als we het typisch-goddelijke handelen niet leren zien in de verkiezing, die in de geschiedenis haar spoor trekt. Het zou niet onmogelijk zijn om alles wat vroeger in folianten over de eigenschappen van God werd voorgedragen en wat in later tijd over de antropologie werd geleerd op te diepen uit de verkiezing van Israël. Opdiepen? Nee, het springt ons tegemoet zodra wij het daar gaan zoeken. Zó is God, zo is de mens, om de verhouding van deze God en deze mens gaat het in alle eeuwen. Maar ook wat zonde is komt hier in het rechte licht, de ontrouw, de weigering te leven voor Hem die toch ons leven is geworden. Wij gaan reeds vermoeden dat het geloof, waartoe de kerk zelf opgewekt wordt, geen ander kan zijn dan het geloof in Hem die “de goddelozen rechtvaardigt” (Rom. 4: 5).

IIIa. De bestemming van de mens in het algemeen is openbaar in de *bijzondere* bestemming van Israël. Het bijzondere van Israël is verborgen in de bestemming niets bijzonders te zijn in zichzelf, maar de *algemene mens* als voorwerp van Gods genade. De mens als zodanig, die vervreemd is van zijn Oorsprong, is niet goed of slecht in morele zin. Hij is verkeerd, verkeerd en hij bekeert zich niet, dat is de méns! Maar God *keert Zich* tot hem, God verkiest hem. Hij kiest in Zichzelf de bekommernis boven de onverschilligheid, het bewaren boven het verloren-laten-gaan, hij kiest als koning, dat wil zeggen op *Zijn* koninklijke wijze, dat is: op de wijze van de vorstelijke gratie, die weliswaar vrij is, maar gebonden aan *Zijn* aard-van-vrijheid, die verre is van alle willekeur. Hij toch openbaart Zichzelf daarin als de *Getrouwe*, die niet de dood wil maar het leven, niet de ondergang maar de redding. Hij openbaart Zich niet in mengvormen, in dubbelzinnigheden, in halfslachtigheden. Hij is niet een beetje lief en een beetje boos. Hij is gans-en-al gerechtigheid én gans-en-al barmhartigheid. Door dit uit te leven “houdt Hij aan Zijn koningschap vast”, zo is Hij openbaar als de verkiezende God, naar Zijn karakter, volgens hetwelk Hij “redenen uit Zichzelf neemt”, om te doen wat niemand Hem **vraagt** gevraagd heeft of zou wagen te vragen.

IV. *Verkiezing en bestemming! Zij horen bijeen, ze zijn zijde en keerzijde!* Wat zal dan de bestemming van Israël zijn? Met het antwoord dáárop binden wij onszelf, bekennen wij wat voor de ‘algemene mens’ is weggelegd. We spreken niet over verre dingen, over onze eigen zaak gaat het! Nu: “opdat het voor Hem een *priesterlijk koninkrijk* en een *heilig volk* zou zijn”. Verkiezing allereerst individueel te denken en haar allereerst te verbinden met het doeleinde: de **tot** ‘zaligheid’, ziedaar de dubbele last waaronder een ontluikend verstaan van de heilsboodschap wel menigmaal wordt neergedrukt. Verkiezing betreft Christus en zijn *volk*. Wil men historisch voorlopig abstraheren van Christus (naar ons inzien voor de christelijke gemeente een enigszins vreemd werk), dan betreft de verkiezing het volk, de gemeente, de levende, werkende, lijdende gemeenschap, het leger, de slagorde, de pioniers, de martelaren in hun éénheid met de Koning en met elkaar. De verkiezing geldt allereerst een volk, een schare mensen, niet zozeer in hun bestand als wel in hun werkzaamheid, hun actief en passief bezig-zijn, hun ánders-werken, ánders-lijden, ánders-hopen dan de verkeerde mens eigen is. Dat wat het eerste punt betreft: het boven-individuele.

En nu wat het tweede aangaat: in de spiegel van Israël zien we duidelijk dat de bestemming niet doelt op de zaligheid, maar op de *heiligheid*. Dat blijft gelden als we ‘heiligheid’ maar in bijbelse zin verstaan, niet moreel, niet idealistisch. Heilig is dat wat door zijn betrekking tot God gewijd is: een heilige dag, een heilige plaats, een heilig vat, een heilig volk. En nu – de lange weg die men zo vaak heeft afgelegd om van de verkiezing tot het goede leven te komen blijkt een waan. De verkiezing zelf is de in-beslag-name om geheiligd te worden. Men moet hier geen afstand meten, en geen overgang zoeken, want die is er niet dan in het gebeuren van de in-beslag-name als zodanig. *De verkiezing leidt rechtstreeks tot de ethiek, het is een bevoorrechtiging tot heiligheid, tot ánders-zijn en ánders-leven. En daarom tot recht, eenvoudig, oorspronkelijk, zuiver leven, want het andere van het verkeerde is warempel weer *wederom* het rechte.*

Maar deze ‘ethiek’ is in wezen geen moraal, geen codex van voorschriften. Israël is verkozen, opdat het “zou ervaren, dat in het leven uit Gods koninklijke gunst en wet het heil en de vrede der mensen gelegen is”.

We mogen iets ondervinden gaan! Wat het is te leven, eindelijk te léven, dat waarnaar alle heidenen haken.

Uit Gods gunst en uit Gods wet. De gunst gaat voorop, want de wet zelf is een gave van de genade.

En we leven dan niet zozeer ‘naar’ de wet, als wel uit de wet, vanuit de ‘Thora’, het onderricht dat onze schreden richt op de weg.

*In dat leven is het heil en de vrede van de mensen (alle) gelegen. Het heil weer voorop, de vrede, *sjalom*, is de welstand die uit de orde voortvloeit, welke op haar beurt dááran ontspruit dat het ‘in orde is’ tussen de Koning en zijn volk.*

*V. Het profetisch, priesterlijk en koninklijk ambt, waartoe de mens bestemd is (de inhoud van het ‘heilig’-anders-zijn van de mens) werd door God geschonken aan Israël. Het werd uitgebeeld in de gestalten van de wetgever en profeet, in de priester, in de koning. Beter kan men zeggen: het werd uitgebeeld en werd in dit beeld zelf present, waarbij de wetgever als persoon in het *gebéuren* van de wet, de onderrichting, de prediking opgaat, de priester in het offeren en lofzeggen, de koning in de wijze van zijn regeren, rechtspreken en vóórgaan. (Straks, in de christologie, moet ook elke scheiding van persoon en ambt worden vermeden in ons belijden.)*

Wanneer wij als gelóófsartikel hebben: de verkiezing van Israël, dan zou deze of gene (zó is de versubjectivering van alle dingen ons door de 19de eeuw in het bloed ingespoten) kunnen menen dat we de ‘godsdiens van Israël’ boven de heidense verkiezen. En haar kwaliteit verdedigen, uitbreiden, vergeestelijken. Maar het gaat, om wat Gód gedaan heeft in Zijn koningshandelen, niet om de goede of verkeerde godsdiens van de mensen, of deze afvallig is of door profetische vernieuwing opgestaan, er ligt voor ons geen gezag of binding in de godsdiens van voorbeeldelijke of juist integendeel afgrijselijk-ondankbare mensen. “De ogen houdt ons stil gemoed opwaarts, om op Gód te letten”.²³ Om Gód gaat het, om Zijn trouw in de regering, wanneer wij de drie heilige ambten beschouwen en werkzaam zien, om déze Gód gaat het in gans Zijn uitzonderlijk bezig-zijn met de weerbarstige stof van het ‘heilig’ volk.

Va. Dit alles is in zijn uitzonderlijkheid een teken en belofte “voor de ganse aarde”, zegt ons artikel. God-zelf is in thora en offerande en de dienst aan de koning present. Hij is ergens, en

²³ Psalm 25 couplet 6 (1773).

niet overal-en-nergens. Hij 'is', dat is: Hij handelt aan ons, als aan de aarde, opdat de aarde vol zou zijn van de kennis des Heren (Jes. 11: 9).

De mens is door de gehoorzaamheid, de overgave en de verheerlijking van God in Zijn nabijheid levend, daarmee de aarde en de mensheid vertegenwoordigend.

In verkiezing en bestemming, Gods verkiezing en de bestemming van de mens, wanneer zij bijeen zijn, is de zin van het mensenbestaan onthuld en vervuld. Het Rijk is aangebroken, de werkelijkheid is gerechtvaardigd, het heil is geldig en werkzaam tot verre heen, *algemeen, de vreugde* ontsloten tot in de eeuwen der eeuwen. Maar...

VI. Weer een "maar". In wezen geen andere wending dan die van de opstand van de mens. Nauwelijks een herhaling uit eigen hoofde, eerder een bevestiging van de innerlijke onmogelijkheid en geduchte werkelijkheid van de zonde. 'Onmogelijk' voor zover de schepping van God, dat is: het scheppend bezig-zijn van God de zonde uitsluit, 'werkelijk' voor zover onze werkelijkheid blijkbaar ook een zijde, een rand omvat, die niet geschapen is, die door God als mogelijkheid reeds verworpen is in het voortgaande feit van Zijn goede schepping. Zo was ook Israëls roeping en redding uit Egypte, het geheel van de tekenen en wonderen op zijn tocht door de woestijn, een goed, een overvloedig-goed Werk. God is Koning, ónze Koning ook dáárin dat Hij niet laat varen het werk dat Zijn hand met ons begon. Hopelijk houdt niemand dit voor een stichtelijke zinswending. Het gaat hier immers over de enige grond voor het voortbestaan van de wereld, voor de afweer van de radicale chaos, voor het leven dat triomfeert uit het puin. Het is ook de enige grond voor het bestaan van Israël, die mensheid in het klein, bijzonder gezegend en beslist, die kerk in kiem, in genade gedragen en telkens weer worstelend met eigen aversie tegen al wat als genade tot haar komt.

Wat is er dan gebeurd? Israël heeft het samenzijn met God, dit paradijs te midden van alle wederwaardigheden, niet verstaan als *genade*. Het heeft zelf scheppend *partner* willen zijn, het heeft God willen *gebruiken* om zelf vroom en groot te worden, en ten slotte wilde het liever *alléén* zijn en ontslagen van de 'last' van zijn uitverkiezing. Het wilde als de andere volken zijn in alle opzichten en niettemin zich afzonderen en *, behalve* de pretentie handhaven om de naam: Gods volk te blijven voeren. "Dat bestáát niet" – maar 't bestaat! "Over u vertelt dit verhaal." Daarom behoort het stuk van de "verkiezing van Israël" in de belijdenis van de kerk. Wij doen daarmee geloofs- én *schuldbelijdenis*. We maken ons solidair met dit vreemde, drieste *dolle* gedrag, we bekennen dat daarin ons aller vervreemding en (nadat wij tot de kerk geroepen en verkoren zijn) onze meest ondoorgrondelijke *ondankbaarheid* te voorschijn breken. Gruwelijk zijn wij om aan te zien in onze verwildering, zielig in onze eenzaamheid, walgelijk in onze pretentie toch, ondanks alles: 'heilig', anders te zijn dan de 'wereld' en de 'heidenen', onbegrijpelijk zijn wij in onze *ongelovigheid*. Door de verkiezing van Israël te belijden velt de kerk het strengste oordeel over zichzelf, over de immense huichelarij die met alle menselijke vroomheid, over de teugelloze tirannie die met alle menselijke moraal gepaard gaat, over de hardheid van haar hart, de stijfheid van haar nek, de liefdeloosheid van haar gedrag, de verachtelijkheid van haar religieus egoïsme, het ontbreken van de apostolische ijver, het mislukken, naar het schijnt, van álles, van álles wat wij aanraken.

Wanneer een mens nu nóg vraagt waarom in dit belijdenisgeschrift Israël zo vooropstaat en de oude preliminaire leerstukken schijnt te verdringen – zou dan het antwoord ten slotte niet moeten zijn: omdat we de voorhal van de filosofie mochten verlaten en ons weer bevinden in de bijbelse orde met de *aangewezen voorhof*: het Oude Testament (niet als

neerslag van Israëls religie, maar als getuigenis van de koninklijke trouw van Israëls Gód). En moest deze orde niet vanzelf spreken? Hoe ziet het Boek eruit dat op elke kansel in onze kerk is neergelegd? Zullen wij als gemeente in het eerste deel daarvan onszelf consequent geconterfeit²⁴ vinden? En toch weten dat wij in deze zelfherkenning en erkentenis eerst waarlijk beginnen gemeénte te zijn? Wij moeten en we mogen solidair zijn met Israël. “Want er is geen onderscheid, zij hebben allen gezondigd en derven de heerlijkheid van God én worden om niet gerechtvaardigd (door de verlossing, die in Christus Jezus is)” (Rom. 3: 23).

VII. “*Niettemin* heeft het uitverkoren volk ook in zijn ongeloof Gods plan moeten *dienen*.” Daarin wordt, om zo te zeggen (deze belijdenis is extreem-infralapsarisch van intonatie) een nieuwe dimensie van Gods koningschap openbaar. Het is tevergeefs wat wij doen en het is belachelijk wat wij bedoelen. “*Tevergeefs*” heeft hier niet een pessimistische klank, “*belachelijk*” klinkt hier niet vernietigend. Ook daarvan is Israël het opgerichte teken, hoezeer vergeefs (!) en hoe belachelijk (!) en toch – zelfs dit bereidt de baan voor een diepere bedoeling en een beter verbond. Nu wordt ons mislukken ons nuttig. Het is een hogere en genaderijkere wijsheid die ons verkeerde spoor vergeefs maakt. Zouden wij slagen in ons doen, wij vervielen aan de eeuwige dood. Het is een zalige en veelbelovende lach die onze intenties doorsnijdt. Zouden wij alleen-gelaten worden met wat in ons woelt en fantastische plannen beraamt, wij zouden reeds ongeneeslijk krankzinnig zijn. Maar! Dit is het grote ‘Maar!’, waaraan gemeten ons ‘maar’ en Israëls ‘maar’ zo nietig, zo onnozel verschijnen. Dit is de *goddelijke Wending*, die onze ‘wég-wending’ als met zegenende armen omsluit.

VIIa. Israël is in heel zijn bittere werkelijkheid toch slechts een “spiegel”, waarin wij onszelf aanschouwen, onze onwil en onze onmacht. Met dit woord “spiegel” wordt de werkelijkheid niet vervluchtigd, maar *dérmate* gerelativeerd dat het een vervluchtiging moet schijnen. Het wordt namelijk alles ‘relatief’ door hetgeen er *tegenóver* wordt gesteld van Godswege, namelijk het vaste, onwankelbare *Voornemen* heil te bestellen en te verbreiden over de ganse aarde, voor de “onmogelijk” geworden mensen, over het “vergeefs”-geworden leven, over het “belachelijk”-geworden streven.

Dit vast, onwankelbaar Voornemen staat reeds áchter dit ganse bedrijf, al gaan we (naar de orde die in déze belijdenis gevolgd wordt) er pas later over spreken. In Jezus Christus zal het heilige volk volledig op de aarde verschijnen, in de geschiedenis ingaan. In Hem zal de bestemming van de mens evenzeer vervuld zijn als de verkiezing van God. In Hem zal Israëls voorrecht het deel van alle volkeren zijn. En het Koninkrijk van God zal onder ons opgericht zijn om nimmermeer te wijken. Dat is van alle falen het doel en het einde. Hier wordt alle “ja-maar” van het ongeloof door het Maar, en het Ja! van God *oneindig* overtroffen. Daarom houdt de christen, bij alle waanzin en misère, wel berouw en heimwee, maar geen tragisch bewustzijn over. En het hoogste wat er over Israël te zeggen is blijft dit: het is in alle leed *niet* tragisch. Ook dit is een weerglans van zijn verkiezing.

²⁴ Verouderd: afgebeeld. Vgl. ‘conterfeitsel’.

V. *JEZUS CHRISTUS* IMMANUËL – GOD MET ONS²⁵

Nochtans heeft God, naar Zijn eeuwig voornemen, Zijn genadige bedoeling met deze wereld niet prijsgegeven. De belofte en het gebod, de wet en de profetie, aan Israël geschonken, heeft Hij, alle menselijke tegenstand ten spijt, in vervulling doen gaan. Want, waar geen mens gevonden werd, die gewillig en in staat was om in de lofprijzing en de dienst Gods zijn bestemming en zijn leven te vinden, zond God in de volheid des tijds Zijn eigen Zoon. Jezus Christus is waarlijk God-met-ons. In Hem kwam God door een gans oorspronkelijke en vrijmachtige daad tot ons en werd zelf die mens, die aan Zijn bedoeling beantwoordde en Zijn raad op aarde vervulde.

Jezus Christus is waarlijk God. In Hem is het Koningschap Gods midden onder ons. In Hem doet God de bevrijdende greep naar een schuldige en verloren wereld. Hij is de beslissende doorbraak van Gods Koninkrijk in de heerschappij van de overste dezer wereld, en alzo het voorteken en onderpand van de komende volmaakte verwerkelijking van dit Koninkrijk. Jezus Christus is de ware mens naar Gods beeld. Hij is geheel onzer één geworden, opdat Hij als het nieuwe Hoofd der mensheid in onze plaats en te onzen behoefte de zonde zou dragen, en alzo voor al de zijnen het heil en de vrede Gods zou verwerven.

Jezus Christus is het vleesgeworden Woord, in wie de nieuwe vereniging van de heilige en genadige God met de schuldige mens zich voltrekt, in wie alleen en in wie geheel, de verzoening der wereld met God geschiedt. [Fundamenten en Perspectieven van belijden.] Artikel 4.

“Nochtans heeft God...”: het kan de schijn hebben dat God door de mislukking van Israël verrast wordt en dan een andere weg inslaat. Deze schijn is een gevolg van de sterk historische opzet, die ‘naïef’ de opeenvolging van de daden van God ziet in de tijd. In dit belijden wil de gelovige de bijbelse geschiedenis in haar *essence* verstaan en beamen en doorgeven. We wezen er reeds op dat er dan *andere* bepaalde accenten verloren gaan. De bijbelse geschiedenis wordt hier gevolgd in de lange gestrekte lijn. De loodlijnen van de verticalen komen minder duidelijk uit. Maar een andere aanvat kan weer enige verneveling van de horizontale lijn meebrengen. Laat ons eindelijk begrijpen dat het én zo én zo kan, dat beide elk op zijn tijd nodig zijn. We kunnen niet één belijdenisgeschrift hebben: daarvoor is de Openbaring te rijk, daarvoor is de gemeente te zeer, in de Geest, vrij. Daarom is het typerend voor het gereformeerd protestantisme dat het daar *nooit* gelijk bijvoorbeeld bij de luthersen tot een *Formula Concordiae* is gekomen.²⁶ Het belijden geschiedt door een bepaalde kerk, in een bijzondere situatie, in een bewust-doorleefd tijdsgewricht van de wereld, op eigen verantwoording, in een eigen aanvat, ten overstaan van overheid en volk. Daarom zullen we niet mismoedig maar vertrouwensvol onze gedachten voegen onder een bepaalde opzet en intonatie. Temeer daar de belangrijke gezichtspunten uit de niet-gekozen opzet van terzijde, corrigerend kunnen worden ingeschakeld. Zo gebeurt het al dadelijk in de eerste zin van dit artikel. *Naar de dimensie van het Besluit, de Raad van God, wordt *echter* toch even duidelijk verwezen door de toevoeging: naar Zijn eeuwig voornemen.* De moeilijke vraag die de oude dogmatici instantelijk overwogen, of de constitutie van de Middelaar moet gedacht worden in de eeuwigheid of in de tijd, of Christus van eeuwigheid is verkoren of ook van eeuwigheid *gesteld* tot middelaar, wordt hiermee aan de school

²⁵ *In de Waagschaal* jg. 4 (1948-1949) nr. 44, 29 juli 1949.

²⁶ M verwijst naar het *Concordiënboek* (eerste uitgave 1580), een gezaghebbende verzameling van belijdenisgeschriften, die ging gelden als geloofsstandaard van (vrijwel alle) lutherse kerken.

overgelaten.²⁷ En dit is nu naar ons inzien weer een duidelijke winst voor een belijdenis.

II. Wij zijn nu tot het *hart* van het christelijke geloof genaderd. Van hieruit stromen alle zangen, hier in de buurt openbaren zich alle ketterijen. De 'christologie' brengt de scheiding der geesten teweeg. De eeuwen leren het en in het heden wordt het telkens bevestigd dat de mensen het over Jezus Christus niet eens kunnen worden. Allereerst omdat de een Hem kent en de ander niet, omdat de een de ganse wereld in Hem ziet geoordeeld en behouden – en de ander, door de ganse wereld bevangen, moeizaam een zinnig plaatsje zoekt voor deze vreemdeling en ten slotte niets vinden kan dan de functie-van-transparant voor het licht van de kennis, dat we als religieuze mensen allang in ons bevonden. Maar het zou onbillijk zijn de scheiding per se tot deze diepte van de beslissing te herleiden. Er is ook verschil omdat *ze* de mensen enerzijds al verder willen gaan in het *verstáán* van het heil dat door Hem is aangebracht, anderzijds vrezen niet verder te mogen gaan en weigeren verder te gaan, omdat het heil door het verstaan of het pogen tot verstaan ook wel kan worden verduisterd. Deze tweespalt kan in één en dezelfde geest werkelijk zijn, zij kan zich verbijzonderen en verstelligeren tot geschillen tussen de gelovigen.

In het belijden moet dit laatste *dilemma* zich niet voordoen, beter: het moet *overwonnen* worden. Niets wezenlijks mag verdrongen of verzwegen worden, maar bij alle belijdend spreken moet vermeden worden dat logische of quasi-logische gevolgtrekkingen treden in de plaats van de innerlijke-geestelijke verdieping, die uit de 'verborgen omgang'... volgt. Er is zo onnoemelijk veel bedreven door de ketteren die het mysterie niet kunnen laten gelden en door de rechtgelovigen die het mysterie gingen verdedigen als ware het een menselijk beginsel. Ondanks het gevaar dat we ons ondankbaar tonen tegenover de schatten van inzicht die ook langs deze wegen verworven zijn – is mijns inziens nu de tijd gekomen dat de kerk zich meer dan tevoren, desnoods met enige gewelddadigheid, door de spanningen oproepen, distantieert ook van het eerwaardigst systeem.

De kerk heeft zich te verweren tegen de overwoekering door de school. Zij is steeds liturgisch bezig en ze is voortdurend missionair in beslag genomen. Zij leeft in de *tegenwoordigheid van Jezus* en zij leeft uit zijn *opdracht*. Zij verkeert reeds nu in de voorhof van de eeuwige vreugde. Zij kan niet twijfelen. Ze heeft alle wezenskennis. En de woorden die zij zoekt zijn óf om in de cultus te kunnen *zingen*, óf om het voor de mensen te kunnen zeggen, prediken, *verkondigen*. En zeker, ze zal willen zingen ook met het verstand en ze zal prediken met een klaar redebeleid. Maar de dogmatiek is ten slotte slechts een oefenschool terzijde, een noodzakelijk trainingsinstituut ten dienste van de rechte lofprijzing en ten dienste van de rechte verkondiging, en vooral ook ten dienste van de geestdrift en de orde van een nieuw leven op deze oude aarde.

Ila. In de 19de eeuw hebben de 'christologische twisten' van de eerste eeuwen van de christenheid zich herhaald, maar op een ander, een lager plan. Veel 'moderne' prediking was *veel minder dan een ketterij*, omdat de ketterij, de overdrijving, de eenzijdigheid, de verwringing van één punt toch altijd de gemeenschap aan het geloof van de kerk onderstelt. De hereticus wil niet alleen als christen gelden, hij moet ook als christen worden erkend, zij het als dwalend christen.

De orthodoxie anderzijds was *veel minder dan de reine leer*, omdat de reine leer, ondanks haar belasting met traditionele gegevens en beschermende termen, altijd door haar

²⁷ Deze terminologie is ontleend aan O. Noordmans (in 'Het kerkelijk dogma' en *Herscheping*), i.h.b. NVW 2, 234.

oorspronkelijkheid zich aanbeveelt aan de consciëntie van de mensen. ‘Oorspronkelijk’ is de leer voor zover zij, ondanks de bemiddelingen, opnieuw contact maakt met de oorsprong, met “de zaligmakende genade Gods”, die verschenen is aan alle mensen. [Tit. 2: 11] Waar de ‘orthodoxie’ voor heeft willen stáán, dat heeft ze zelf telkens verduisterd, in zover het haar niet gelukt is zich vrij te houden van een intellectuele verzelfstandiging van de overgeleverde gegevens, waardoor de *dienst*-betrekking waarin kerk en dogma staan ten opzichte van het Woord van God niet klaar aan de dag trad.

De uitdrukkelijke pretentie van het modernisme was eertijds de mensheid te ontslaan van de druk (naar men meende) van de belijdenis van de kerk van alle eeuwen. Het krampachtig verweer van de ‘orthodoxie’ (als partijnaam griezellig van vermetelheid) hield zich aan de *letter* om de schat van de kerk niet gans verwoest te zien. Zo is in de botsing en kruising van belijdenis-fobie en belijdenis-idolatrie de geestelijke samenleving van de gemeenten lange tijd vastgelopen. En wat het ergste is: de Here Jezus werd in zijn eigen kerk onttroond en de wereld kon niet meer horen, in de wirwar van tegenstrijdige stemmen, de nodiging van het éne evangelie, *de kracht* van de éne Naam die onder de hemel gegeven is, waardoor wij behouden worden. Het echte objectieve, dat bóven en buiten ons, als heilsgebeuren zijn eigen werkelijkheid heeft, zijn eigen baan heeft, zijn eigen macht en majesteit heeft, de Liefde, die noch door onze ziel kan worden gevonden noch door een menselijke gezagsinstantie kan worden gevindiceerd, die dáád is, historisch en eeuwig, in de tijd en alle tijden omvattend, de facticiteit van de Logos, van het Woord dat onder ons wil wonen – dit goddelijk-objectieve werd door links en rechts vermenselijkt en zo trad de mens de bevrijdende kracht van het Woord in de weg.

We zijn nu in een ander, voortgeschreden stadium. Van alle zijden is het gaan lichten, wij zijn gekomen tot een nieuw verstaan van de Openbaring, als het godsgebeuren waarvan de Schrift getuigenis geeft door de Heilige Geest. Over de geestelijke ‘verschuivingen’ kunnen we nuchter spreken, maar ook op een verhoogde toon, zodat onze dankbaarheid doorschijnt. We hebben waarachtig reden tot blijdschap.

Het is een grote genade dat Schriftkritiek en filosofische bezinning, de ervaring van het nihilisme en de ervaring op de zendingsvelden, de totalitaire politiek en de dieptepsychologie – en wat u verder noemen wilt – het is een grote genade dat dit alles zo *wild* bont en vreemd het schijnt, *heeft moeten samenwerken ten goede voor de gemeente, die God in deze wereld wil bewaren*. Ten goede, in zover als wij veel meer dienend de Waarheid zoeken te zeggen, eenvoudig omdat het mensenleven daaraan hangt, ten goede, in zover als we van de benauwenis van het letter-simplisme werden verlost. Ten goede, omdat we weer begrepen dat we *moesten* belijden, in elk geval en onmiddellijk in het ontzaglijke vacuüm dat door het moderne relativisme is ontstaan, ten goede vooral omdat ons duidelijk werd *wát* we moeten belijden. Daar kan geen twijfel aan zijn, als we naar de oorsprong van de kerk vragen en ons door het Nieuwe Testament laten leiden. We kunnen noch de religieuze mens ‘belijden’, noch een zogenaamde objectieve waarheid, we kunnen alleen *Christus* belijden. Maar het is zonder twijfel onmogelijk de mens Jezus... te belijden, dit zou een wonderlijke afgodische verering worden, maar onderscheidt zich zéér van de belijdenis van Christus. Dit is het eerste dat langzamerhand weer gemeengoed gaat worden onder ons. Het tweede dat we hervonden, al schijnt het iets minder-gewichtigs en formeels, hangt daarmee ten nauwste samen, zo nauw dat wie dit tweede niet verstaat ook het eerste niet ten volle menen kan. Wij bedoelen dat het belijden een *godgegeven gebeuren* is, zoals ook Christus’ persoon en werk een gebeuren is van Godswege. De belijdenis van de Christus ligt *niet in een geschrift*, maar in de *akte* van het belijden. De belijdenis is de weerglans van

een verkiezing, tegelijk het getuigenis dat de kerk slechts een wonderteken is van de universele koningsheerschappij van God.

We herinneren ons het woord dat klonk na de belijdenis van Petrus: “vlees en bloed heeft u dat niet geopenbaard, *maar* mijn Vader die in de hemelen is” [Mat. 16: 17], zijn belijden van een daad waartoe hij was gesteld, uitverkoren, bekwaamd. De koninklijke overmacht van de Vader, die *wonderen* doet op de aarde en in de harten, staat achter deze daad. Daarom, is de kerk er ten slotte niet voor zichzelf, daarom is het belijden als zodanig reeds het *apostolaat* in kiem, daarom kunnen de woorden wisselen en de voorspellingen elkander kruisen, zonder dat het wezenlijke van de belijdenis teloorgaat. Wanneer maar ontdekt is wat we alles áchter ons laten en áfgesneden hebben onmiddellijk met de akte van het belijden, namelijk onze religie en onze moraal, als we maar verstaan hebben dat, mét het heil, in Christus ook de *crisis* van de wereld is aangebroken. Van die crisis zullen we dan, ook in ons jongste verleden, enige tekenen bespeuren die we sámen op gelijke wijze verstaan, omdat ze op één en dezelfde wijze tot ons hart hebben gesproken en onze geest hebben bewogen.

We zoeken het niet-meer ergens diep in de ziel, we verwachten het niet van de vooruitgang van de wereld, we deinzen terug voor de duistere vermogens van de mens, we werden gesterkt door wat het “verzet van de kerk” ons te binnen bracht en wat het ontstáán van zelfstandige kerken in het Oosten ons voor ogen stelde. En het komt alles samen in de oude cultische roep, de liturgische belijdenis, de acclamatie van de gemeente: *Jezus Kurios*, Jezus is de Heer. Zo worden we tot eenvoud gebracht en (als het woord hier mag passeren), tot zakelijkheid, evangelische zakelijkheid.

Aan de andere kant mag niet vergeten worden dat ook het dogma en de confessie ten slotte niets anders willen zeggen, rijker en fijner, ook wellicht breder en troebeler, maar naar de intentie niets anders dan dit éne: Jezus alléén! Velen moeten het nog leren zo deze oude, klassieke getuigenissen te bezien. We kunnen ze in geen geval terzijde stellen, noch naar onze inzichten verbuigen. Ze moeten voor zichzelf spreken, en dan spreken ze op hun wijze van het wezenlijke en vertolken op een onovertreffbare wijze de vreugde om het heil. Daarom is het, *achteraf gezien*, een groot geluk dat de officiële bewerktuiging van de Nederlandse Hervormde Kerk haar de bevoegdheid onthield in leergeschillen zó op te treden als een belijdende kerk toekomt. Na vele omwegen zijn we dicht bij elkaar gekomen, de scholen, de richtingen, de mensen, en zij vinden nu de belijdenis van de catholica onverlet en daarnevens die van de Reformatie *ongeschonden*. Niet om die nu als een monstrans te vertonen, als een museumstuk te bewaren, als een vaandel voort te dragen, als een reglement te hanteren, als een krijgskreet aan te heffen – maar om die te *verstaan* als echo van het Woord, om die te herspreken in de Geest, om die dóór te componeren tot een nieuw lied.

III. Nu zijn we dan in het *centrum*, en het centrum is niet zozeer de ‘christologie’ als wel de belijdenis van de Christus. Niet zo spontaan en pril als in de eerste tijd van de christenheid, maar anderzijds niet zo bezwaard met een last van verstandelijke onderscheidingen als op de concilies. Enigszins, mag men zeggen, een antwoord op het evangelie zelf zoals het *heden* gehoord wordt als *vanouds* de heilswaarheid. Zo lezen we dit artikel 4 met zijn bijzondere accenten.

Belangrijk is te zien in welke orde de Christus hier beleden wordt: eerst wordt gesproken over het *hándelen*, vandaaruit over het *zijn*. De omgekeerde orde is typisch voor de scholastiek en ook voor de ‘orthodoxie’, als men op haar leer let en niet op haar veel

diepere, innigere leven. Met die veelszins nog gangbare orde wordt hier gebroken, wij beginnen niet bij het godmenselijk zijn van Christus, maar zijn *verschijning* zelf trachten wij te verstaan als een *werking*, een betoning van kracht, een openbaring van zijn messiaanse heerlijkheid.

Het gaat om een werk dat ons heden bereikt en aangaat. Dit werk wordt omschreven door werkwoorden. Het betreft een “komen”, een “worden”, een “voltrekken”, een “geschieden”, het gaat om een “greep”, om een “doorbraak”.

Letten we op de volgorde die begint met het werk, het *verbond*, de betrekking van God en mens, beter: van God met mens, die dán van daaruit komt te spreken over de Godheid en de mensheid apart, maar zo dat beide verstaan worden als een *akte*, en waar dat ten slotte de onderscheiden beschouwing weer wordt opgeheven, door te benadrukken dat de vereniging van God en mens Woord is, het gebeuren van het Woord, het scheppend gebeuren in Christus’ verschijning. Houden we deze volgorde goed vast!

1. “Jezus Christus is waarlijk *God-met-ons*”, in Hem kwam God door een gans oorspronkelijke en vrijmoedige daad tot ons”. 2. “Jezus Christus is waarlijk *God*. In Hem is het Koningschap Gods midden onder ons”. 3. “Jezus Christus is de ware *mens* naar Gods beeld. Hij is geheel onzer één geworden”. 4. “Hij is het vleesgeworden *Woord*, in wie de nieuwe vereniging van de heilige en genadige God met de schuldige mens zich voltrekt, in wie alleen en in wie geheel de verzoening der wereld met God geschiedt”.

Door deze orde van denken en spreken weren wij het dogma als omschrijving van een rustende waarheid, een stabiele toestand, weren wij alle zijnsspeculaties af, wij stellen evenmin als het Nieuwe Testament *voorop* dat in Jezus Christus de goddelijke en de menselijke naturen verenigd zijn. Wij spreken, belijdend, in antwoord op de boodschap van het Nieuwe Testament: Immanuël, God-met-ons! Hoe is dit mede-zijn-met-ons? Hoe kan in een mens God niet alleen vertegenwoordigd, maar aanwezig zijn met Zijn eigen eeuwige wezen? Hoe kan er anderzijds een verlossende kracht uitgaan van een mens, indien dit niet zo wezen zou? Dit is de ergernis, de aanstoot, waar de geslachten, de eeuwen dóór, onder lijden. Dit is tegelijk het mysterie en de glorie, waarvan de gemeente de eeuwen door getuigt, ofschoon ook zij wéét heeft van de mogelijkheid van die ergernis, van die aanstoot. De goede, de eerlijke, want aangewezen weg is, uit te gaan van het evangelie, van het kerugma, gelijk het ons toespreekt: bijvoorbeeld daarin dat Jezus zegt: “mijn zoon, uw zonden zijn u vergeven!” waarop iedere antiek- of modern-religieus mens reageren moet met de vraag: “wie kan de zonde vergeven dan alleen God?” – om dan te horen “dat de Zoon des mensen *volmacht* heeft om de zonden op de aarde te vergeven” (Mar. 2: 5, 7, 10). Is dit een verhaal of een boodschap? Is dit tijdelijk of algemeen-geldig? Is dit van menselijke of van goddelijke kwaliteit? Het zogenaamde *dogma* blijkt *latent* achter het eenvoudigste *verhaal* verborgen, zodra het zich tot boodschap verheft. Maar dáárvoor zijn we immers kerk en geen toeschouwer, dáárvoor zijn we hóórder en uit de neutraliteit uitgesleurd, om dit onmiddellijk te voelen en te beseffen. Óf het is een verhaal, en dan gaat het me in de diepste zin niet áán – óf het is een boodschap tot de wereld, de kerk en mij, en dan kunnen we Jezus niet verstaan binnen de perken van het menselijke, zelfs met rabbi, heer, messias kunnen we niet volstaan, Hij is immers niet alleen subject maar ook object van de verkondiging. Hij *wordt* ons gepredikt als het heil, als onze Heiland. Daarmee is eigenlijk dezelfde beslissing gevallen als die achter het oude dogma drijft: het feit van de prédiking wijd en zijd, in alle oorden, bij alle volken, onderstelt ‘de godheid’ van Christus.

Immanuël! God! Mens! – het Woord is daar, is hier, ’t geschiedt daar, ’t geschiedt hier. En het heeft macht!

Wij houden ons daaraan dat het Woord ons heeft bereikt en dat wij het hebben gehoord als de *liefde-en-trouwverklaring*, door alle tijden, door alle ruimten heen.

Met deze kennis en ervaring aangedaan durven we verder gaan en zeggen het, eenvoudig en beslist, het oude dogma na: *Vere Deus, vere homo!* [Waarlijk God, waarlijk mens] Om aan het slot van deze onderscheiden belijdenis van de 'godheid' en de 'mensheid', nog eens *samenvattend terug* te grijpen op het *werk*, op de daad, waarin alleen het zijn, het wonder, het zijnsmysterie van Jezus Christus ons ter harte gaat. Het zijn en het werk van Christus mogen geen ogenblik los van elkaar gedacht worden: de 'natuur' en het 'ambt' zijn *voortdurend op elkaar betrokken*. Wij verkeren onder zijn heerschappij en zeggen: onder uw heerschappij zijn wij zalig, zijn wij vrij. God-met-ons! De openbaring is hier tegelijk verzoening, het gebeuren omvat hier het zijn, de tijd-van-toen gaat in Immanuël over tot de tijd-van-nu, tot deze stonde en deze ruimte.

Zo menen wij samen te mogen spreken over het heil van de verzoening te midden van de verwarring van de geesten, ten overstaan van de wereld. "De verborgenheid der godzaligheid is groot: God is geopenbaard in het vlees, is gerechtvaardigd in de Geest!" [1 Tim. 3: 16]

IV. De meeste hinder (in de kerk van Christus! O schaamte, o schande, o schuld van ons allen!) ondervindt men bij: Jezus Christus *is* waarlijk God. Hoe komt dat? Omdat men meent te wéten wie God is, omdat de 'natuurlijke theologie' feitelijk de weg tot de kennis van God barricadeert. Het zou inderdaad bezwaarlijk en overbodig – en eigenlijk ook 'blasfemisch' zijn (voor zover men een Godsvóórstelling lasteren kan) te zeggen: "Christus is God", indien we onder God verstonden het Opperwezen of het Alwezen, de Natuur of de absolute Geest. Geen wonder dat men er dus tegenáán botst en zijn arme voorhoofdsbeen vergeefs tegen de blinde muur slaat. De zaak is dat we juist *niet* weten wie Gód is en wie God *is*. De belijdenis wil juist zingend zeggen hoezeer in de komst van Christus eerst opengaat het wézen van God, dat wij uit onszelf niet kennen. Opengaat, welverstaan, niet op de wijze van de verkondiging (dat is een tweede), maar in de facticiteit van het gebeuren, het koningshandelen, de werkelijke tegenwoordigheid metter-dáád. "Niemand kent de Zoon dan de Vader, en niemand kent de Vader dan de Zoon en die de Zoon wil openbaren" (Mat. 11: 27). Zo spreekt de Messias – en we hebben waarlijk geen 'ontologische' speculatie nodig om te verstaan dat Hij, om zo te zeggen, praktisch God vertegenwoordigt, niet als een gezant, maar als een die het koningshandelen van God zelf ten uitvoer legt, die in de zijnswijze van de eeuwige Liefde mens wil zijn, die in de zijnswijze van het mensenleven God-met-ons wil zijn. *Mysterium fidei!* [Mysterie van het geloof!]

Wie hierin niet mee kan gaan, die mag wel eens goed nagaan wat hem ten slotte van het vrome jodendom onderscheidt. Is de ergernis van de jood tegenover het evangelie niet in wezen dezelfde als zijn eigen ergernis? Geeft hij op de vraag: "wat dunkt u van de Christus?" niet een antwoord dat dichter bij dat van de synagoge staat dan bij dat van de kerk?

V. "Jezus Christus is *de ware mens* naar Gods beeld". Hij noemt zichzelf "de Zoon des mensen", de verhulde openbaring van de Overwinnaar, die na de geweldige rijken van leeuw en beer en panter en leviathan een orde sticht van de menselijkheid in en door zijn mens-zijn (Dan. 7). Daar verschijnt de machtige in zijn onmacht en de onmachtige in zijn macht. *Ecce homo!* [Zie de mens!] Jezus is geen engel, hij is geen bemiddelend wezen tussen God en mens. Hij is mens, maar niet zó dat hij het voorwerp van Gods reddende werk is, veeleer zo dat hijzelf het subject van de reddende kracht van God zijn mag. En dit niet zo dat God Zich

van hem slechts bedient om de mensen te helpen. Wat dit schepsel Jezus is en doet en wat Gód *door* zijn mensheid en *in* hem doet, dat *kan niet gescheiden* worden. Hij doet niet een Godswerk *ofschoon* hij mens is, maar *omdat* hij mens is, namelijk de ware mens naar Gods beeld. Jezus is in het midden van de schepping de drager van de éinigheid, de onvergankelijkheid van God. De mens Jezus is zelf *als* mens, door en in dit mens-zijn, de reddende daad en de feitelijke tegenwoordigheid van God.

Te zeggen dat het samenzijn van God en mens in Christus een 'paradox' is doet geen recht aan de kennis van het geloof. Hier heeft de Vader "de Zoon gegeven het leven te hebben in zichzelf" (Joh. 5: 26), hier is de mens tegelijk gezet uit de Oorsprong en *gemachtigd zichzelf te zetten* als oorsprong. Hier is eindelijk *die* dankbaarheid, die gehoorzaamheid, die dienst, die vrijheid, die zelfverantwoording en zelfverwerkelijking die de ware mens stelt tot een afschijnsel van Gods eeuwige bedoeling: vrijheid te verwekken in het schepsel. En deze mens is gerechtvaardigd en verheerlijkt, verheven en gekroond als onze medemens, als onze broeder, als het "Hoofd der mensheid". Het mens-zijn behoort tot Jezus' wezen, maar het is *zijn* mens-zijn, *zijn* wijze om als mens te zijn en te handelen. Wat eigenlijk menselijk leven is, weten we niet uit onszelf, het wordt ons te aanschouwen gegeven in *deze* mens. Hij is juist als deze méns onze *Heer*, juist zo ontslaat Hij ons van alle tirannie, macht en gezag die over ons diepste mens-zijn zouden willen heersen, juist zo, als waarachtig mens, sluit Hij de medezeggenschap uit van de vele heren die ons leven verwarren en verscheuren, juist zo in zijn puur, pril, eeuwig gerechtvaardigd menselijk handelen is hij factisch God-met-ons. "Und ist kein andrer Gott" (Luther).²⁸

VI. Was het niet de uitdrukkelijke bedoeling in deze toelichting op *Fundamenten en Perspectieven van belijden* de 'religie' van de belijdenis te vertolken, dat is: de godsvrucht die door het Woord is gewekt en in de gehoorzaamheid daaraan haar blijdschap vindt, we zouden bijna woord voor woord theologische lijnen moeten aanwijzen, vooral de lijnen die, hier en daar, als de kortste verbinding van twee punten, *omwegen afsnijden*. Maar dit ligt buiten ons bestek. We houden ons aan de geleiding van artikel 4.

Het is eigenlijk **een wonder** verrassend dat dit beslissende artikel, waar heel het gewicht van de kerkelijke strijd zich aan scheen te zullen ophangen, zo eenvoudig van toon is gebleven en bijna soepel van gang. Helemaal niet zwaarwichtig, misschien zonder de hoge gloed en geestdrift, hoewel de *soberheid* ook het incognito kan zijn van een echte *vervoering*. Hoe dit zij, het zou **dwaasheid** voorbarig wezen om als kritiek aan te voeren dat de tegenwoordige mens dit niet verstaat. Natuurlijk verstaat hij het niet, het is immers de verborgenheid, die de eeuwen door is bedekt geweest en ons is geopenbaard door "de Geest". [1 Kor. 2: 7-12] Maar dat het niet zou te begrijpen zijn, zuiver formeel, wat er bedoeld is, omdat hier 'oude termen' weer worden opgetuigd, dat moeten we beslist tegenspreken. Wij vragen ieder welwillende, die verstaat waarom het gaat, ons een ander spreken voor te doen dat nog soberder en klaarder zou zijn. Maar men verstaat werkelijk *niet* waarom het gaat als men bijvoorbeeld deze verbetering voorstelt: "eerst Jezus maakt ons door zijn evangelie onze werkelijke betrekking tot God duidelijk... in dit licht worden onze schemerige voorstellingen opgeklaard en wordt onze duistere drang ten goede gewend. Daardoor komen wij met God in het reine en in de juiste verhouding tot onze medemensen" (een vrijzinnig protestantse getuigenis – werkgroep Zwolle, p. 16).²⁹ We

²⁸ Regel uit het tweede couplet van Luthers lied 'Ein feste Burg ist unser Gott' (1529), *Evangelisches Gesangbuch* 362.

²⁹ Klaarblijkelijk een reactie 'uit het land' op de ontwerptekst van *Fundamenten en Perspectieven*.

onthouden ons van polemiek. Uit het verband van ons betoog is duidelijk genoeg waarom wij gaande in de weg van het belijden van de kerk dit voorstel beneden de maat achten. Dit is woord voor woord een miskenning van de goddelijke *dáád*, die in het *zijn* van Jezus Christus, geweldiger dan de schepping, is doorgebroken in de wereld, één, éinig, eenvoudig, stil, alomvattend, de verhouding tot God niet zozeer ópklarend, als wel stellend, scheppend. Dit alles klinkt als een reeks grote woorden voorbij aan hem wie het niet aangaat, en hij kan niet anders dan zich ergeren en de kerk fanatisme verwijten.

Wie zou ontkennen dat in dit artikel een zware, blijde nadruk, een stille, koraal-vaste maatgang openbaar wordt waar het gaat over de godheid van de Heer! Maar daaraan hangt voor de kerk *álles*, daarin is zij kerk dat zij zich niet schaamt te zeggen: dit blijft de kern van de zaak, dit is het hárt van heel ons belijden en leven, ook in de nieuwe tijden.

Anderzijds zullen velen de oude termen missen van de leer der “twee naturen in de enigheid des persoons”. Maar daaraan hangt voor de kerk de heilswaarheid *niet*, veeleer betoont zij zich daarin waarachtig gemeente dat zij tracht in andere tijden het anders te zeggen.

Laat ons nog eens horen hoe de godheid van Christus omschreven wordt: a) “*in Hem doet God de bevrijdende greep naar een schuldige en verloren wereld*” – in Hém! (niet: door zijn prediking nodigt God ons uit dat wij de bevrijdende greep zullen doen naar de hogere wereld), in de geboorte, de gebeurtenis, de feitelijkheid van zijn persoon en werk. b) “*Hij is de beslissende doorbraak van Gods Koninkrijk in de heerschappij van de overste dezer wereld*” – Hij! (niet door zijn oproep dat wij zullen doorbreken tot het Rijk, de demonen trotseren en de verschrikkingen bannen). Hij *is* dit in zijn persoon, in zijn handelen, in zijn tegenwoordigheid in heerlijkheid bij God en in verborgenheid ook bij ons “alle de dagen tot de voleinding der wereld”. c) “*Hij is het voorteken en onderpand van de komende volmaakte verwerkelijking van dit Koninkrijk*”. Hijzélft (niet de idee, niet het Christusbeeld, niet het dogma en het rechte geloof, niet het christelijke leven). Hij-zelf is ons het onderpand van de voleindiging. Hij-zelf is dat alles in Zijn werkzaamheid.

Is! Is! Is! Daar komt het op aan! Eeuw in eeuw uit.

Om het Rijk, tot het Rijk, over de wereld, naar de toekomst! Dat is ons uitzicht – daar gaat het heen! Maar daar gaat het héén *krachtens* het bestáán van déze mens Jezus Christus, die God is, God geopenbaard in het vlees, ons ten goede. In dit zijn ligt de ganse existentie in het licht!

Ziet, dit is ons heilig, ongetwijfeld – christelijk geloof!³⁰

Vla. Zo hebben we getracht op Schriftuurlijke wijze *oude tegenstellingen te boven te komen*. Het is slechts een poging, het betreft een ontwerp, een proeve. Dat het in elk geval deze kant uit moet, staat voor ons vast. Het zou een grote zegen voor onze kerk en ons volk, voor de gemeenten en haar dienaren zijn, indien deze uiterst sobere, liturgisch ingehouden confessie en verering van het Hoofd der Kerk, in geest en hart, in woord en daad zou ingaan als een vaste, volle stroom van beslissingen in de Heilige Geest.

Confessie is geestelijke beslissing, vrijwillige binding, dankbaar gaan in een richting die niets particuliers meer heeft, die opnieuw gevonden is of opnieuw ontdekt werd als de weg van de kerk door de eeuwen. Lof zij U, Christus!

“Hem is een naam gegeven welke boven alle naam is, opdat in de naam van Jezus zich zou buigen alle knie dergenen, die in de hemel en op aarde zijn en alle tong zou belijden, dat Jezus Christus de Heer is, tot heerlijkheid van God de Vader” (Fil. 2: 10v.).

³⁰ Vgl. het antwoord op Vraag 52 van de Heidelbergse Catechismus.

VII. De liederen zeggen het beter, inniger dan het 'dogma', ofschoon anderzijds merg en pit van het lied niets anders dan het 'dogma' is.

"Daar ruist langs de wolken een lieflijke Naam, die hemel en aarde verenigt te saam – kent gij, kent gij die Naam nog niet, die Naam draagt mijn Heiland, mijn lust en mijn lied".³¹ De Naam is het onuitsprekelijk meerdere tegenover onze begrippen.

"Gott ward Mensch/dir Mensch zugute/Gottes Kind, das verbindt/sich mit deinem Blute".³² Het bloed, de existentie is zoveel reëler en inniger dan onze gevoelens.

En het apostolische woord was reeds tot zang geworden: "God, die het gezegd heeft bij de schepping, dat het licht uit de duisternis schijnen zou", is dezelfde die het heeft doen verschijnen in onze harten, "om ons te verlichten met de kennis van Gods heerlijkheid in het aangezicht van Christus" (2 Kor. 4: 6).

"Das Vernunftlicht kann das Leben
mir nicht geben;
Jesus und sein heller Schein,
Jesus musz das Herz anblicken
und erquickern
Jesus musz die Sonne sein.

Jesu, gib gesunde Augen
die was taugen,
rühre meine Augen an!
Denn das ist die grösste Plage
wenn am Tage
man das Licht nicht sehen kann."³³

Dit gebed zal nodig zijn en blijven, omdat de belijdenis hier zo mogelijk nog minder dan elders een algemene waarheid vertolkt. Dit gebed moge in het hart zijn zowel van hen die 'verder' willen gaan in het verstaan van dit heilsgebeuren als van hen die vrezen niet 'verder' te mogen gaan, omdat het geheim door onze nadere omschrijvingen en bepalingen ook wel kan verduisterd worden of geschonden.

³¹ Liedtekst van Eduard Gerdes (1858). Liedbundel Joh. de Heer (1905), lied 33.

³² Regel uit het tweede couplet van een liedtekst van Paul Gerhardt uit 'Fröhlich soll mein Herze singen', een luthers kerstlied (ca. 1650).

³³ Couplet 5 en 7 van een liedtekst van Christian Friedrich Richter: 'Hüter, wird die Nacht der Sünden' (1704).

VI. JEZUS CHRISTUS IN DE EENHEID VAN ZIJN PERSOON EN ZIJN WERK³⁴

Wat Jezus Christus is, dat is Hij in de eenheid van zijn persoon en zijn werk. Alleen Hij, God-met-ons, kan het Goddelijk Koninkrijk op aarde oprichten. En alleen in deze oprichting ligt de bedoeling van het Godmenselijk geheimenis van zijn persoon. Zijn persoon is openbaar in zijn werk. Zijn werk is gegrond in zijn persoon.

In Jezus Christus heeft God Zijn Koningschap over deze wereld bevestigd. Door Christus' profetische woord en werk wordt dit Koningschap geproclameerd. Op zijn priesterlijke gehoorzaamheid en offer is het gegrond. In zijn koninklijke heerschappij wordt het in het heden der genade uitgeoefend. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 5.

I. "Wat Jezus Christus is, dat is Hij in de eenheid van zijn persoon en zijn werk" — zo begint artikel 5 en tracht daarmee opnieuw te antwoorden op de vraag: "wat dunkt u van de Christus?" Op het eerste gezicht komt ons dit 'theoretisch' en bleek voor, of ook overbodig en indringerig, in elk geval ver van de geestelijke, vreugdevolle kennis, die in een belijdenis behoort en het veld behoudt tegenover allerhande de kern niet rakende problematiek. Maar als zulk een aanvat voor ons nu juist heilzaam was? Omdat ze op een eerlijke manier onze verlegenheid aan de dag brengt en in die verlegenheid ruim baan maakt voor de *geestelijke* kennis, de geloofskennis? Als het nu eens bleek dat we, zonder er veel over te denken, in feite uit deze éénheid van persoon en werk *léven*? En wanneer het bewustmaken daarvan eens kon dienstig zijn tot versterking van ons geloofsleven?

Bij deze vraag gaat het ogenschijnlijk in hoofdzaak over: "wiens Zóón is Hij?" In waarheid zijn we met de belijdenis van de Godheid voor belijdenis en leven niet veel gevorderd indien niet klaar wordt en tot ons doordringt *hoe* Godheid en mensheid samen zijn en hoe de persoon en het ambt samenhangen, samengaan, samenwerken. Ja, "wat Jezus Christus is" — dat *weten we niet*. En al wat wij zeggen kunnen blijft een ná-denken en ná-spreken van het getuigenis.

Dit te bekennen hoort niet tot de goede armoede van de gemeente, het is een van de tekenen dat ze werd ingewijd in de verborgenheid, die de eeuwen door bedekt was.

"Niemand kent de Zoon dan de Vader" heeft Jezus gezegd, in de tijd toen het erom ging zijn verhuide messianiteit te ontwaren, die niet openging dan door de bijzondere verlichting, waarom het tot Petrus heet na zijn geloofsbelijdenis: "vles en bloed heeft u dat niet geopenbaard". Maar nog veel meer van Christus' persoon dan van zijn messianiteit, en niet alleen in tijden van weleer, maar tot op deze dag, blijft gelden — en de theologie heeft de taak om dit te bevestigen en er reliëf aan te geven — dat de Zoon ons de Vader openbaart, maar dat de Vader *ons niet geopenbaard heeft wie de Zoon is*.

Wij kennen zijn naam, wij weten van zijn wérk, van zijn lijden en van zijn heerlijkheid. Hij werd onze Heer — het zijn van de Zoon evenwel is ondoorgrondelijk, bij wijze van spreken zou men kunnen zeggen: evenveel ondoorgrondelijker dan de Vader, als de Godheid als zodanig doorzichtiger is dan Godmens. Er is aan de Zoon een surplus aan mysterie. Hij is en blijft "in de schoot des Vaders", ook terwijl Hij op aarde en onder ons leeft en werkt, lijdt en sterft, en verheerlijkt wordt. Wat naar ons is toegekeerd, dat is wat Hij ons dóet, hetgeen Hij voor ons gedaan heeft en aan ons doet. En daarin is Hij-zélf, daarin hebben wij met niet minder te doen dan zijn wezen, zijn goddelijke hart.

II. Nu, hetgeen Jezus Christus *is* (wat het ook zij, hoe men het zich ook denke), dat *is* Hij (álles

³⁴ In de Waagschaal jg. 4 (1948-1949) nr. 45, 12 augustus 1949.

wat Hij is, naar alle dimensies van zijn bestaan en zelfmededeling) in de *éénheid* van zijn persoon en werk. De reden, althans één van de redenen, waarom wij telkens langs het dogma heen tasten en waarom het dogma zelf zo hulpeloos aandoet (niet alleen intellectueel maar pneumatisch-hulpeloos) ligt in het heugelijke feit dat Christus' "zijn" een zijn is waarin wezen en werking, persoon en ambt niet kunnen gescheiden, nauwelijks even kunnen onderscheiden worden.

Dit betekent dat zij dwalen die voor de mensen een *zijnsformule* neerzetten met het appel: geloof dit nu, aanvaard dat als een representatie van de werkelijkheid. Er is door de scholastiek en het rationalisme gruwelijkheid bedreven met deze begripssubstantie, met deze woorden-pop, dit geïsoleerde ding, zonder achtergrond of met de achtergrond van een stil, dood, tijdeloos bestaan. De 'religie' wordt dan uit de belijdenis weggenomen. Het is niet wáár dat de 'religie' wijkt voor de bezinning en het streven naar klaarheid, maar ze dreigt inderdaad weg te wijken, als de bezinning niet in dienst staat van de prédiking. "En hij (Filippus) verkondigde hem (de kamerling, Handelingen 8) Jezus". Het is structureel ondenkbaar dat bijvoorbeeld Boeddha wordt verkondigd (men wordt ingewijd in diens leer) of dat Mohammed wordt verkondigd (men wordt opgeroepen zich te onderwerpen aan Allah). Maar ons is Jezus verkondigd. Niet zijn leer, zijn voorbeeld, maar Hij-zelf. Het betreft hier blijkbaar een zijn, ja maar dat in de verkondiging is ingegaan. Ons wordt verkondigd het *factum*: Christus, dat Hij *is*, dat vormt heel de inhoud van de blijde boodschap. Maar anderzijds: dit 'zijn' is nergens voor ons geopend dan in het Wóórd dat nu geschiedt. Waar dit besef verloren ging, daar week de innigheid van de waarheid uit de gemeente, daar kwam alras de dode orthodoxie. Het scheen wel vaak alsof de kerk in het dogma geloofde in plaats van in Hem naar wie ook het dogma slechts *verwijst* verwijzen kan. Het scheen wel vaak of wij de onderlinge parenese, waartoe we in de gemeente gehouden zijn, opvatten als een controle of we ons wel conformeerden aan de gangbare woorden, in plaats van als een vraag, tot opscherping van de zinnen, of wij Jezus liefhebben, die wij niet gezien hebben, maar waarin de gemeente, hoewel hem niet ziend, maar gelovend zich verheugt met een onuitsprekelijke en heerlijke vreugde, daar zij het einddoel van het geloof bereikt: dat is de zaligheid van de zielen (1 Petr. 1: 8v.).

Anderzijds, met deze wending van ons geschrift (de éénheid van persoon en werk) worden ook zij aangewezen als dwalenden die gemoedelijk afzien van de *verborgenheid* van het zijn van Christus, om zich te houden aan zijn werk, of aan zijn woorden, of aan zijn voorbeeld, of aan de beginselen die de kerk of een theologie of een partij of een christelijke *kliek* kring als bindende inzichten of gedragslijnen wenst voor te stellen, aan te bevelen en op te leggen.

Dit leidt tot een ontleding van het evangelie. Het werd wordt dan losgemaakt van de persoon, het voorbeeld wordt willekeurig boven dat van andere 'godsdienststichters' gesteld, de beginselen dragen het merk van een al te relatieve herkomst. We moeten ons vastklampen aan onze belevenissen ten aanzien van dit Jezus, deze figuur hangt in de lucht, heeft in het geheel geen achtergrond, de voorgrond in ons waarderings-oordeel verleggen wij áchter hem als ware het zijn goddelijke waardigheid. Hier wordt het 'zijn' van Christus geheel problematisch. Men voelt zich door deze of gene daad of door een woord aangetrokken, men zit ten gerichte over het mogelijke of onmogelijke, het houdbare of onhoudbare, het werkzame of onwerkzame van zijn verschijning. Dit is een weg die doodloopt, en men merkt het lange tijd niet, omdat het lang kan duren voor men op deze weg werkelijk gaat lopen.

De eenheid van Persoon en Werk is werkelijk tegenover recht- en vrijzinnige eenzijdigheden een beslissend en bevrijdend inzicht.

III. Op een hoger plan, een veel eerbiedwaardiger wijze, komt deze controverse van persoon en werk terug in de theologische bezinning, waarbij de anglicanen bijvoorbeeld een theologie van de *incarnatie* drijven, die tot objectivisme, speculatie, sacramentalisme, overschatting van de cultus leidt, en de lutheranen bijvoorbeeld, die de ganse godgegeven godgeleerdheid om het *kruis* concentreren, om het werk van de *verzoening*. Er zou in dit verband nog meer te noemen zijn: de dogmengeschiedenis, hoe diep en eerbiedwaardig ook, is tegelijk in hele perioden een rijkdom van overdrijvingen en een armoe van eenzijdigheden, maar ze zijn van een andere kwaliteit dan de uiterste verstarring of vervluchtiging waarop we in dit artikel voornamelijk doelen, namelijk dat men enerzijds over een metafysische grootheid spreekt en anderzijds over een historische werking, omdat de mens geen andere wegen ziet of, kort gezegd, omdat hij óf waagt over God te spreken (en die is dan niet in de tijd) óf over de mens (en die heeft geen eeuwige grond of waarde) – toegepast op Christus betekent dit dat wij over Hem geen verstandig woord kunnen zeggen en liever in precies dat dualisme volharden waar Christus aan ontheven is, en waaraan Hij ons ontheffen wil.

Tegenover heel deze menselijke *dolage*³⁵ willen we ons niet als betweters gedragen, het is alles te groot, te verheven en te subtiel dan dat men met het een of andere gezichtspunt eenvoudig zou kunnen áfrekenen. Maar dit éne moet vaststaan: **dat** wij hebben áf te rekenen met elke scheiding van wat Jezus *is* en van wat Jezus *doet*. *Zijn persoon is openbaar in zijn werk*. Nergens anders! *Zijn werk is gegrond in zijn persoon*. Anders zou het als een hallucinatie van voorbeeldelijkheid tussen hemel en aarde hangen. Zijn werk heeft de oneindige waardij, die wij prijzen omdat het *Zijn werk is*, de ambtsvervulling van Hem die waarachtig God en waarachtig mens is.

Het ‘zijn’ van Jezus Christus is te verstaan, te ontmoeten en te omhelzen als **eigenlijk** een gebeuren. Het is het *gebeuren* van Gods Liefde op de aarde: het is dit, dat de gebeurtenis van Zijn leven en lijden en sterven en opstaan de toewending *is* van Gods gunst tot de wereld. Een toewending niet met woorden, zelfs niet met daden, maar met de gronddaad waardoor dit gebeurt, dat God nog iets anders is dan God, namelijk ook mens-onder-ons, de Overgave waardoor dit **het** *gebeurt* dat Zijn eeuwige hart klopt te midden van zijn creaturen. “Wat Jezus Christus is, dat is Hij in de eenheid van zijn persoon en zijn werk.”

IV. Weer is hier als superlativisch, als synthetisch moment de *Rijksgedachte* ingevoerd. Het voordeel daarvan is dat zij zich terecht keert tegen de individualistische, piëtistische, methodistische bevindelijkheid en dat wij ons door haar geplaatst voelen in het verband van de wereldgeschiedenis en de heilsgeschiedenis, en leren het kleine als klein te beschouwen en van het grote van Gods handelen met blijde huivering **te beven** open te staan. Het nadeel is naar mijn inzien dat wij gevaar lopen aan de geschiedenis als procesmatig gebeuren te blijven kleven, dat wij ook de wereldgeschiedenis zelf welhaast als heilsgeschiedenis gaan zien, dat wij weer afbuigen naar het bovenpersoonlijke en onpersoonlijke, zodat daartegenover welhaast automatisch de reactie van een sterkere bevindelijkheid te verwachten is, omdat de mens het niet uithoudt in *déze* zin naar het objectieve verwezen te worden, omdat de verdenking niet ongegrond is dat het feitelijke wonder hier verdrinkt in de stroom van het proces en het Woord zich niet meer onderscheidenlijk laat horen in het algemeen gebruik van het gebeuren, dat profaan blijft, ook al wijden wij het met onze woorden tot iets sacraals. We moeten en mogen hier naar de

³⁵ = dwaling, van het werkwoord ‘dolen’ (en niet van ‘doleren’).

verticale doorbraak van Gods handelen in de wereld, tegen de wereld, ten bate van de wereld ópzien. Jezus is méér dan een moment in het Rijk.

De éénheid van Christus' persoon en werk is naar ons inzien slechts onder groot voorbehoud onder het gezichtspunt van de oprichting van het Rijk te beschouwen. We mogen het niet doen voorkomen alsof door de notie van het Rijk *de dialectiek van persoon en werk kan worden stilgezet*. Zeker is de persoon van Christus niet recht te belijden dan als de Doorbreker, die het Rijk brengt. Ook het omgekeerde blijft echter gelden, het Rijk kan niet anders zijn dan de *Persoon*, de persoonlijke presentie van onze Heiland en Heer. "Wat Jezus Christus is, dat is Hij in de *eenheid* van zijn persoon en zijn werk." Dat is Hij. Hijzelf is het Rijk, de alomvattende Tegenwoordigheid, het onuitputtelijke Verband van de daden van God, de voortdurende waarborg van de eeuwige heilsbedoeling, de lucht, de sfeer waarin wij ademen.

V. "In Jezus Christus heeft God Zijn Koningschap over de wereld gevestigd." Dat klinkt misschien nog iets te *uitwendig*, alsof de Heer Christus handelt in opdracht van de Vader, en Hem vertegenwoordigend als een gezant, als een legeraanvoerder, als de pacificator van een koloniaal gebied. Al deze beelden mogen gelden, maar het "*in*" van "in Jezus Christus" is beslist intiemer (als u wilt: *meer ontisch*), voller, radicaler, wezenlijker. Gods Koningschap (zie artikel 1) is immers ook meer dan een functie, het is Zijn bestaanswijze, Zijn handelen met de door Zijn vrijmacht in liefde tot aanzijn geroepen wereld. Dit heilshandelen is eeuwig én tegelijk in de tijd, het is eeuwig in de tijd. Daarin ligt heel onze vreugde en verwachting besloten.

Wij beschouwen niet de 'twee naturen', maar we kopiëren ook niet de 'drie ambten', we spelen niet de persoon en het werk tegen elkaar uit. De 'religie' van de belijdenis kan niet aanvaarden dat het koningschap van God en het handelen van Christus gescheiden kunnen beschouwd worden, noch dat het Rijk breder zou zijn dan de tegenwoordigheid en de werking van de Heer, die zelf de Geest is (2 Kor. 3: 7).

Hoe zullen wij het belang van deze uitspraken levend maken, dat het blijdschap wekt? Hoe dagen voor ons de omtrekken van het Rijk, als een werkelijkheid die gewaarborgd wordt in de éénheid van Christus' zijn en handelen?

De gemeente kent Jezus niet als iemand die ergens *is* noch ook als iemand die wat *doet*. Zij kent Hem in het Woord, daar ontmoet zij de éénheid van Zijn wezen en werken. We zeiden reeds: Jezus wordt verkondigd, het *factum* van zijn bestaan *voor* ons en *bij* ons en *in* ons leven – en, vervaarlijk en vermakelijk om te zeggen: in de wereld, in de ruimte die voor Zijn rijkshandelen bestemd is. Dit een bijzonder geheim, om steeds te wandelen in het vrolijk levenslicht.

We bewegen ons met een ondoofbare blijdschap en ontembare hoop *te midden van die wereld in wier midden het heilige Hart regeert*. Dat het Hart van God... troost en dat de Hand van God... regeert, dat zijn voorlopige waarheden, die in voorlopige bevindingen worden bevestigd. De strekking van artikel 5 beoogt iets anders, grijpt verder. Het 'belang' (als men zo zeggen mag) van dit stuk schijnbaar abstracte waarheid voor het hárte ligt hierin dat al deze voorlopheden overtroffen worden. Er wordt een inniger samenhang geboren zelfs tussen *Lot en geloof*, tussen de zogenaamde uitwendige lotsbedeling, die we begrijpelijkerwijs veelal slechts indirect met God verbinden – en het innerlijke leven van de 'verborgen omgang'. Ook deze samenhang hangt aan Jezus Christus, God-met-ons. Dit is misschien het laatste, het meest mystieke van het geloof: te zeggen en te ménen en te weten dat het leven goed is, niet ten halve of zo ongeveer, maar volkomen goed. Dit is zo

weinig een ervaringswaarheid, dat het prijsgegeven blijft aan elke onderkenning, spot en verontwaardiging van de omstanders – en ook van die buitenstaander die we soms zelf zijn, indien de aanvechting ons in de eigen veste bestormt en buitenwerpt.

De éénheid van Jezus' persoon en werk, de éénheid van God en mens, de éénheid van het Rijk *in de Persoon en van de Persoon in het Rijk,* geeft ten slotte ruimte aan de geboorte van dit wonderbare geloof: het heilig Hart regeert. En dit is hetgeen ons verkondigd is van den beginne. En niemand kan het geloven uit eigen macht en inzicht, het is een deel van de verborgenheid die God aan Zijn volk openbaart door de Geest, naar Zijn welbehagen. Vanuit *die* verborgenheid moeten wij straks de leer, de belijdenis van Christus' drievoudig ambt benaderen.

In het profetische woord en werk wordt het koningschap van God geproclameerd.

Tegenwoordige tijd!

Op zijn priesterlijke gehoorzaamheid en offer is het gegrond. Voltooid verleden tijd – en géén verleden.

In zijn koninklijke heerschappij wordt het in het heden van de genade uitgeoefend. Voltooid tegenwoordige tijd!

VII. JEZUS CHRISTUS, DE PROFEET³⁶

Jezus Christus predikt als profeet in zijn woorden en tekenen het Koninkrijk, dat in zijn persoon en werk, in de overwinning op de satan en in de vergeving der zonden nabij gekomen is. Hij is geen leraar van waarheden, die ook buiten Hem zouden gelden, maar Hij spreekt de waarheid uit, die Hij zelf is. Hij doet dit in zijn woorden, waarin Hij Gods heerschappij over ons leven uitroept en ons dwingt tot de keuze voor of tegen Hem. Hij bezegelt dit door zijn wonderen, die tekenen zijn van de reddende en herscheppende werkelijkheid van het Koninkrijk. In de prediking der apostelen, in het getuigenis der Heilige Schrift en in de daaraan onderworpen verkondiging der Kerk zet Jezus Christus zijn profetisch ambt voort en betuigt Hij aan allen, die oren hebben om te horen, dat onze verhouding tot Hem beslist over onze verhouding tot God en Zijn Koninkrijk, en daarmee over ons heil en onheil. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 6.

I. Belangrijker nog dan de nieuwe nadruk op het profetische ambt is misschien de volgorde waaraan hier wordt vastgehouden. Dat het profetische ambt vooropgaat en dat deze volgorde als het ware nu in het belijden van de kerk een nieuwe sanctie ontvangt, hangt samen met een gemeenschappelijk inzicht, dat mede ontstaan is uit de ontwikkeling en de winst van een zuiverder exegese.

In beginsel is het bedoelde resultaat simpel, maar blijkens de oude en middeleeuwse en latere kerkgeschiedenis kost het de uiterste moeite het geestelijk in de gemeente levend te houden. Het gaat om de consequenties van de afwijzing van de docetische leringen. Het *docetisme*, de leer dat de Zoon op aarde verschenen is als een goddelijk verschijnsel, is de oudste ketterij, waartegen reeds in het Nieuwe Testament zelf gestreden wordt (bijv. 1 Joh. 4: 1vv.: “vertrouwt niet iedere geest, doch beproeft de geesten, of ze uit God zijn, want vele valse profeten zijn in de wereld uitgegaan. Hieraan onderkent gij de Geest van God: iedere geest die belijdt dat Jezus Christus in het vleés gekomen is is uit God, en iedere Geest die dit niet belijdt is niet uit God”). De oude kerk heeft niet allereerst voor de godheid, maar voor de mensheid van de Zoon gestreden. Een goddelijk verschijnsel te geloven, een hoger beginsel dat zich kleedt in de schijn van een mensenleven, dat zich laat ervaren als ware het een menselijk wezen, dat, om zo te zeggen, een menselijk leven voor ons opvoert – maar dat niet mens *is*, in volle realiteit, omdat het goddelijke zich verliezen zou wanneer het zich verbond met het vleés – ziedaar een typisch menselijke poging zich tegen het geheim, het heilgeheim te weer te stellen. Men kan zeggen dat iets van dit docetisme de orthodoxie voortdurend bedreigt. Men verwerpt natuurlijk deze leer, maar men neemt het vlees niet ernstig. Men ‘vergoddelijkt’ Christus, terwijl Hij veeleer gekomen is om Zich te ‘vermenselijken’.

Jezus is voluit en *waarachtig* mens. Het is makkelijk gezegd, maar het is moeilijk om bijvoorbeeld de grenzen van Jezus’ weten voor ogen te houden en het menselijke karakter van zijn wonderen, de grond en de aard van zijn zondeloosheid, de echtheid van zijn verzocht-worden, van zijn gebed, van zijn strijd, van zijn geloofsleven.

De moderne theologie had daar geen moeite mee, omdat de zogenaamde ‘*historische Jezus*’ uiteraard in dit opzicht geen vragen kon opwekken.

Het gevaar is intussen dat wij, nu wij de waan van zulk een constructie als de ‘historische Jezus’ hebben ingezien, uit *reactie* gaan denken vanuit het volle apostolische kerugma (en inderdaad zijn de evangeliën reeds getuigenissen van de Christus en geen karakter- en

³⁶ In de *Waagschaal* jg. 4 (1948-1949) nr. 46, 26 augustus 1949.

levensschets bijv. van een profeet) en vanuit het dogma (en inderdaad wil het dogma niets anders dan de heilswaarheid beschermen dat Góð in Christus was, de wereld met zichzelf verzoenende) en het *concrete* van Jezus' aardse verschijning onwerkelijk *maken* of van secundair belang achten. Daartoe zou Paulus ons kunnen verleiden.

Nu, wij kunnen niet 'Christus zonder Christologie' verkondigen. Evenwel is onder 'Christus' historisch (en ook genetisch in de wording van het geloof) allereerst te verstaan de mens Jezus van Nazareth, de man, machtig in woord en daad, de grote *profeet*, die onder ons is opgestaan en in wie God Zijn volk bezocht heeft. Dat Jezus heeft gesproken en gehandeld dáár en tóén, zo en niet anders, dat gaat ons heden ten dage nog aan, dat behoort tot de *heilskennis*. Ook wanneer wij door de opvoeding met het totaal van deze kennis zo in aanraking komen dat het priesterlijke ambt op de voorgrond treedt, zal een nader en persoonlijker indringen in het geschreven evangelie ons weer terugbrengen tot de gestalte van de Heiland en zijn strijd op aarde, om aan de waarheid getuigenis te geven. Het is haast niet denkbaar dat we niet zouden verwijlen bij de woorden, spreuken, gelijkenissen die uit de "mond der waarheid"³⁷ zijn gekomen, zo indringend, zo ontroerend, zo majesteitelijk. "Nooit heeft een mens gesproken gelijk deze mens." (Joh. 7: 46) Zijn woord was "als machthebbende" (Mat. 7: 28).

Dat Jezus voluit en waarachtig mens is – deze belijdenis hangt zeer nauw samen met het profetische ambt, omdat wij lateren in onze ervaring de mens Jezus ontmoeten in zijn wóórden, in de taal van zijn geest, de toon van zijn hart. Weliswaar heeft ook dat iets vreemds aan zich, een gezag dat een mens eigenlijk niet voor zich opeisen mag – niettemin is het woord van Jezus nog steeds onder ons tegenwoordig met de indringende kracht van rabbi, een leraar, een prediker, met de echte presentie van een medemens, een evennaaste, die ons religieus zoeken doorbreekt en stilzet als eens in het gesprek met de Samaritaanse vrouw: "Ik ben het, die met u spreek" (Joh. 4: 26).

II. Hij *predikt*! Hij predikt als profeet, in goddelijke opdracht, met goddelijk gezag. Hij predikt, dat is: Hij proclameert het Rijk. Het is geen onthulling van de wereldraadselen of een richtsnoer voor het goede, volkomen leven. Boeddha en Socrates 'preken' in die zin. Jezus roept de komst van een andere wereld uit en maakt deze wereld anders.

Hij doet dit door woord en wonder. Het *wonder* wil *is* het zegel zijn op de waarheid van het woord.

Het wezensverschil tussen 'wonder' en 'mirakel' ligt niet in de respectievelijk 'geestelijke' en de fysische aard, maar daarin dat het laatste, het mirakel, niet uit het woord geboren wordt om het woord te bevestigen.

In dit artikel 6 worden de wonderen onder twee hoofden gebracht, het handelen tégen de demonen en het instaan vóór de mensen. Maar er is een verhouding van wederkerigheid tussen die beide. In de vergeving wordt de aanklager getroffen, in de overwinning op de tegenstander wordt de vergeving tot in het lichamelijke wel-zijn bevestigd.

De "overwinning op de satan" en de "vergeving der zonden" die wordt verkondigd, zó dat zij geschiedt, die geschiedt zó dat zij wordt verkóndigd tot een licht voor de eeuwen.

En het *gebeuren* gaat uit van de Persoon, of liever: het gebeuren is een uitstraling van het gebeuren dat Jezus Christus zelf *is* in zijn handelen (artikel 5: "Zijn persoon is openbaar in zijn werk; zijn werk is gegrond in zijn persoon"). Hij doet de werken "die Hij de Vader ziet doen",

³⁷ Verwijst wellicht naar de beroemde 'Bocca della veritá' in Rome, een ronde steen uit de klassieke oudheid met een gezicht met open mond. Wie zijn hand daarin stak en niet de waarheid sprak, verloor naar gezegd werd zijn hand.

een Godsgebeuren voltrekt zich te midden van het regelmatige gebeuren van de voorzienigheid, zich *verheffend uit het gebeuren* dat dagelijks voor ogen is, zich richtend en ter genezing zich **genezend** inzettend tegen het gebeuren, dat gewoonlijk Gods hart voor onze ogen verbergt. Jezus volgt in de Geest wat Hij in het bijzondere voornemen van de Vader ziet gebeuren.

Maar dit werken, dit helpen, **gebeuren,** zelfs zo hoog en vanuit de eeuwigheid verstaan, verkrijgt eerst stem, wordt pas tot *aanspraak*, appel, nodiging en zegening, wordt eerst ten volle heilswerk door het woord, het woord van de profeet, van deze profeet. Daarom is Jezus voor ons niet een profeet onder vele anderen (hoewel er geen bezwaar tegen is, wanneer wij telkens weer beginnen het zo te zien), want de aard van dit profetisme toont zich vanzelf in z'n *eigensoortigheid*, in z'n onvergelijkelijkheid.

Daarom kan de kerk, ondanks alles wat wij door het historische onderzoek geleerd hebben, niet terug naar een ebionitische Christologie, naar een rationele verering van een voorbeeld. Zij kan dat niet, afgezien van het zogenaamde dogma, eenvoudig omdat zij de aard van *dit* profetische woord moet ernstig nemen. Ook reeds naar het beperkte aspect van de profeet is Christus, naar de éénheid van zijn persoon en werk, andersoortig, ten slotte onvergelijkelijk, in al zijn spreken uitgaand van wat Hij voor ons doet en niet van hetgeen wij voor Hem doen zullen, in al zijn spreken zichzelf tot *waarborg* stellend in zijn heilige bestaan als zodanig en niets verwachgend van ons bestaan als zodanig.

"Hij is geen leraar van waarheden, die ook buiten Hem zouden gelden, maar Hij spreekt de waarheid uit, die Hij zelf is." Zo horen wij de gelijkenissen en de Bergrede, zo verstaan wij de gezangen en de dodenopwekkingen. Daarin wordt iets geopenbaard dat geen parallel heeft. Daarom is het enerzijds volkomen terecht als men zegt dat we de Bergrede toch vooral *voor zichzelf* moeten laten spreken, anderzijds moeten we ontdekken dat om haar voor zichzelf te laten spreken we ons herinneren moeten dat Jezus ook daar *zichzelf* uitsprekt en daarin zichzelf mededeelt.

III. "De waarheid die Hij zelf is"... in deze wending ligt het *verband met de twee andere ambten*, het priesterlijke en het koninklijke, ligt de éénheid van de ambten, ligt de éénheid van persoon en werk.

Het gaat erom *wie God* is, wat we onder 'God' mogen en moeten verstaan. Het gaat erom dat wij eindelijk leren te bekennen dat het dwaasheid is te menen dat wij wel weten wie God is. Allicht zal het vanuit de waan dat wij dit weten **deze waan** moeilijk zijn de vraag te beantwoorden: waarom Jezus? Zelfs de vraag: waarom Jezus *de* profeet? We moeten van zulke simplismen verlost worden, ketterij is altijd óók simplisme, heerlijk-doorzichtig en kostelijk-praktisch, bijvoorbeeld: "God is onze Vader en Jezus is onze leraar." Maar hoe komen we aan deze notie: Vader? Toch zeker niet uit de ervaring, en wat zal Jezus als méns ons leren dat niet door een onmetelijke kloof gescheiden zou zijn van de waarheid zelf, indien deze mens niet zelf de waarheid *is*?

Het gaat erom dat ons niet slechts vertéld wordt van de goede Herder, zodat we een opwekkend ideëel beeld in onze geest krijgen, maar de goede Herder moet handelend en leidend *intreden* in ons leven, en zelfs daaraan hebben wij ten slotte niets, als de goede Herder een leraar, leidsman is, die het goed meent met ons, ja die zich voor óns opoffert. De goede Herder moet God zelf "zijn" in woord en daad.

Zo verkondigt Jezus "de waarheid, die Hijzelf *is*". De profeet is op zulk een wijze sprekend, genezend, handelend, verlichtend dat zijn priesterlijke dienst en zijn koninklijke heerschappij daarin niet alleen wordt aangekondigd, maar *reeds een aanvang* neemt en zich begint te

vervullen als een zijnswijze van Gods tegenwoordigheid onder de mensen.

IV. Heeft, zo kan men vragen, het profetische ambt dan niet in kruis en opstanding zijn einde gevonden? Wij kunnen ons denken dat de Heer nu eerst recht koning is, wij kunnen ons moeilijker voorstellen dat het priesterschap wordt voortgezet (ná het volbrachte werk, in de zogenaamde intercessie, het intreden voor de zijnen in het geding tussen de Vader en de afvalligen), maar wat heeft het voor zin, na Jezus' openbaarwording in heerlijkheid, te blijven spreken van zijn profetische ambt?

Antwoord: deden wij het niet, dan zou enerzijds al het voorafgaande terugzinken tot de armoede van "de historische Jezus", dan zou anderzijds het menselijke van Jezus' woorden opgevolgd worden door het *menselijk-ál-te-menselijke* van een epigonen-verkondiging *de apostolische verkondiging*, van een *de* schrift, van een overlevering *de verkondiging*. Indien Jezus niet zelf zijn ambt *vóórtzet* in het werk van de apostelen en in de prediking-*van*-tegenwoordig in de successie van de apostelen, dan kan de prediking geen "overwinning op de demonen" bereiken, dan kan zij niet, "de vergeving der zonden" uitdelen aan de harten van de mensen.

Ook hier luistert het zeer nauw, dit moeten we in analogie zien met het gezegde over de "historische Jezus". Een verhaal is geen preek, een redenering of betuiging evenmin. Prediken is niet vertellen dat Jezus de zonden vergeven heeft, het is niet redeneren dat God zó gezind is dat Hij dit hetzij continu hetzij incidenteel wel herhalen wil — nee, door de prediking wordt de vergeving van de zonden hier en nu *uitgedeeld*. En wie is tot deze dingen bekwaam? Het is Jezus zélf in zijn profetische ambt die, boven-historisch, de kleine geschiedenis van mijn leven wendt naar het grote verband met zijn leven en werk, naar de gemeenschap met al zijn schatten en weldaden. Jezus is ook daarom *de* profeet, omdat Hij het is ook nadat zijn aardse leven is volbracht, omdat het wérk van de profetie voortgaat, omdat Hij onze tijdgenoot blijft, omdat Hij gééft wat Hij zégt, omdat zijn woord scheppend ingrijpt tot op deze dag vanuit de volheid van Zijn leven.

Het profetische zullen wij ten slotte moeten verstaan als *is* *een aspect van de praesentia Christi*: "zie, Ik ben met ulieden alle de dagen tot de voleinding der wereld." [Mat. 28: 20] — "Wie u hoort, die hoort Mij." [Luk. 10: 16] — "Voor zover gij dat een van mijn minste broeders gedaan hebt, zo hebt ge dat Mij gedaan" [Mat. 25: 45] — zodat de apostel spreekt en handelt, vermaant en vertroost "in Christus", en tot ons komt en reizen onderneemt "in Christus". "En Gode zij dank, die ons alle tijd doet triomferen *in* Christus en de reuk van Zijn kennis door ons openbaar maakt in alle plaatsen" (2 Kor. 2: 14).

V. De geschiedenis van het menselijke geslacht, maar ook die van ons persoonlijke leven wordt bepaald door *beslissingen*. Het behoort tot de éér van de mens, die hem gewaarborgd is in zijn bestemming, dat deze beslissingen ten slotte niet ten overstaan van machten en mensen, situaties en kansen plaatsvinden — maar... voor God! Ja — maar weer is te vragen: wat *bedoelen* wij met "God"?

Als we met "God" bedoelen onze Koning, de Vader, Hem die Israël beleed, dan weten we wat we zeggen als we zeggen dat onze verhouding tot Hem beslist wordt door onze verhouding tot *Jezus*. Dit is allerm minst een algemene waarheid, de evidentie ervan is volkomen, maar alleen *krachtens* en *tijdens* het gebeuren, de uitrichting, de toepassing van het profetische ambt. "Niemand kan zeggen, dat Jezus de Heer is, dan door de Heilige Geest." Maar wie het zegt, zegt het als de fundamentele beslissing waarmee hij zelf, hier en nu, antwoordt op het apostolische spreken, op de bijbelse boodschap, op het evangelie van

de vrije genade, en de profeet bijvalt.

Daarom geldt ook: niemand kan zeggen dat de Bijbel “Gods Woord” is dan door de Heilige Geest. En wie het zegt doet het ten overstaan van onze “hoogste profeet en leraar, die ons de Raad Gods tot onze verlossing volkomen heeft geopenbaard” (Catechismus vr. 31). De belijder spreekt dan als een die zich buigt onder de alle tegenspraak bedelvende zegen van het profetische ambt, waarin Jezus doet wat Hij *zegt*, waarin Hij blijkt te *zijn* wat Hij doet, waarin Hij blijkt tegenwoordig te zijn zoals God tegenwoordig is op de aarde.

De belijder spreekt dan ook als medelevende met de veldtocht van het Woord in de wereld van nu – een medeleven, nimmer schoner vertolkt dan in de klassieke psalm:

“Gord, gord, o Held, uw zwaard aan uwe zijde,
Uw blinkend zwaard, zo scherp gewet ten strijde;
Vertoon uw glans, vertoon uw majesteit;
Rijd zegenrijk in uwe heerlijkheid
Op 't zuiv're woord der waarheid; rijd voorspoedig,
En heers alom rechtvaardig en zachtmoedig;
Uw rechterhand zal 't Godd'lijk rijk behoên,
En in den krijg geduchte daden doen.”³⁸

³⁸ Psalm 45 couplet 2 (1773).

VIII. JEZUS CHRISTUS, DE PRIESTER³⁹

Jezus Christus, de Zoon Gods, heeft heel zijn leven door en inzonderheid aan het einde, zich ons aan schuld en dood vervallen bestaan eigen gemaakt, zonder daarin zelf schuldig te worden. Hij heeft in alle ontzetting de verzoeking van de satan doorleden, zonder daaraan toe te geven. Hij alleen heeft de Godverlatenheid van ons zondige leven waarlijk ondergaan, zonder zelf God te verlaten.

Zo is Hij in leven en sterven degene geworden, die God en mens weder met elkander verenigt. Zijn persoon en zijn werk zijn onze verzoening met God. Hij, de Zoon Gods, is de broeder geworden van ons, verloren zonen, opdat wij weder tot kinderen Gods zouden worden aangenomen. In de liefde en de gehoorzaamheid jegens de Vader staande blijvende, heeft Hij zich in dit van God vervreemde bestaan prijsgegeven aan het gericht. Hij deed dit in de plaats en ten behoeve van ons, die Hem verlaten, verloochenen en kruisigen. Zo heeft Hij zichzelf tot een schuldoffer gesteld. Zo heeft God Hem voor ons tot zonde gemaakt, opdat wij zouden worden gerechtigheid Gods in Hem.

In dit gebeuren openbaart God de diepte van onze val en van Zijn toorn.

In de kruisiging en Godverlatenheid van de Zoon wordt onze vervreemding en onze vijandschap jegens God ten volle openbaar. De offerdood van het Lam onthult de hoogheid van Gods gerechtigheid en de diepte van onze schuld.

Maar ook en nog meer wordt hierin Gods barmhartigheid openbaar, die Zijn gerechtigheid omsluit en aldus doorzet, dat niet wij, maar Hij in Zijn Zoon, die ons Hoofd wordt, de zonde draagt. Want God bevestigt zijn liefde jegens ons daarin, dat wij, vijanden zijnde, verzoend zijn door de dood Zijns Zoons en aldus behouden worden van de toorn. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 7.

I. De kerk belijdt het *priesterschap* van Jezus Christus. Het is één van zijn ambten, méér: het is een *bestaanswijze* van zijn wezen. Het gaat weliswaar om een wérk, als van een priester, die God bij de mensen vertegenwoordigt en die de mensen vertegenwoordigt bij God. Maar ook hier mogen werk en persoon niet gescheiden worden en **juist** hier moet de wortel, waardij en draagkracht van de persoon goddelijk zijn, ja God-in-Zijn-daad, metterdaad God-met-ons zijn. Het werk is ambtelijk en het ambtelijke is persoonlijk en het persoonlijke is *God-met-ons*.

Reeds veel kwaad is gesticht door de suggestie dat dit Werk *zakelijk* kan worden gevat, verstaan als een *prestatie*, een record, een monument van zedelijke kracht, een vat vol verdiensten – we moeten vasthouden dat de Here Jezus priester *is*, dat in Zijn wézen de verbintenis van mens en God volbracht wordt. Het omgekeerde, de mening dat het Werk slechts een soort prediking-in-*realia* is, een verkondiging in historische pantomime van Gods gunst, een aspect van de kosmos van Zijn stralende heilandsgezindheid, is intussen een nog véél gevaarlijker verduistering van de zin van Christus' offer en het heil van de wereld.

II. En zo horen wij hier, meer dan elders in dit geschrift, *de oude klanken*, onverkort en nauwelijks "vertaald". Menigeen zal zich verwonderen dat dit zomaar gaat. Het riekt naar repristinatie. Het is alsof de theologie, bij alle poging tot vernieuwing, op *dit* punt steeds weer terugglijdt in het oude spoor. Zo ergens, dan is hier de ongeorganiseerde en nauwelijks in officiële verklaringen vastgelegde oecumene van de gemeenten van God. Orthodoxen, katholieken, lutheranen, gereformeerden *Anglicanen*, hierin zijn ze één: in dit meest

³⁹ *In de Waagschaal*, jg. 4 (1948-1949) nr. 47, 2 september 1949.

mystiek-juridische, bij dit *erratische blok* van de “onmogelijke” verzoening, de ondenkbare en niet-in-te-voelen geheimzinnige trans-actie, bij de ruil, de verwisseling, de plaatsbekleding, die ons stoort en ergert en nooit ook maar ten halve evident worden kan. Toch is er op dit stuk nooit twist geweest tussen scholastieken en piëtisten, tussen anglicanen en methodisten. Terecht kan men zeggen dat zonder dat ooit een confessie van de *una sancta* is geproclameerd, hier bij het kruis van Golgotha spontaan en allereigenst de wereldkerk van de eenvoudigen *eenparig* staat, in één geest, met één devotie, opgaande in één lied: *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi!*⁴⁰

Van Oost en West en van Noord en Zuid zitten ze aan in de vrede van dit rijk, in het rijk van het Lam, “het Lam, dat in de tróón is” (Op. 5: 6).

Nooit heeft het liberalisme zichzelf zo ondubbelzinnig buiten de kerk geplaatst dan toen het (vanaf de oude socinianen via de deïsten en de rationalisten tot in de 19e-eeuwse contra- of anti-reformatie van het modernisme) het kruis ging verklaren, doorlichten als een ‘symbool’ van de liefde van God.

Velen zijn daarvan allang teruggekomen. Dat is dan meer dan een verandering-van-inzicht, dat moet wel voluit een bekering genoemd worden. Uit de kracht van deze bekering komt de energie en het tempo voort waarmee wij in korte tijd tot een gesprek hebben kunnen komen dat niet meer met onvruchtbaarheid geslagen was, omdat hetgeen eertijds discutabel werd geacht nu als de gemeenschappelijke ‘religie’ van de belijdenis werd herkend.

III. Daarmee is intussen het *enigmatische* van het gehele gebeuren van de verzoening niet opgeheven.

Enerzijds is het priesterlijke zijn-en-werk van Christus zozeer het hart van het evangelie dat zelfs de leer aangaande de *der* godheid van Christus ten slotte alleen *dáaraan* zijn beslissende gewicht ontleent. Ter wille van de justificatie, de rechtvaardigverklaring van de mens, heeft de gemeente de noodzaak, de goddelijke noodzaak beleden dat dit op eeuwige gronden moest rusten.

Anderzijds wordt de *sluier van het mysterie* rondom deze dingen wel heel dicht, en ter wille van de eerbied voor dit binnenste heiligdom van het geloof zullen wij zowel de simplismen als *en* de constructies, zowel de geïsoleerde beelden als de *en* berekenende begrippen moeten weren en met achterdocht bejegenen. Daartoe zijn twee wegen geboden, die beide om beurten moeten worden begaan.

In de eerste plaats is het in de heilige leer van het priesterlijke zijn-en-werk van Christus meer dan elders nodig telkens de bezinning af te breken om onze geest te *baden* in het woord van de *Schrift*. Dit betekent dat wij de beelden en het beeldreksen laten spreken, *elk voor zich* en tezamen: de cultische woorden ontleend aan de offerdienst van Israël, de juridische van de loskoping van de slaven, de mythologische van de Slangendoder en zijn strijd, de morele van verzoening en vergeving, de mystieke van de plaatsbekleding en de vereniging, de historische van de messiaanse triomf in de geschiedenis door het lijden van de “knecht des Heren”, de meer-dan-mystieke, de gans-eigensoortige van de ‘*kat-allangè*’, de heilige ruil en verwisseling van schuld en onschuld.

In de tweede plaats moet een *synthese* worden nagestreefd tussen de wettige accenten, die in de gang van de bezinning, hier zó, daar anders, successievelijk zijn gelegd. Daar geven

⁴⁰ “Lam Gods, dat de zonde der wereld draagt”, naar Joh. 1: 29 Vulgaat. In alle hymnen staat ‘tollis’ (gij die draagt) in plaats van ‘tollit’ (die draagt) en ‘peccata’ (zonden) in plaats van ‘peccatum’ (zonde).

Augustinus, Anselmus, Luther, Calvin, maar ook Ritschl en Schweitzer, Newman en Pusey⁴¹ elk hun grotere of kleinere, centrale of periferische bijdrage.

Het verwondert ons dan ook niet dat in geen enkel artikel van *Fundamenten en Perspectieven* zo veelvuldig en nadrukkelijk de klassieke bijbelplaatsen worden aangehaald (Jes. 53, 2 Kor. 5: 21, Rom. 5: 8v.). Of het andere, de bedoelde synthese, ook is bereikt willen we in deze summiere toelichting onbesproken laten, zeker is er met grote ernst naar gestreefd. Dat is duidelijk op enige beslissende punten, die we in het volgende kort trachten aan te *aan*wijzen.

IV. 1) De éénheid van persoon en werk wordt ook ten aanzien van de verzoening doorgevoerd. De voorstelling van een zakelijke prestatie, een *meritum*, losgedacht van het leven van de Lijder en Dader, moet worden buitengesloten. Het is niet een te berekenen kwantiteit, het is een aan alle maat onttrokken kwaliteit, ja een nieuwe maten stellende *creativiteit* van Jezus' goddelijke persoon. Zelfs zal men moeten zeggen: het is Gods eigen hart, dat te midden van de schepselen zich uitstort.

2) De menselijke, zo men wil psychologische of pneumatische werkelijkheid van de priesterarbeid wordt vastgehouden: "Hij heeft zich ons bestaan eigen gemaakt, Hij heeft alle verzoeking van de satan doorleden, Hij heeft de godverlatenheid van ons leven ondergaan"...

3) De "zondeloosheid" wordt metafysisch noch moreel verstaan, maar als de daad waardoor de Christus, in ons bestaan gekomen en met onze last beladen, niet doet wat wij doen, en *niet* nalaat wat wij niet nalaten.

4) Het sterven wordt niet van het leven gescheiden, maar het sterven wordt een moment in "heel Zijn leven".

*4a) *De actieve en de passieve gerechtigheid worden bijengehouden als twee zijden van één en hetzelfde heilsgebeuren. Hier is het goddelijke archetype van het woord: wie zijn leven zal willen verliezen, die zal het behouden.

5) In dit alles wordt niet speculatief vanuit het Decreet van God, maar 'historisch' vanuit de aanschouwing van hetgeen er *geschied* is, gedacht en be*ge*tuigd, om vanuit dit vlak van de waarachtige mensheid op te klimmen tot de zin, de achtergrond, de eeuwige Bedoeling.

6) Onvoldoende wordt geacht de leer dat wij weliswaar verzoend moesten worden, maar dat God in generlei zin *geen* object van de verzoening kan zijn. Doch eveneens wordt de voorstelling verworpen die een tegenstelling maakt tussen Vader en Zoon, als tussen recht en liefde, zodat de mens Christus in zijn liefde volbrengt wat God in Zijn gerechtigheid eist. Nee, het is de liefde van God die mogelijk maakt dat wij door recht verlost worden!

7) Vermeden is het spreken over een *abstract recht*, waaraan om zo te zeggen God zelf ook onderworpen is, en eveneens een spreken over een abstracte liefde, waarbij om zo te zeggen de menselijke vergevingsgezindheid in het absolute geprojecteerd wordt tot een grenzeloos en karakterloos, ja chaotisch *Summum* van Gevoel. In het werkelijke priesterschap gaat het om 'genoegdoening'. Omdat het recht en de liefde hier Góds recht en Góds liefde zijn kan de mens redelijkerwijze reeds niet onderstellen dat het ook wel anders zou kunnen als Hij maar niet zo willekeurig was van de twee mogelijkheden: het recht en de liefde, juist het recht te kiezen. Maar het recht van God en de liefde van God zijn geen verschillende mogelijkheden waarop zus of zo de keuze valt. Zijn recht is het recht van Zijn

⁴¹ De laatste vier resp. Albrecht Ritschl (1822-1889), luthers theoloog en dogmenhistoricus, Alexander Schweitzer (1808-1888), Zwitsers praktisch theoloog en dogmenhistoricus, John Henry Newman (1801-1890), theoloog en bekeerde katholiek, en Edward Bouvery Pusey (1800-1882), anglicaans priester en oudtestamenticus.

liefde. Hij zou zijn Schepsel verraden en verwerpen indien Hij de mens aan het recht onttrok – en het recht aan de mens onttrok, alsof dit recht toch willekeur zou zijn in plaats van de wijze waarop hij de creatuur bewaart, bewaart voor het leven in het *regnum naturae*, het *regnum gratiae* en het *regnum gloriae*.

8) In de controverse aangaande de mogelijkheid de liefde onder de Rechtsorde te subsumeren, wordt met beslistheid het omgekeerde vastgehouden: dat “Gods barmhartigheid Zijn gerechtigheid *omsluit* en aldus dóórzet dat niet wij, maar Hij de zonde draagt” – “Hij, in Zijn Zoon!” – “in de Zoon, die ons Hoofd is”.

9) Zonder de bijbelse gedachte te willen verdonkeren dat wat de priester overkomt hem door God is opgelegd, wordt de realiteit van de oorzakelijke samenhangen erkend, waardoor de oordelen van God worden bemiddeld. Vandaar uitdrukkingen als: “ons aan schuld en zonde vervallen bestaan”, “Christus heeft zich in dit van God vervreemde bestaan prijsgegeven aan het gericht”.

10) Zonder iets af te doen aan de bijbelse betuiging: God was in Christus..., wordt de ménselijke *solidariteit* en de daaruit voortvloeiende verinniging van de rechtsbetrekkingen benadrukt: “Hij is de broeder geworden van ons, verloren zonen, opdat wij weder tot kinderen Gods zouden worden aangenomen.”

V. Wie dit een *dorre* opsomming noemt is niet alleen onbillijk, voor zover het kort docerend moeilijk anders gaat dan dat wij enkele lijnen natrekken, maar hij heeft ook meer of min gelijk, wanneer hij dit oordeel uitbreidt tot het artikel en tot alle redematies over deze hemelse gewesten, deze goddelijke schatten, deze wonderen, die als het ware een andere tijd en een andere ruimte ontsluiten, waarin andere verwisselingen en verenigingen, andere verten en diepten, andere oordelen geldig zijn dan in onze wereld van hier of daar, van mijn en dijn, van nu en straks. Het wisselt hier alles wat niet alleen wij in ons wereldbeeld geplaatst hebben, maar hetgeen waarachtig God naar Zijn orde en wet plaats gegeven heeft: God en mens, schuld en onschuld, eenmaal en eens-voor-al, de discipel van toen en ik, het is alles anders dan wat ons definitief schijnt – en zie, dat ándere, dat is waarlijk het definitieve waarop de wereld en wij van meet-af waren aangelegd. Bij deze veelvoudige ‘*kat-allangè*’, ruil, verwisseling, vindt het hart volop de overgang van de beschouwing, die altijd meer of min beklemmt, tot de zang, die uit en tot de vrijheid zich verheft.

Alle theologie blijft dor als ze niet *hymnisch* kan worden ómgewend, maar de theologie van de verzoening, zou men wagen te zeggen, is zelfs met de adem van het loflied niet gans levend te houden: zij wordt gevierd in de *stilte* van het aanzitten aan de Dis des Heren, haar mysteriën worden bevestigd en van de kluisters van de woorden bevrijd in de heilige handeling, die de vervulling is van de ongelofelijkste *heiligste* raad en nodiging die ooit op aarde uit de hemel heeft geklonken: “neemt, eet, dat is Mijn lichaam, dat voor u verbroken wordt” – “deze drinkbeker is het Nieuwe Verbond in Mijn bloed”.

Wie Jezus Christus’ priesterschap belijden zal, die vindt de weg naar het sacrament. Daar houden de woorden op, omdat de tekenen voor zichzelf spreken, en de handeling en het samenzijn. In deze viering wordt het aan ons volbracht wat de priester gedaan heeft en doet. In deze viering, já – wie zal daarin nog een kloof stellen tussen God en mens? Is het niet alles heden, en alles gedrenkt in onschuld en gedragen door de verwisseling en vereniging van God en mens?

VI. Zo zeker als het een verkeerde hebbelijkheid is van sommige conferenties, waarbij de deelnemers geen geestelijke éénheid vonden en ondergingen, om een *éénheid* alsnog te

demonstreren door samen Avondmaal te vieren – zo zeker is het een verkeerde, ja boze en schier demonische neiging van leerstellig-verzekerde groepen om geen éénheid te willen beleven dan op vóórwaarde dat alle gasten het over de léér van de verzoening volkomen zijn ééns geworden.

Wij weten inderdaad niet wat wij doen als wij het eucharistische feest menen te kunnen vieren zonder te geloven in het “bloed der verzoening”, maar wij zullen misschien bevonden worden zeer wel te wéten wat wij doen en ons schrikkelijk te vergrijpen, als wij het énige gebeuren dat de dorre woorden van de belijdenis (en *au fond* zijn ze alle dor) metterdaad kan levend maken, verstoren met de verheffing van formules tot sacrale initiatietermen. Het kerkelijke gesprek kon niet hiermee beginnen dat we maar alvast duidelijk en plastisch plaatsnemen aan het Avondmaal – maar gekomen in het stadium dat in dit artikel is verondersteld, kan het alléén voortgang hebben als we het sacrament van het nieuwe verbond samen vieren, *vóórd*at en *opdat* wij het samen eens zijn. Waar ligt de grens? Wanneer zijn we in “dat stadium”? Ik houd het ervoor dat de *una sancta* van de eenvoudigen hier ons de ware wijsheid leren kan. Ook zij verstaan het niet, evenwel is het voor hen niet verborgen als voor de wijzen en verstandigen (in religieus en theologisch opzicht!). Het is geen cultureel toeval, maar veeleer een innerlijk-noodzakelijke katholiciteit, die aan de dag brengt dat alle Christ[us]gelovigen over heel de wereld ‘piëtisten’ zijn, in zover als ze, ook wanneer ze in alle dingen zouden divergeren, één belijdenis overhouden, één samenstemming, één samenhang: Jezus Uw verzoenend sterven blijft het rustpunt van ons hart!⁴² *Salve caput cruentatum!*⁴³

Daarin zijn Luther, Zinzendorf, Wesley het eens met Pascal, François de Sales en Newman, daarin is geen rooms of protestant, aristocraat of burger, dienstknecht of vrije, theoloog of catechisant, oude of jonge generatie. O, trouw kruis, gij éne, edele boom onder alle, uws gelijke in blad en bloem en zaad heeft geen bos ooit voortgebracht.

*Crux fidelis inter omnes arbor una nobilis,
nulla silva talem profert fronde, flore, germine.*⁴⁴

VII. Men zal allicht vragen hoe deze samenstemming en samenhang, hoe de katholiciteit van de gemeenten van God rondom het geheimenis van het kruis overéén te brengen is met onze vroegere stelling dat, indien het goed is, in een belijdenis *alleen God beleden* wordt. Inderdaad blijven we daarop de nadruk leggen: we geloven niet in een rustende waarheid noch in een bloot feit, we geloven niet in de rechtvaardiging, maar in God die rechtvaardigt, niet in de opstanding, maar in God die de Heer Christus uit de doden heeft opgewekt. Dit worde ook toegepast op ons spreken over het priesterlijke werk van de Heer. Het moge ten slotte alles doorschijnend worden tot op de goddelijke Oorsprong. De verzoening is schepping, opnieuw oprijzende creatie vanuit de bewogenheid van God. Het is een gebeuren op aarde, op Golgotha, in de ganse tijd van Jezus’ leven op aarde, maar het is tegelijk *een gebeuren in God*, de ‘eeuwige ommezwai’ van ons treurspel.

De eeuwigheid van God zou onze beslissingen onherstelbaar en de gang van de geschiedenis onomkeerbaar maken, indien Gods eeuwigheid onveranderlijkheid inhield. Dit is het wonder waardoor het leven gered wordt, dat God op het gebeuren van de zonde geantwoord heeft met een gebeuren in Zichzelf. Hij bleef ons in Zijn oordeel de zijne noemen en moest daarom

⁴² Eerste regels van couplet 3 van Gezang 50 (1938).

⁴³ Hymne voor het hoofd van Christus (‘Heil, bloedend hoofd’), deel zeven van het gedicht ‘Salve Mundi Salutare’, toegeschreven aan Bernard van Clairvaux (1090-1153).

⁴⁴ Beginregels van een hymne voor Goede Vrijdag van Venantius Fortunatus (ca. 535-605).

zelf de last van dit oordeel dragen. Het werd bij velen een sleur van “de openbaring der verborgenheid”⁴⁵ te spreken. Maar hier is wat daarmee aangeduid wil zijn met de ziel te proeven en met de geest te tasten. We komen in het hart van de dingen. De verzoening strekt zich uit over het ganse leven, omdat zij de stilzwijgende *onderstelling is van elke ademtucht*, de grond van het voortbestaan van de dingen die zinloos werden, omdat ze bij de mens behoren die zich de onzinnigheid heeft gekozen, toen hij besloot de Liefde te verachten.

Wanneer wij voorzichtig en eerbiedig in deze richting gaan denken, dan wordt het daarmee niet duidelijk, maar dit éne treft ons als een lichtstraal: dat we niet weten wat we doen wanneer we ons tegenover God “op de liefde” beroepen, wanneer we bij God appelleren op een hogere deugd en een betere weg, die Hij niet genoeg beoefend heeft en niet royaal gaat. Wie durft dit volhouden voor het Tribunaal?

“Als wij de liefde willen laten gelden als een kritiek op Gods ‘hardheid’, dan laten wij in waarheid onze onverschilligheid, dat is onze vijandschap gelden als een kritiek op Gods liefde. Dan willen wij dat God niet God zal zijn, maar dat wij zelf God zijn. En dit is juist de zonde” (Loen, *De vaste grond*, 52).⁴⁶ Eén ding wordt ons in het priesterschap van Jezus Christus klaar, dat de mogelijkheid waarmee we spelen, namelijk dat onze Koning in de strekking van zijn Rijk de zonde zou kunnen kwietschelden, *alsof* er niets gebeurd was, zeer beslist als onmogelijk moet worden verstaan. Ja, het hoort tot de zuivere belijdenis, tot de reine taal van de liefde, om te bekennen: dit was onmogelijk en blijft onmogelijk zo waarachtig als de Here lééft, zo waarachtig als Hij het zijn en de zin van het zijn niet kan verkeren.

Wanneer we Jezus Christus de priester belijden, antwoorden wij op het Woord van God dat onze vergeving verkondigt, vergeving die zelf plaatsvervanging is tussen God en de mens, vergeving die uit het oorsprongsgebeuren in God voorkomt, sámen met de lente, de schoonheid en alle goede dingen. Want, zegt Luther, ook de bloesems van de aarde spruiten uit het bloed van Christus.

Dit belijdenisgeschrift begon met “God, onze Koning”. Het priesterlijke werk van Christus is, wanneer het doorzichtig wordt tot op God, de *koningsdaad bij uitnemendheid*. Zo regeert de Heer dat Hij van de orde en het recht niet wijkt, maar evenwel uit de diepten van Zijn eeuwig voornemen *nieuwe wegen schept*, wegen die Hij zelf gaat, wegen waarop het gans-andere openbaar wordt, de genade, de gratie, de nabijheid-in-de-dood en in de verdoemenis, de dienst van de Koning als slaaf, van de Rechter als gedaagde, van de Schepper als verworpene. En dit alles tezamen brengt het koningschap aan het licht, dit is van alle koningsdaden het hart, en uit dit goddelijke hart zijn de uitgangen van het goddelijke leven.

⁴⁵ De titel van een bundel opstellen, onder redactie van M.C. Slotemaker de Bruïne. Baarn: Bosch & Keuning 1934. M werkte mee aan deze bundel met het artikel ‘Opmerkingen over theologische exegese’, later bewerkt opgenomen in *Om het levende Woord* (1948), nu in *MVW* 16. Utrecht: KokBoekencentrum 2025.

⁴⁶ A.E. Loen, *De vaste grond*. Amsterdam: Paris 1946. [4671] Miskotte was erg onder de indruk van het werk van deze godsdienstfilosoof.

IX. JEZUS CHRISTUS, DE KONING⁴⁷

Jezus Christus is om zijn gehoorzaamheid aan de Vader uitermate verhoogd en heeft als ons nieuwe Hoofd een Naam ontvangen boven alle naam.

Hij is opgewekt uit de dood, als bekroning zijner gehoorzaamheid. Zo is aan Hem Gods recht vervuld en in Hem, die het Hoofd zijner gemeente is, verschijnen wij gerechtvaardigd voor de Vader. Want indien wij verzoend zijn door zijn dood, veel meer zullen wij behouden worden door zijn leven.

De opstanding van Christus is het bewijs, dat God niet de verwerping, maar de verhoging van de mens, niet de ondergang, maar de vernieuwing der wereld bedoelt en bewerkt. De opstanding van Christus is het onderpand en de profetie, dat Gods barmhartigheid het wint van zonde en dood, dat de ganse schepping, in haar geestelijk en stoffelijk bestand, aan de Boze wordt ontrukkt en dat Gods Koningsheerschappij uiteindelijk de zege wegdraagt. Jezus Christus is ingegaan in Gods heerlijkheid. Hij, ons Hoofd, verkeert in de tegenwoordigheid des Vaders als onderpand onzer komende verheerlijking en als voorspraak der zijnen. Hij is gezeten aan Gods rechterhand. Als Heer en Koning deelt Hij in de wereldheerschappij Gods. Dit Goddelijke Koningschap wordt uitgeoefend in de geest der in Christus voltrokken verzoening en ter openbaring der in Christus bevochten overwinning op duivel, zonde en dood.

Het Koningschap van Christus is een nog verborgen Koningschap. Het is de heerschappij van de Gekruisigde, welke zich openbaart in Woord en Geest, waardoor Hij zich een gemeente vergadert, beschermt en onderhoudt.

Deze gemeente roept zijn heerschappij in de wereld uit, opdat een ieder in deze tussentijd de schoonheid van dit Rijksbewind moge ontwaren, met zijn hart voor de Koning moge kiezen en met zijn leven Hem moge dienstbaar zijn. Het Koningschap van Christus is nochtans een alomvattend Koningschap.

Al wat bestaat en al wat geschiedt staat in dienst van het Rijk der genade, dat in Christus' verschijning eens voor al is opgericht. Geen macht of mens kan zich aan zijn bestemming tot deze dienst onttrekken, zonder de vloek der zinloosheid op zich te laden. Door deze dienst moet al wat bestaat en al wat geschiedt tevens de weg bereiden tot het Rijk der heerlijkheid, dat komt, wanneer Christus als Koning openbaar wordt, wanneer in zijn Naam alle knie zich zal buigen en alle tong zal belijden dat Jezus Christus de Heer is, tot de heerlijkheid Gods des Vaders. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 8.

I. Wij hebben met "ongelofelijke dingen" te doen. Niet zozeer omdat wij in donkere raadselen verkeren, als wel omdat wij ons bergen mogen in *heilgeheimen*. Het ene is wel waar, maar het andere is nog veel méér waar! Zo is het met het raadsel van de *tehoom*, de *Rahab*, de oermacht en – nog veel méér met het heilgeheim van Jezus' koningschap! Het is, formeel gesproken, altijd de macht die het raadsel vertegenwoordigt. Zo hebben de primitieven het gevoeld, zo overkomt het ook ons. En het is in wezen en precies het onderscheid tussen macht en koningschap dat onder het bereik van het eerste de raadselen tieren en onder dat van het tweede de geheimen bloeien.

We zouden niet 'belijden' (maar inzien en betogen) als we meenden in dit heilgeheim op dezelfde wijze te verkeren als in het raadsel van de macht en de machten.

We belijden immers wat onze ervaring te boven gaat. We belijden *in antwoord op het*

⁴⁷ *In de Waagschaal*, jg. 4 (1948-1949) nr. 48, 9 september 1949. Dit hoofdstuk in de boekversie van 1950 is ook opgenomen in *Om de waarheid te zeggen*. Kampen: Kok 1971, 220-227.

Woord. Als er iets is waarnaar de wereld onbewust haakt en dat voor ons besef heden ten dage radicaal aangevochten wordt, dan is het juist de *heerschappij van Jezus*. Zij komt dan ook enkel tot ons in het 'ongelooflijke' getuigenis van het Woord.

II. De wereld heeft zich weten te *behelpen* in de vorige eeuwen, door tegenover de macht van de stof de geest te stellen, tegenover het geweld de overgave en het geduld, tegenover het instinct de moraal, tegenover de Natuur de Idee, tegenover het duister van de wereld de Liefde, de Liefde 'Gods', tegenover de weerbarstigheid van de geschiedenis het ideaal, het mogelijke Rijk. Zo wilde de mens de raadselen en de raadselkracht temmen.

En de wereld heeft moeten ervaren dat geest en overgave, idee en liefde, zich óf moesten encanaileren met de machten, zich moesten voegen in de duistere gang van het gebeuren, óf kritisch-ontheven als eeuwige idee, als 'oneindige opgave'⁴⁸ *bleven zweven* boven de zelfgenoegzaamheid van het elementaire bestaan. Nergens is voor haar het Woord vléés geworden! Nergens is voor haar de dood lichamelijk overwonnen, nergens is voor haar de Wet vervuld.

III. *Voor de kerk* was van meet-af de *verleiding* groot het koningschap van Christus op een vleselijke wijze te proclameren, in een onverloste wereld een domein van verlost en te richten, en de volkomenheid van een nieuwe era te suggereren. Dat kon ze doen vanwege de omkering door het Evangelie teweeggebracht. De kerk kon niet zeggen: de Liefde is machtig – en dat zien we in Jezus; maar omgekeerd: Jezus is machtig – en daarin is geloof, hoop en liefde gefundeerd en gerechtvaardigd.

Terecht verstond men: concreet en nabij is Jezus, Zijn werk en Zijn heerschappij. En zo vergleed men tot het euvel het koningschap van Jezus te zien als exponent van de heerschappij van de kerk, of (bescheidener, laat-protestants) van de *invloed* van de kerk, het *nut* van het christendom, de betekenis van de christenen voor staat en maatschappij. Ja men sprak, nimmer geschokt door een invallend schemerlicht uit de werkelijkheid, van de triomf van Koning Jezus, tastbaar in déze of géne ontwikkeling van machtsverhoudingen.

In alle ernst schreef men ook boeken en artikelen: *Jezus en het cultuurleven*, *Christus en de kunst*, *Jezus Christus en het economisch leven* – titels⁴⁹, stolsels van een christelijke ideologie, zó naïef, zo groeps-subjectief, dat de gedachte niet opkwam zich af te vragen of de *rubrieken* van onze geestelijke boekhouding (deze noodhulp tot ordening van onze ervaringen) voor Hem überhaupt bestáán.

Christenen van allerlei typen trekken Jezus naar zich toe, juist de Kóning! (want het machtsinstinct is het diepste instinct), spannen Hem voor hun wagen, dekken hun edele plannen, brave ideeën (en ook wel eens hun boze stukken) met Zijn naam. En voelen zich meestal volkomen gerechtvaardigd, omdat "Jezus" toch koning "moet zijn".⁵⁰

Maar we vergeten: 1) Hij *is* Koning, 2) *Hij!* en niet ons beeld, ons ideaal, ons beginsel, al zou dit op zichzelf het hoogste en best-denkbare zijn.

Hoe is het mogelijk dat wij dit vergeten? Savonarola en Münzer, Pizarro en le Roi-Soleil,

⁴⁸ Verwijst naar de "unendliche Aufgabe" van Hermann Cohen, door M geciteerd in zijn proefschrift *Het wezen der Joodsche Religie*. Amsterdam: Paris 1933, 459.

⁴⁹ Slordig geciteerde titels van bijdragen van de gereformeerde theologen B. Wielenga, N. Buffinga en K. Schilder aan enkele verzamelbundels uit de jaren '30.

⁵⁰ Vgl. verschillende boze passages in M's 'Kanttekeningen bij het Gedenkboek der Doleantie', dat hij schreef in het themanummer 'De Doleantie herdacht' van *Onder eigen vaandel* 11, juli 1936. Opgenomen in *Om de waarheid te zeggen* (1971), 58-86. Te vinden in *MVW* 17. Utrecht: Kok 2024, 357-398.

Cromwell en Pitt, Stöcker en Kuyper⁵¹, en allerhande kleinere principiële principe-berijders hebben Christus en Christendom, de Héér en de edele beweegredenen van de heren min of meer verward, oprecht tot meerdere glorie van God en tot heil van de mensen – hoe is dat mogelijk?

IV. Het komt uit een *abstractie* voort. Wij zien dan voorbij aan de *heilshistorische* samenhangen. Wij hebben enige malen op de schaduwzijden gewezen van een belijgend spreken (als hier in *Fundamenten en Perspectieven*), zózeer vanuit het Rijk en de historische volgorde van de heilsfeiten. Hier hebben wij een voorbeeld van een lichtzijde, een belangrijk voordeel, een genezende werking van deze aanvat en denktrant. Ons artikel zegt: laat ons niet linea-recta, verticaal, vanuit de abstracte gedachte “Jezus is Koning” (dus, dus, en daaruit volgt, bij wettige afleiding, derhalve) beginnen te denken en te leven, maar laat de Schrift ons voortdurend herinneren aan de wijze waarop Hij deze koningsmacht *verworven* heeft. Voor zover Hij die niet verworven heeft, is zij ident met het regeren van God. Bij dit stuk van de belijdenis gaat het echter om de verkondiging dat de *ménsheid* van Jezus Christus “uitermate is verhoogd” [Fil. 2: 9]. Vanwege Zijn gehoorzaamheid tot in de dood, vanwege de aanvaarding van de verwerping. Een objectieve verhoging en verheerlijking! En dit objectieve geldt plaatsbekledend, evenzeer als Zijn vernedering, ons ten goede. “Indien wij verzoend zijn door Zijn dood, veel meer zullen wij behouden worden door Zijn leven.” (Rom. 5: 10)

V. Daarom moet wie over het koningschap van Christus denkt en van daaruit zijn leven wil laten richten, telkens weer uitgaan van de *Opstanding*. De Opstanding is de koningsdaad bij uitnemendheid, de nieuwe god-menselijke oer-daad, de nieuwe schepping, gerezen uit de uiterste deemoed van deze Majesteit, de nieuwe levensmacht en levensorde, verschenen als loon van *de* het heilige leven. (Fil. 2: 9) “Zo is aan Hem Gods recht vervuld en in Hem, die het Hoofd zijner gemeente is, verschijnen wij gerechtvaardigd voor de Vader.” Het een is zo mogelijk nog stiller dan het ander, het gaat om de stille oordelen, waarmee God naar Zijn aard de tijden verandert en onze existentie opheft en opnieuw fundeert. Zo ingetogen als de verschijningen op de Paasmorgen en in de veertig dagen van de bijzondere gemeenschap van Jezus en de zijnen, zo stil en geweldig voltrekt zich ook het koninklijke ambt in de wereld. Zie, dat is het eigenlijke koningschap, de waardigheid, de macht en de heerlijkheid van het koningschap. Het is jammer dat we in de 19e eeuw dit niveau van het belijden niet hebben kunnen houden. De Opstanding werd allereerst in verband gebracht met de onsterfelijkheid en het voortbestaan, en de twist daarbij ging over de al of niet intrinsieke waarde van de ‘lichamelijkheid’ van de opstanding, bevangen als men was in de scheiding van stof en geest, realiteit en idee, verkondiging en voorstelling. In ons geschrift wordt over de opstanding gehandeld *in onmiddellijk verband met het koninklijke ambt van Jezus*. Hij heeft gepredikt – zichzelf en het Rijk, Hij heeft geofferd, tegelijk offeraar en offerande, Hij

⁵¹ Resp. Girolamo Savonarola (1452-1498), Florentijnse voorloper van de Reformatie en vernieuwer, eindigde zijn leven op de brandstapel; Thomas Müntzer (1490-1525), revolutionair hervormer, radicale dominee van de Duitse Boerenoorlog, stierf op het schavot; Francisco Pizarro (1478-1541), Spaanse conquistador, veroveraar van het Inca-rijk; de ‘zonnekoning’: Lodewijk XIV (1638-1715), absolutistisch heerser van Frankrijk; Oliver Cromwell (1599-1658), Lord Protector van Engeland, enkele jaren feitelijk alleenheerser; William Pitt (de oudere) (1708-1778), de eerste premier van Groot-Brittannië; Adolf Stöcker (1835-1909), luthers theoloog en antisemitisch politicus; Abraham Kuyper (1837-1920), predikant, politicus en voorman van de Doleantie van 1886, vier jaar lang minister-president van Nederland.

is verheerlijkt als overwinnaar van het doodsgerecht. Zo is de opstanding, de hemelvaart, de regering in één perspectief gezien, en als permanent uitgangspunt tot het verstaan van dit geheel wordt aangewezen: de opstanding, *initium* en *principium*, *begin* en *beginnel*, eerste openbaring en blijvende grondvorm van de nieuwe Macht, die in de kerk wordt geloofd en betuigd en aanbeden. De regering ontspringt aan de opstanding.

De opstanding is de ontbinding en onttovering van het complex van de machten, de ontkluisering van de Zoon, onze broeder, de rechtvaardige, zij blijft het zegel op onze vrijpraak, het teken van de nieuwe orde, van de vrede, die voor Gods vierschaar eeuwig⁵² gelden zal. En zo, in deze orde, wordt zij **is** het tegenwicht tegen de raadselen van de geschiedenis, zij is het overwicht waarmee de scheppende Genade zegepraalt over wat in de ervaring van de mensenkinderen zich als feit, raadsel en tragedie, als dood, schuld en doem voordoet. Zij is de ruimte waarbinnen alle raadselen spelen, zij is het leven dat in zich de belofte draagt de raadselen te heiligen tot het geheimen zijn geworden.

VI. Christus *leeft*. En Hij is dood geweest. En zie, Hij is levende in alle eeuwigheid. Dit leven is kwalitatief *koningsleven*. De opstanding van Christus is het bewijs dat God “niet de verwerping, maar de verhoging van de mens, niet de ondergang, maar de *vernieuwing* der wereld bedoelt en bewerkt”. Dat is koninklijk zijn, bestaan, regeren, leven, geven. Maar niet alleen een bewijs – een *onderpand* en een profetie dat de ganse schepping, ook in haar ‘stoffelijke bestand’ aan de Boze wordt ontrukkt. Het regeren is dus niet ná de eindoverwinning, maar *tot het einde*, met het oog op die volkomenheid (vgl. 1 Cor. 15: 25). Ook kunnen wij het regeren in zijn stadia niet volgen. En allerminst kunnen wij het gebeuren als zodanig daaraan toeschrijven.

Veeleer is het nodig om vast te stellen en vast te houden dat “dit goddelijk koningschap” wordt uitgeoefend *niet in de geest van een tirannie*, een verlichte despotie, niet naar de aard van een ideale humane Caesar, maar “in de geest der verzoening en ter openbaring van de overwinning op duivel, zonde en dood”. Maar ook “verzoening” kan naar een andere zijde misverstand wekken. Het gaat om de geest van *déze* verzoening, die ook rechtsgeding is, van *déze* overwinning, die door de diepten van de versmaadheid gaat.

“Voorspraak” voor het persoonlijke ‘leven’, “onderpand” voor de toekomst, “openbaring” aan het Einde zijn momenten van het éne leven, “koningsdaden van de éne Heer”.

VII. Dat wij over een heilgeheim spreken, dat zich genadig, onze geest tot verkwikking, moet handhaven te midden van de raadselen, wordt uitgedrukt door de 5e alinea van het artikel, dat handelt over de *verborgenheid* van het koningschap. Wij worden gesteld voor de heerschappij van de *Gekruisigde*, wij worden opgewekt de macht van het Geduld te aanbidden. De vraag kan opkomen of we, ontsteld door de wilde wereldgeschiedenis en gedreven door eerlijkheid juist in het heilgdom niet bezig zijn het koninklijke ambt van Christus te beperken, te vergeestelijken. Dan gaat het triomfante tanen en de zekerheid van het geloof wordt ondermijnd.

Dit is een bijzonder moeilijk punt, omdat we in gevaar komen daardoor het beledene min of meer te herroepen en onwerkzaam te maken. Christus is het *Hoofd* van de gemeente en de *Koning* van de wereld. In het Nieuwe Testament wordt Jezus nooit de Koning van zijn kerk genoemd, de betrekking is mystieker en onmiddellijker: de leden van het Lichaam zijn er zelf *in betrokken*. Zou daarin niet een aanwijzing liggen: *Hoofd* van de gemeente, *Koning* van de wereld? Waar Christus gekénd wordt is zijn koningschap openbaar, maar in verborgenheid,

⁵² Dit woord wordt weggelaten in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

waar Christus niet gekénd wordt, daar is zijn koningschap verborgen, maar in openbaarheid, in openbare gesteltenis. In de gemeente wordt het Lam aanbeden, terwijl zij weet dat het de Koning is, in de wereld wordt de Koning feitelijk ontmoet, zonder dat men verstaat dat het de “toorn van het Lam” [Op. 6: 16] is die over de landen vaart, dat het de “Leeuw van Juda” [Op. 5: 5] is die tot ons aller heil de strijd in het vlees bezig is te beslechten en de chaos van ons Babylon bant.

Hoe staat het **nu** dus met het koningschap over de wereld? Wordt het alleen geproclameerd? Of wordt het uitgeoefend ook afgezien van deze proclamatie? Hangt het áf van de kerk? Of kan de kerk alleen maar naar het objectieve verwijzen?

Wie het eerste eenzijdig drijft, vervalt licht in een scheiding van kerk en wereld, *gaat het apostolaat overbelasten* of laat zich terugwerpen in een of ander kerkisme.

Wie het andere eenzijdig stelt, maakt Woord en Geest tot betrekkelijk-toevallige elementen, *verliest de moed tot profetische kritiek* op de wereld, verheft de staat boven de kerk, en vervalt tot een christelijk gecamoufleerde verheerlijking van het bestaande, van het leven als zodanig, van de geschiedenis in haar feitelijkheid.

Ons artikel zoekt te onderscheiden en te verbinden.

Eerst te onderscheiden, **allereerst** om te beginnen in de volgorde. Het koningschap van Christus **is** komt allereerst **dit** daarin uit dat Hij leeft en regeert als het Hoofd van zijn gemeente, dan daarin dat deze gemeente de mensen oproept, “opdat een ieder de schoonheid van dit Rijksbewind moge ontwaren”. De liturgie en het apostolaat, dat zijn de eerste tekenen van de heerschappij van de koning, achterban en voorban van Zijn legerscharen.

Van daaruit **gaan wij** gaat de tekst verder om te verbinden, maar niet aldus dat **we zeggen** gezegd wordt: het koningschap is verborgen, maar toch ook gedeeltelijk openbaar, de kennis ervan is direct in de gemeente, maar toch ook indirect in de historie te vinden.

Nee, het koningschap is verborgen... *én alomvattend*. “Alomvattend” allereerst in de kwalitatieve zin dat wij geen rijk-van-de-natuur kunnen denken, dualistisch, naast het rijk-van-de-genade. Het eerste moet ten dienste van het laatste staan.

“Alomvattend”, verder in deze zin dat de zin of zinloosheid van de menselijke arbeid afhankelijk is van zijn verhouding tot Christus’ koningschap, een positieve of negatieve begeleiding voor de gang van de Gezalfde.

VIIa. Christus’ koningschap is van die aard dat hij weliswaar niet altijd geëerd en gediend wordt met een voornemen en overgave van het hart, maar *dat Hij altijd verheerlijkt* wordt ook in de tegenstand, het oponthoud, de mislukking van de mensheid, zodat de geschiedenis telkens weer iets heeft van een bewijs-uit-het-ongerijmde voor de weldadigheid van dit koningschap.

VIII. Met dit al blijft het een heilgeheim, waarmee we alleen in *uiterste eerbied* mogen omgaan. De vervluchtiging enerzijds is misschien nog niet zo erg als de vulgarisering anderzijds. Het is erg als “Jezus” toch weer wordt de idee van de overwinning van de liefde – maar het is *nóg* erger als “Jezus” de erevoorzitter van onze kerkformatie wordt, en het allerergst wanneer hij tot de exponent wordt gemaakt van onze meest universele voorstelling van ondoorgrondelijke Macht-om-de-macht, of Recht-om-het-recht, of Orde-om-de-orde, en zegepraal-om-de-zegepraal, en gelijk-om-het-gelijk, zodat aan het einde van onze consequenties het anders-zijn, de nieuwigheid of de heiligheid van God ons gans ontgaat.

Marcion⁵³, die geen weg wist met de ontzettingen van het bestaan, had ten minste nog een tweede, een “vreemde” god van de vrije barmhartigheid. Maar als we *Jezus tot Demiurg* maken (en dat is de consequentie overal waar het koningschap van Christus als een wereldbeschouwelijke waarheid wordt voorgedragen), dan blijft er geen hulp meer óver voor de angst en verlatenheid van het mensdom, dan wordt Jezus = ‘God’ = Macht = Noodlot – en de zinneloosheid *en Ondergang* van de dingen (van onze ervaring) en de ondergangen worden met dezelfde “consequentie” Hem toegeschreven als de verzoening en de vergeving, terwijl het erom gaat te horen hoe het Woord van de verzoening iets beters voor ons bestemd heeft, namelijk de consequentie van Gód, die zichzelf verheerlijkt in al Zijn deugden en al Zijn deugden in het kruis.

Het is te hopen dat een ieder die het evangelie zuiver predikt niet, als hij ten slotte bij het koningschap van Christus komt, *alles* de vreugde weer herroept *wat* die hij verkondigd heeft, krachtens een gesublimeerde machtswellust of uit een drift naar afgeronde voorstellingen, of uit een naïeve drang duidelijk en radicaal te zijn, ter ere van ‘God’, de absolute, soevereine, zelfgenoegzame kosmische Keizer. Niets bijkans valt ons zwaarder dan de *metanoia*, het óm-denken op dit éne punt: van de macht. Het zit ons in het bloed te buigen voor de macht-ván-de-werkelijkheid, terwijl de Geest ons wil onderrichten aangaande de macht-óver-de-werkelijkheid. Deze macht, de Macht van God, kan niet gemeten worden met de maat van de macht-van-de-werkelijkheid. Hij is zélf de Maat die aan al wat bestaat ten grondslag ligt. Zijn Macht is vrijmacht, eeuwige jubelende vrijheid. Daarom onderscheidt zij zich van alle vormen van onmacht, maar ook van alle vormen van macht. Gij zult u geen beeld of gelijkenis maken van Gods Macht naar enige macht die in de hemel of op de aarde of onder de aarde is [Ex. 20: 4]. Gód is almachtig, déze God, die in de Opstanding van Christus in alle stilte de hechtste machtsformaties heeft doorbroken. Dodelijk voor het geloof zou het zijn deze these óm te keren en te zeggen: de “Almachtige” is... God. De roes van het machtsgevoel te verabsoluteren en over te dragen op God is de kortste weg om al wat ons is toegebracht aan licht en troost weer radicaal te verliezen. De *Macht-an-sich* te aanbidden betekent het nihilisme, hoe ook geremd en getemperd, weer los te laten midden in de christelijke gemeente. Het is de uitdrukkelijke verloochening van het koningschap van Christus, het is de uitdoving van het licht dat ons heeft beschenen. Het *feest van Christus-Koning* wordt dan afgelast, of het gaat dóór als de viering van de macht van de christenen, die blijkbaar nog steeds niet verlost zijn van de demonische bekoring van de macht-om-de-macht, die zich maar niet kunnen vinden in de heilzame en rechtmatige macht van de Gekruisigde. Wie Jezus Christus belijdt scheurt zich los uit deze ontzettende verzoeking. Hij erkent dat de Macht-óver-de-werkelijkheid de Liefde is, de vrijmachtige Liefde.⁵⁴ De volmacht die Hem gegeven is in hemel en op aarde is, als men de context van het zendingsbevel leest, eerder profetische kracht in de wereld, wekking van toekeer, genezing van áfkeer, stille zegepraal van een koning die herder is en die het mensenleven leidt door te zeggen met Zijn bestaan wat Hij bedoelt. De schapen van de goede Herder [Joh. 10] staan er misschien in nacht en sneeuwjacht – maar ze horen Zijn stem.

⁵³ Marcion van Synope (ca. 85-ca. 160) was een van de eerste ‘dissidenten’ in de vroege kerk. Hij bracht strikt onderscheid aan tussen de (wraakzuchtige) God van het Oude en de (liefdevolle) God van het Nieuwe Testament.

⁵⁴ De volgende slotzinnen van dit hoofdstuk zijn toegevoegd in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

X. DE BELIIDENIS VAN DE HEILIGE GEEST⁵⁵

God alleen kan ons God doen kennen. Het is de genade van Zijn Heilige Geest, wanneer mensen, die in schuldige onmacht van het leven Gods zijn vervreemd, Hem weer leren loven en dienen. Want gelijk God ons schiep, toen wij er niet waren, en Christus ons verzoende, toen wij vijanden waren, zo verlicht en heiligt ons de Geest, waar wij in onszelf verblind en opstandig zijn.

De Heilige Geest is God zelf, die vrijmachtig in de harten werkt en uit de dood het leven wekt. Zijn werk aan ons is het onderpand onzer komende verheerlijking in Gods Koninkrijk.

De Heilige Geest is de Geest van Jezus Christus en is aan Hem gebonden. Alles wat Hij ons verkondigt, neemt Hij uit Christus, om ons toe te eigenen hetgeen wij in Christus hebben en ons op het innigst met Hem te verenigen.

Daarom is Zijn vrijmacht verre van willekeur. Hij werkt door het Woord, dat van Christus getuigt. Aan dat Woord bindt Hij ons. Wie Hem daar zoekt, mag zich verlaten op Jezus' woord, dat de hemelse Vader de Heilige Geest zal geven degenen die Hem bidden.

Niemand kan Jezus de Heer noemen dan door de Heilige Geest.

Doch deze belijdenis roept ons niet tot lijdelijkheid, maar juist tot werkzaamheid. Want de Heilige Geest maakt het dode levend, maakt de onmachtige bekwaam en maakt de wil vrij, zodat deze, door de Geest bewogen, nu ook zelf werkt. Het levendmakende werk des Geestes voltrekt zich in het werk van ons horen, geloven, opstaan, bekeren. Werkt uws zelfs zaligheid met vreze en beven; want het is God die in u werkt beide het willen en het werken, naar Zijn welbehagen.

Wie in Jezus Christus gelooft, mag en moet de verkiezende liefde Gods prijzen, daar niemand tot Christus komt, tenzij door de Heilige Geest. In de verkondiging van Gods liefde als de reddende hand, die tot allen is uitgestrekt en die in het geloof wil worden aangegrepen, ontvangen wij de toegang tot het heilgdom der verkiezing. Alleen in het geloof verwerkelijkt zich Gods verkiezing en leren wij Hem danken en prijzen. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 9.

Bij dit stuk voelen we nog meer dan bij de voorgaande de noodzaak ons te beperken, omdat ons blad nu eenmaal geen theologisch tijdschrift is. Hoofdzakelijk zal het erom te doen zijn de 'religie' van de belijdenis opnieuw te ontdekken.

*1. "God alleen kan ons God doen kennen."⁵⁶ Door zulk een uitspraak voelen **we** wij mensen ons vernederd, maar het **is** kan in feite geen vernedering zijn (eerder bevrijding) behalve voor hem die zichzelf verhoogd heeft boven de maat van het schepsel. En in zóver als wij dit allen metterdaad doen, is deze zakelijke waarheid inderdaad voor ons allen een *vernedering*. Wij worden opgeroepen de Geest te *belijden*. Daarmee geven wij toe dat Hij niet het diepste van onze geest is, of met onze geest het diepst verwant. Wij belijden Hem als een Ander, een Helper, een Bijstand, die van de overzijde komt. Belijden is een vrolijk werk, zo ook hier: we zijn blij dat op ons kennisvermogen niet gerekend was, dat God ons zoals we zijn (niet door een bovennatuurlijk orgaan) te kennen geeft wat we nooit zouden kennen uit onszelf, omdat we om te beginnen niet willens zijn het te erkennen. Wij – let wel – met ons gewone verstand en gevoel en wil worden bekwaamd tot de daad van de erkenning en kennis, van*

⁵⁵ *In de Waagschaal*, jg. 4 (1948-1949) nr. 49, 16 september 1949.

⁵⁶ Variant op de *Leitsatz* van §28 van Karl Barths *KD II/1* (1940): "Gott wird nur durch Gott erkannt". Al te vinden bij Irenaeus.

de kennis en erkenning van God in de openbaring van zijn Zoon Jezus Christus. Dit mag een bij uitstek vrolijk werk heten.

Het is zulk een triest gezicht de mensen steeds weer in opstand te zien komen tegen het evangelie als tegen een tirannie. Zij stellen zich vóór dat ieder “God zoekt” langs duizend wegen, door honderd poorten, en dat er nu, betweterig, evangeliedienaren geposteerd staan bij elk van die poorten om de massa van Godzoekers te verhinderen daardoor tot God te gaan, daarentegen *één poort* openhouden, hun poort en hun pad. Men stelt zich getabberde mannetjes voor, die daarbij zuurzoet lachend staan te nodigen: hier kunt u langs, hier móét u dóór, langs ónze weg, langs deze controlepost van de ‘orthodoxie’. Hier door dit tourniquet (!), de dood aan onze concurrenten! *Onuitstaanbaar* inderdaad, als er duizend wegen zijn en honderd poorten.⁵⁷ Maar als de kwestie klaarblijkelijk helemaal niet is: duizend wegen of één weg – als het veeleer in het evangelie gaat om het inzicht dat er *géén weg* is, namelijk duizend wegen tot een voorstelling van God, maar *géén weg* van-ons-uit tot gemeenschap met God, en wanneer ons dan duidelijk mag worden dat dit ‘pessimisme’ ook al niet geboren is als een conclusie uit onze vergeefse pogingen, doch veeleer het gevolg is van de verrukkelijke ontdekking dat er een weg van God naar ons is die alle wegen van-ons-uit radicaal heeft overbodig gemaakt – zou dan dit beeld van die speciaal-aanbevolen éne poort niet openbaar worden als een totaal-scheef beeld?

Maar als nu Wanneer *werkelijk de ganse existentie aan* haar grenzen rondom *door blinde muren omgeven is* en er *is* in feite maar *één poort, ruim, geweldig, een poort voor, nee tot simpelen en genieën, voor, nee tot volken en culturen!* Wat blijft er dan over van de tirannie van de prediking, als er **in waarheid** ten slotte praktisch *geen concurrenten zijn?* Als God *alléén onze hoop is, God!* Als *wij* zelf openbaar worden als de enige concurrent... van God, als wij, langs duizend wegen of langs de éne weg, bezig zijn de weg die God tot ons gegaan is en gaat te negeren, hoe moeten we onszelf dan zien anders dan als eigenmachtigen, dwarsdrijvers, verachters van het heil dat reeds lang voor ons werd bereid?

“De Here onze God is een éinig Heer” [Deut. 6: 4] – *“er is geen andere Naam onder de hemel gegeven”* [Hand. 4: 12] – *“niemand kan zeggen, dat Jezus de Heer is dan door de Heilige Geest”* [1 Kor. 12: 3]. En – *“er is niemand die Gód! zoekt, er is ook niet één!”* [Rom. 3: 12]

II. Voor ieder die dit ontkent blijft het evangelie een vernedering, en van nature ontkennen wij het allen en willen het tot geen prijs toestemmen. We voelen het als een eis tot *‘unconditional surrender’*, een zelfuitlevering aan de willekeur van de Potentaat-der-potentaten, een zichzelf ten dode leiden, een opheffing van onze menselijke waardigheid, een zedelijke zelfmoord. Zo diep gaat de vervreemding van God, zo ver zijn wij van huis, trouwens door één afwending voltrekt zich de vervreemding en door één stap zijn we ver van huis geraakt. Dat éne is de *achterdocht* jegens de eeuwige Liefde. Er is niet éérst het eenzame zelfbewustzijn en daarna de achterdocht, omgekeerd: de achterdocht is eerst en baart de eenzaamheid. Daarom zegt ons artikel: “het is de *genade* van Zijn Heilige Geest wanneer mensen die in schuldige onmacht van het leven Gods zijn vervreemd, Hem weer leren loven en dienen”.

De *autonomie* (in al haar aspecten) staat daartégen! En niemand kan de leer van de autonomie restloos weerleggen. Evenmin kan iemand de praktijk van de autonomie in zichzelf door zichzelf te niet doen. Niemand kan geloven. Het is zozeer tégen onze natuur dat we liever duizendmaal zouden reïncarneren dan éénmaal door alle lagen van het heelal (dat wij zelf zijn) héén in déze dood te zinken, dat we eerder honderd poorten op de blinde muur

⁵⁷ Miskotte varieert hier waarschijnlijk op de parabel *Vor dem Gesetz* (1915) van Franz Kafka.

schilderen met het blanke penseel van de abstractie en alles doen wat we kunnen om de éne brede bres van de openbaring als verbeelding, mythologie, autosuggestie uit de verwachting van de mensen weg te *dringen* wissen, krankzinnig van angst dat we onszelf verliezen.

De belijdenis van de Heilige Geest, de bron van de sprankelende fontein van de geestelijke vreugde, stuit ook in de kerk op voortdurend verzet, hetwelk voortkomt uit de nog niet uitgeputte kracht van ons, overigens (indien God niet was gekómen) eerbiedwaardige 'zoeken'. En daar waar deze blijdschap tijdelijk helder stralen mag, daar ontbreken vaak de consequenties, theologische en praktische, van die geweldige these: "God alleen kan ons God doen kennen".

Het geloof is ook zózeer tégen onze religieuze natuur dat we zelfs in de kerk liever voortgaan 'richtingen' te creëren met diep-wijsgerige operatiebasis dan éénmaal – het geheim van oecumenische overeenstemming! – *God te laten God zijn, de Heilige Geest te belijden*. Het zal ook in de bezinning blijken dat alleen *die* theologie bij benadering *de* theologie kan zijn die dit consequent doorvoert: de goede heilzame 'vernedering' (die geen vernedering is maar veeleer bevrijding) ook van ons denken, onder die éne: God te laten God zijn en bekennen dat alleen God ons God kan openbaren.

De Geest moet vertrouwd worden *in plaats* van de natuur, de geschiedenis, het geweten, de existentie. Niet náást dit alles: wanneer de Geest in de plaats van dit alles treedt, dan, maar dan ook alléén komt de natuur, de geschiedenis, het geweten, de existentie op zijn plaats, een goede, ruime, waarachtig-geldige plaats. Dit laatste moet niet worden opgevat als een aanloksel om het nu maar eens met de Geest te wagen. We kunnen deze dood niet vermijden: dat het met onze wegen tot God uit is, dat de natuur en het geweten voor ons verval en vergaan. Jezus staat hier om zo te zeggen *tegen het 'heela'*, dat wil zeggen het Woord dat in Hem vlees is geworden, tegen de symfonische of kakofonische rijkdom van klanken uit de wereld (dat is altijd 'onze' wereld). Dat we door het Woord te geloven juist op weg zijn de symfonische rijkdom van de wereld te verstaan is een twééde. Het gaat nu om de akte van een onvergelijkelijk vertrouwen, die de verste consequenties heeft voor het welzijn van kerk en wereld, wanneer wij de Heilige Geest belijden.

Zoals de joodse leraren zeiden: "als gans Israël de sabbat éénmaal recht hield, dan zou Vorst Messias komen"⁵⁸, zo zouden wij kunnen zeggen – en met meer grond in de belofte van God: als eens gans de kerk zou erkennen: "God alleen kan ons God doen kennen", dan was van de oecumene meer dan de eerste steen gelegd.

III. Het is wel zeer radicaal wat hier gezegd wordt en we zouden onkundig moeten zijn van onszelf om niet te begrijpen dat hier de aanleiding om ergernis te nemen overvloedig wordt. "Want gelijk God ons schiep, *toen wij er niet waren*, en Christus ons verzoende, *toen wij vijanden waren*, zo verlicht en heiligt ons de Geest, waar wij *in onszelf verblind en opstandig zijn*." (vgl. Schotse Confessie art. 12)

Zet men de leer van de 'drievuldigheid' van God geheel óm in pastoraal-bewogen leer, dan komt men steeds *linea recta* bij *deze* betuiging uit. Dan gaat er van de godheid van de Geest zulk een stroom van troost uit dat geen hart het kan bevatten, dat elk hart zich fysisch zou moeten veranderen om het te verdragen. Door de Geest wordt eerst reëel dat de Liefde van God ons opgenomen heeft in haar *eigen*, innerlijke leven.

En dan wordt pas duidelijk waarom de *zegen* trinitarisch luidt en waarom de triniteit niets dan *zegen* *is* beduidt voor hen die de 'religie' van de belijdenis verstaan.

De *zegen* wordt op de gemeente 'gelegd'. Hij heeft voordien de wereld reeds omvat, hij is

⁵⁸ Midrasj Sjmot Rabba 25, 12.

zingeving van het bestaan: de *soevereiniteit* van déze God is de enige grond waarom het leven, met al z'n ontzettingen, in wezen een zégen, en ten slotte enkel zégen is! De Geest getuigt met onze geest dat wij kinderen Gods zijn (Rom. 8: 16), de Geest en de Bruid (de gemeente) zeggen: kom! (Op. 22: 17), dringend tot de uiteindelijke verschijning van de heerlijkheid van God, wachtend op de volle zegen over de wereld.

De wanhoop kan **het priesterhart** een priesterlijk hart bespringen, de wurgende wanhoop, niet omdat de wereld is zoals ze is, maar omdat zij *dit* éne niet verstaat, al minder verstaat en ondanks de beste 'vertaling' met de diepste wrevel beantwoordt.

En wij weten de kracht van deze wrevel uit ons eigen hart! En juist dáárom lijden wij – de kerk is ook de gemeenschap van hen die in dit lijden gedompeld zijn – wij lijden omdat God niet bemind wordt. O! deze verborgen pijn, deze stille ontsteltenis – wat zal het einde zijn? De waanzin! dat God genegeerd of gevreesd, gerespecteerd of bewonderd, geprezen en gebruikt, maar niet *bemind* wordt! Waarom niet? Is het niet omdat we God erkennen (of menen te erkennen), de Hoge, de Rechter, de Verzorger, de Helper, de Vader, maar niet de Geest door wie de liefde van God in onze harten wordt uitgestort (Rom. 5: 5).

IV. **Dit is** Als de leer van de Heilige Geest, dan wordt het heilgeheim openbaar dat Hij *de liefdelozen overwint*, de rebellen ontwapent, de doden ten leven wekt. Dit is de leer van de Heilige Geest dat – om zo te zeggen – de schepping aan ons verspild zou zijn en de verzoening vergeefs, tenzij God, God-zelf onze harten opent, onze wil buigt, ons gemoed vertedert, onze levenslust ómwendt, ons de dood van onze natuurlijke religie blij doet aanvaarden, ons opwekt tot de monogame, exclusieve (en dáárin universele) overgave. En God zei: daar zij licht! Daar zij liefde!

Dit is de *essence* van deze leer dat het inderdaad op de liefde aankomt. Door en in de liefde eerst is deze ontstellende wereldruimte vol wemelend leven gerechtvaardigd. Waar is de liefde? In u? In mij? In God! Maar ze moet *ook in u en in mij* zijn, anders verloopt de schepping in een spel van krachten, indien wij menen dat de liefde in ons resideert en dat wij haar in God projecteren zijn wij de ongelukkigsten van alle mensen. Omgekeerd: totaal *omgekeerd*! Maar dan ook in een werkelijk plaatsgrijpen projecteert de Liefde zich in ons.

Daarom moet de Heilige Geest zelf God zijn, vrijmachtig en creatief uit eeuwige wezensgrond. Maar daarom **moeten** mogen wij ook niet over het wezen van de Geest speculeren, maar (gelijk overal in de belijdenis) uitgaan van Zijn wonderbaar wérk, om vandaár, aanbiddend, op te klimmen tot Zijn wezen. Het gaat er Hem om dat wij, die van het Leven vervreemd zijn, weer zullen léven, of zoals het hier heet, weer zullen “*loven en dienen*”. Het liturgische leven leidt tot de rechte liturgie, namelijk die van het dagelijks staan op de aarde, dienend in de wereld voor Gods Aangezicht, en het ethische leven drijft terug naar de centrale van de eredienst waar de contacten worden vernieuwd met het Leven-zelf. De neiging de Heilige Geest tot een soort goddelijke *Schöngeist* te maken moet daarom blij-verwoed worden tegengestaan. Niet zelden schijnt Hij in onze voorstelling zo iets te zijn als de mooie bovenzijde van het bestaande, te ijl, te aristocratisch om helemaal ernstig genomen te worden.

Denken wij Hem naar de gelijkenis van wat in ons geestelijke leven als geest geldt, dan is Hij fijn maar weerloos, diep maar onmachtig, een oordelaar meer dan een reformator, een criticus meer dan een revolutionair, een scepticus eerder dan een enthousiast. Van deze associaties moeten wij bevrijd worden als we van de Heilige Geest getuigen. De Geest is de grote realist, de practicus, de chirurgijn en magnetiseur, de strateeg, de geopoliticus, de geweldenaar, die niet zo gauw ontsteld is over de werkelijkheid en over de zonde als wij, de

doorbreker en pionier, de bliksemsnelle dáder. Grove woorden, oneerbiedige beelden! – als we de Geest maar nauw leren verbinden met de aarde en het aardse gebeuren.

Hij is tegenwoordig, ook waar Hij Zijn tegenwoordigheid schijnt uit te wissen. Hij is dienend, opdat er iets moge gebeuren, opdat uiteindelijk het rechte leven moge pláátsvinden, plaatsgrijpen, plaatshébben! Wij maken van ‘geest’ in religieuze zin al spoedig een soort droomgebied en toevluchtsoord. De Geest, omgekeerd, daalt néér, wordt “uitgestort”, “bezoekt” de aarde, woont en werkt daar en heeft nergens een tegenstander, heel de Schepping is zijn *bondgenoot* en alle medestanders, klein en groot, de ouden met de jongen, omstuwen Hem als goede engelen op Zijn tocht door de wereld. Er is geen vijandschap of tegenstelling tussen de Geest en de schepping, Hij ligt met niets overhoop. Hij bevestigt en bekrachtigt het leven. Men hoort Hem in het ruisen van de tijd.

Tégenstander is alleen het “vlees”. De Geest “staat tégen” het “vlees”. Omdat het “vlees” tegen de Geest staat.

Wie nu meent dat “vlees” = natuur, eindigheid, zinnelijkheid enzovoort, die miskent de Geest in zijn werk en in zijn wezen. Want God kan niet tegen God strijden, en de natuur, de eindigheid, de zinnelijkheid zijn van Gód, niet alleen geschapen maar ook onderhouden. In de bijbelse leer slaat “vlees en geest” nooit op delen of strevingen van de mens. De Geest is het ándere van God, en de gehele mens, religie en mystiek inclus, is vlees; “is” = openbaart zich daadwerkelijk als een kracht die tegen de Geest overstaat.

Het “vlees” is het raadsel van de menselijke wil, van *de wil die niet wil*, verstard in ‘psychoclerotische dressaten’⁵⁹, in de krampachtige pijn van de godswaan, waarin we weigeren als schépselen te leven, en het schijnt waarlijk te lukken dat we ons straffeloos aan de werkelijke Tegenwoordigheid onttrekken. Vergeefs! *alles* alleen maar *tevergeefs!* *dank zij de Heilige Geest*. Of zoals het artikel zegt: “de Heilige Geest is God zelf, die vrijmachtig in de harten werkt en uit de dood het leven wekt”.

V. Deze goddelijke vrijmacht – daarover zijn we het in deze belijdenis ééns – wil ten slotte niets anders uitwerken dan de *toepassing* van het werk van Jezus Christus aan onze harten. Hij is de Dienaar van Hem die gekomen is om te dienen en Zijn leven te geven tot een losprijs voor velen. [Mt. 20: 28] Hij maakt voor ons waar wat waar *is* in Christus. *Hij* De Geest doet ons de geldigheid beseffen en beamen van het werk van die éne mens, de “middelaar Gods en der mensen”.

De Geest brengt geen nieuwe openbaring, maar stelt de éne openbaring midden in ons leven *tegenwoordig*. Hij verkondigt, en Hij bidt voor ons met onuitsprekelijke zuchten [Rom. 8: 26] en Hij héerst juist door de dienst waarmee Hij ons op het innigst met Christus’ werk en wezen verenigt. Vandaar dat het heet: “daarom is zijn vrijmacht verre van willekeur. Hij werkt door het woord, dat van Christus getuigt; aan dat woord bindt Hij ons. Wie Hem daar zoekt mag zich verlaten op Jezus’ woord, dat de hemelse Vader de Heilige Geest zal geven die Hem bidden”. Wanneer dit zo zonder voorbehoud tot ons wordt gezegd – is het niet omdat het gebed om de Geest reeds uit de Geest geboren is? “Zalig zijn de armen-van-geest, die bedelaars zijn geworden, die hun eigen geest ontledigd zagen en als een bedelnap ophouden”.

VI. De recht-verstane leer van de Heilige Geest wijst ons het *rechte spoor* midden tussen de

⁵⁹ Onbekend in de huidige medische terminologie. ‘Sclerose’ betekent verharding, eeltvorming, dus ‘psychosclerotisch’ ligt dan eerder voor de hand en sluit aan bij M’s woord: ‘verstard’. Maar ook dat woord is niet (meer) gangbaar. In combinatie met ‘dressaten’ is deze aanduiding hier een pleonasme.

onfeilbare kerk... en de onfeilbare ziel door, tussen traditie en creatie, continuïteit en contingentie, bijbelvergoding en 'inwendig licht'.

Zij is de rechte remedie tegen de eenzaamheid van het autoriteitsloze leven evenzeer als tegen de collectiviteitseenzaamheid van een kerk die menselijk en goddelijk gezag vereenzelvigen moet.

Zij behoedt ons voor het katholicisme, waarin de Geest óf overbodig is geworden óf in de ambten als ook in de sacramenten is gelokaliseerd en gekanaliseerd – maar zij behoedt onze zinnen en gedachten ook voor het anabaptisme en de aanverwante 'dwepers' en 'geestdrijvers', die zich zelf geïnspireerd wanen als Christus en die het 'inwendige licht' of het 'inwendige woord' uitspelen tegen het getuigenis van apostelen en profeten.

"De Geest werkt door het Wóórd, dat van Christus getuigt. Aan dat Woord bindt Hij ons."

Daarbij *legt Hij* ligt de nadruk beurtelings op het *binden* en op *dit Woord*! Hij *bindt* ons... aan het Woord van de vrijspraak, en legt ons vast... op de vastheid van de belofte, en neemt ons gevangen... tot de heerlijke vrijheid van de kinderen van God.

Hij zet het geestelijke leven in het spoor van de gerechtigheid en onderwijst onze handen om te helen, ook om de boog te spannen. Beide naar Gods inspirerende geboden.

"Hij doet ons het Einde tegemoet-leven, of beter vanuit de belofte van het Einde doet Hij ons leven in de volle dag, heden. Telkens komt hier de Geest uit als aandrijvende, voortstuwende macht. Dit is bijbels, maar ons artikel heeft daarmee geen steun willen verlenen aan een christelijk activisme. Dát meent veelal dat de dingen pas ernst worden als ze in publieke gestalte zich kunnen laten gelden. Het verleidt de mensen de maatstaf aan te leggen: wát de wereld eraan hééft, of de maatschappij er wel bij vaart. Als de Geest daarvan geen duidelijke blijken geeft, dan is Hij tot niets nut. Deze alom in het kruid geschoten⁶⁰ oppervlakkigheid is mede de schuld van een prediking die erop hamerde dat het 'in het leven' blijken moest. Deze pedagogisch-begrijpelijke accenten kunnen we onmogelijk overnemen.

VII. Veeleer dan een motor van de activiteit is de Heilige Geest de *psychopompos*, de geleider tot de *eeuwige vrede*. Waar Hij werkzaam is wordt de voldongenheid van het heil gegeten en gedronken. En daar wordt de rust geschonken! Dit *is* brengt ons binnen in de ware *mystiek*: niet de doorstroming met het fluïdum van de genadekrachten, maar de sprake, het tweegesprek van Geest tot geest, van Hart tot hart, dát is de diepte van het geestelijke leven, de mystieke bron, waar alle goede activiteit aan ontspringt.

Wie dan nog de '*lijdelijkheid*' ziet dreigen, heeft het evangelie-van-de-Geest niet verstaan als evangelie.

En toch schijnt hij, praktisch, in het gelijk gesteld te worden, helaas! in het leven van zovelen die, als de tekenen niet bedriegen, er hun levenswerk van maken God te bedriegen. Daarom blijft het niet minder waar dat hij principieel ongelijk heeft en deze zaak in de grond niet verstaat.

Wat is Hoe overtuigend brengt de geschiedenis van het remonstrantisme een zelfonthulling aan de dag van de motieven die tot het verzet tegen de leer van de *radicale genade geleid hebben*! Het scheen eerst slechts een kwestie van accent, in de leer van de Geest, het scheen helemaal geen moralisme te betekenen en ontleding van Gods prioriteit – en gaandeweg is dit volledig en consequent aan de dag gekomen.

En hoe toont de geschiedenis van de Hervormde Kerk de overwinning van deze motieven, nota bene nadat zij waren veroordeeld over de hele linie!

⁶⁰ = opgebloeide

Tragedie van misverstanden? Rechtsgeding en tuchting van Godswege? Over de verharding die dreigde! Ja, want het euvel dat met eigenmachtige middelen bestreden wordt brengt in de kerk nieuwe euvelen voort. Vergeten wij niet dat de lijdelijkheid zich door de uitdaging van het remonstrantisme niet noemenswaard heeft bekeerd.

Want de 'lijdelijkheid' is een symptoom van de *verharding*. Niet alleen existentieel, maar ook, van dááruit, *theologisch*.

Het heeft destijds blijkbaar aan de klaarheid ontbroken om de redenties van de lijdelijken totaal te ontwrichten en de schijn alsof de lijdelijkheid een vorm van ontvankelijkheid zou zijn krachtdadig te verstoren. Wij zijn dankbaar voor de Canones van Dordt, we erkennen in *deze belijdenis* in dit kleine geschrift *Fundamenten en Perspectieven* dat hun verklaring en onderricht ons opnieuw heeft gegrepen en overtuigd. Met name de schijnbare paradox dat de vrijmacht van God de creatuurlijke *vrijheid schépt*, de ontkenning van een tegenstrijdigheid tussen Gods wil en onze verantwoordelijkheid. Die mag ons evenwel niet blind maken voor het steeds-latente euvel van de lijdelijkheid, dat juist omdat het méér dan het activisme de schijn heeft de Heilige Geest recht te belijden zo gevaarlijk is.

Dit pastorale voorbehoud moeten we telkens weer maken. "Deze belijdenis roept ons niet tot lijdelijkheid maar juist tot werkzaamheid" – want "de Heilige Geest maakt het dode levend, maakt de onmachtige bekwaam, en maakt de wil vrij, zodat deze, door de Geest bewogen, nu ook zelf werkt". Daarin hebben wij de vaders bijna letterlijk nágesproken wat zij in hun strijd hebben gevonden en vastgehouden.

Wat *we* de opstellers niet sámen kunnen zeggen, hebben *we* ze opengelaten, bijvoorbeeld de 'inklevende' aard van de nieuwe eigenschappen van de wedergeboren mens.

Maar wat we nu reeds samen kunnen zeggen, dat willen we ook samen zeggen: de vaders hebben in Dordt voor ons volk het volle evangelie bevestigd en bewaard. Hier is geen sprake van speculatie, van determinisme, van een leer die "goddeloze en zorgeloze mensen máákt".⁶¹

VIII. "*Het levendmakende werk des Geestes voltrekt zich in het werk van ons horen, geloven, opstaan, bekeren.*" Er kan geen botsing zijn als tussen twee zaken, geen concurrentie als tussen twee machten, als het gaat over wat God doet en hetgeen de mens doet (Canones III en IV, 12).⁶² Wanneer men hier met sommigen creatieve en reproductieve autonomie onderscheiden wil om de eerste te ontkennen en de tweede vast te houden, dan zou juist te betwijfelen zijn of dit niet te zwak is om weer te geven de waarachtige deelname van de mens. Het horen, geloven, opstaan, bekeren zijn voluit het *eigen* horen, geloven enzovoort van de mens.

Reeds in de schepping als zodanig is voor het geloof de keus tussen determinisme en indeterminisme onmogelijk en onzinnig. In de praktijk van het geloofsleven kan het probleem nauwelijks opkomen.

De mens kan zich slechts beroemen in het eigene, in zijn bestaan en vrijheid, *doordat* hij zich in God, de Schepper *beroemt*. Dit is moeilijk (ofschoon niet onmogelijk) uit te leggen, maar

⁶¹ Vraag 64 van de Heidelbergse Catechismus.

⁶² Verwezen wordt naar de zogeheten *Canones* van Dordrecht, oftewel de *Dordtse Leerregels*, opgesteld in 1619, vastgesteld door de synode van Dordrecht (1618-1619), ook wel genoemd de *Vijf Artikelen tegen de Remonstranten*. Zij maken met de Heidelbergse Catechismus en de Nederlandse Geloofsbelijdenis deel uit van de zgn. 'Drie formulieren van enigheid', lange tijd (en tot op de dag van vandaag in sommige kringen) de toetsstenen van correcte gereformeerde orthodoxie.

voor de 'religie' van de belijdenis is dit zelfstandig-zijn krachtens de funderende Zelfstandigheid van God, die waarachtig subject-zijn in en door de werking van Gods scheppende Subjectiviteit, evident.

Er is geen diepere laag in zijn wezen denkbaar waar hij nog niet mét God zou zijn, waar de mens zelfstandig *is* zou zijn anders dan in de Liefde van God, daar is zijn bestaan juist nietigheid, ontdaan van mogelijkheid, toekomst, zin.

Is hij levend in God, dan heeft hij *werkelijk een eigen zijn*. Zo is het reeds naar de orde van de schepping.

En deze regel gaat in de herschepping, bij de leer van de Geest door. Er is geen onlijdelijkheid, geen ware spontaneïteit van de Geest, dan in de vrijmacht van de Geest, door de Liefde die in onze harten is uitgestort. (Fil. 2: 12, Rom. 5: 5, 1 Joh. 4: 13, 16, Joh. 6: 29) Dit leidt vanzelf over tot de vraag van de verkiezing. Juist hier behoort deze aan de orde te komen. Dit is ook de plaats waar zij behandeld wordt in de definitieve editie van Calvijns *Institutie*.⁶³

IX. De vreugde van de kerk heeft nimmer daarin gerust dat zij achter het geheim van de verkiezende werkzaamheid van God zou zijn gekomen. De verkiezing *voltrekt* zich hier en nu, in de tijd, in onze onrust, in ons vertrouwen, in de overgave, in de aanvechting en de verzegeling, in het heimwee en in het zich-bergen. "Wie in Jezus Christus gelooft, mag en moet de verkiezende liefde Gods prijzen, daar niemand tot Christus komt tenzij door de Heilige Geest". Men begaat een dodelijke fout wanneer men de zaak omkeert en zich eerst in een vrijblijvende beschouwing of in een voorlopig onderzoek zou willen gaan vergewissen hoe en waarom de Geest de één wel en de ander niet aangrijpt. Een speculatie over de Vrijmacht van God noch de ervaring aangaande de onderscheidenheid van de mensen kan ons hier ook maar het minste houvast bieden. Wij hebben ons te houden aan het voortgaande *wérk* van de Geest, zoals we ook verwezen worden naar het volbrachte werk van Christus.

Er kan geen plaats zijn voor de vraag: "Ik geloof wel, maar ben ik ook verkoren?" Want het geloof is de keerzijde, de *antifoon van het Woord*, het effect van de Geest en de satelliet van de verkiezing.

Het wordt tijd dat we uit de scholastieke abstracties komen, maar wat verhindert ons nu onmiddellijk op te houden met onze geveinsde verbazing over de vrijmacht van de Geest? Ieder die bidt: "schem mij een rein hart, o God!" [Ps. 51: 12] belijdt in feite de soevereiniteit van God *ook over het meest eigene, verborgene, intieme leven*, die erkent – of hij het weet of niet – dat er geen 'geestelijk' leven is tegenover een 'natuurlijk' leven, waarbij God in het laatste de almachtige zou zijn, maar in het eerste slechts een hulpvaardige aanvulling van zijn streven, die belijdt met bevende blijdschap dat het genáde is als een mens van genade wil leven.

Mochten we toch meer en meer eenparig begrijpen dat dit alles, gezegd *niet van een onbekende Macht*, maar van de "Vader der lichten" [Jac. 1: 17] en "God aller vertroosting" [2 Kor. 1: 3], geen schaduw legt over het evangelie, maar dat het de ware lichtkern, kroon en glorie van de verkondiging eerst **aan de dag brengt** recht doet ópglanzen te midden van de wolken van onze religieuze overwegingen. Veel preken, die overigens goed-verantwoord en bijbels zijn, zouden ons in een bewolkt bestaan gevangen houden, omdat de liefelijke leer van de Geest niet is doorgebroken.

Mochten we allen ophouden te preken: a) alles is mis, b) alles is in orde, c) brengt *gij* nu

⁶³ Namelijk in het derde boek van de *Institutie*, dat aan de Geest is gewijd (verkiezing daar in de capita 21-24).

eindelijk uw zaken in orde. Want a) en b) zijn vlak gezegd maar voluit waarachtige heilswaarheid, doch c) verstoort dolzinnig de nauwelijks geboren vreugde, het verlámt de kracht, het overspant de zielen, het rooft de vrede van Christus aan hen die het meest in liefde brandende waren. “In de *verkondiging* van Gods liefde als de reddende hand, die tot allen is uitgestrekt en die in het geloof worden aangegrepen, *ontvangen* wij de *toegang* tot het heiligdom van de verkiezing”.

Soli Deo gloria! [Alleen aan God de eer] Wie dit verduistert mag zo religieus zijn als hij wil – hij weet niet wat hij doet aan de harten die ontwaakten tot het eeuwige licht.

Het gaat om de vrijheid van de menselijke geest: alle mensen zijn tot deze vrijheid bestemd. Maar niet allen zijn vrij. Vrijheid is niet eenvoudig een predicaat dat bij ons mens-zijn hoort. De Geest waait waarheen Hij wil. Elke dag zal de ontwaakte bidden: *Veni Creator Spiritus* [Kom, Schepper Geest!]. Het feit dat er werkelijk geloof is in de wereld, mensen die de vrijheid hebben om te geloven, is geen geringer wonder dan de schepping van de wereld. De vrijheid stroomt als een *gouden, onherleidbaar licht* door de poort van de openbaring over het in onwil en onmacht vastgelopen mensenleven. De vrijheid is de bevleugeling van de Geest, waardoor liefdelozen zich bewogen zien tot een daadwerkelijk eigen leven, een leven waarin God niet genegeerd of gevreesd, gerespecteerd of bewonderd, geprezen en gebruikt, maar bemind wordt.

XI. DE HEILSMIDDELEN⁶⁴

De verkiezende liefde Gods, die in Christus door de Geest tot ons komt, bedient zich van aardse middelen om het geloof in ons te wekken, te onderhouden en te versterken. Hoewel God zich vrijmachtig van alle middelen kan bedienen en aan geen enkel gebonden is, bindt Hij ons aan de heilsmiddelen van prediking, doop en avondmaal, waarmee bijzonderlijk de belofte Zijner werkzame tegenwoordigheid verbonden is. In deze heilsmiddelen wordt ons het Woord Gods gepredikt en worden Zijn beloften en geboden aan onze harten verzegeld. Slechts in de dienst aan dit Woord, dat in het profetisch-apostolisch getuigenis der Heilige Schrift tot ons komt, worden deze aardse middelen tot werktuigen van de Heilige Geest. De Heilige Geest bedient zich van het aardse middel der prediking, waardoor ons het Woord van Evangelie en Wet als de Waarheid voor het heden wordt uitgelegd en toegepast. De prediking is het gezaghebbende en tot beslissing dringende Woord van God zelf, waar en in zoverre zij in gehoorzaamheid aan de Heilige Schrift geschiedt. In de Heilige Doop wordt door het onderdompelen en besprengen met water, aan ons en onze kinderen de dood en opstanding van Jezus Christus als ons heil betekend en verzegeld, zodat onze onreinheid en ondergang ons wordt aangewezen en onze afwassing en verrijzenis verzekerd. De kracht van Christus' werk is door de Heilige Geest in de Doop tegenwoordig en wordt door Hem aan onze harten toegeëigend. In het Heilig Avondmaal wordt ons door het breken en vergieten, het rondreiken en nuttigen van brood en wijn de offerdood van Jezus Christus betekend en verzegeld als de grond van ons waarachtig leven. Hierin is Christus met de verzoenende kracht van Zijn offer door de Heilige Geest tegenwoordig, verbindt Hij ons tot de waarachtige gemeenschap met zich en met elkander en doet Hij ons met vreugdevolle verwachting uitzien naar het Feest van het Koninkrijk Gods. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 10.

I. Onder deze weinig fraaie naam wordt samengevat al hetgeen wij ontvangen hebben en telkens weer ontvangen in de gemeente als antwoord op de vraag, ja de hunkering naar de *realiteit* van de dingen van God. Waren het maar dingen, tastbare grootheden, schone zakelijkheden, dan zouden we in een nieuwe natuurlijke vrede wonen. Maar we wankelen in onze geest, omdat God ons zo wereldlijk-onmiddellijk niet tegenwoordig **is** schijnt te *wezen*.

Zijn het *dingen*, dan schijnen ze ver te zijn van God, zijn het dingen *van Gód*, dan is het alsof ze ten slotte zo reëel niet mogen worden gevat. Wordt het "heil" een ding, dan komen we in de afgoderij, zweeft het bóven de dingen, dan ontgaat het ons en legt geen beslag op ons leven.

Geen wonder dat over de leer van de sacramenten zo *gestreden* is, en vanzelfsprekend dat de buitenstaander van deze strijd nog minder begrijpt dan bijvoorbeeld van de christologische. Voor hem staat er geen enkel belang op het spel, hij gelooft niet – en kent... dus echte twijfel noch ware aanvechting. Slechts de gelovige kent deze noodtoestanden. Waar het mensenleven niet wordt gezien als *bedreigd*, ondanks of zelfs door de Openbaring, daar verstaat men de felheid van het geding niet waarin de christen is gewikkeld wanneer het gaat om de *zin van de sacramenten*.

II. Het is alsof in de leer van de sacramenten alle *levensvragen*, die reeds – en dat van Godswegen – beantwoord schenen, *opnieuw* naar voren komen. Zo gaat het, min of meer,

⁶⁴ In de *Waagschaal*, jg. 4 (1948-1949) nr. 50, 23 september 1949.

ook bij de overgang tot andere delen van de verkondiging en de onderwijzing. Met de werkelijkheid van de presente Schepper moest alles beklonken zijn, maar zo is het niet, want wij houden, aan onszelf overgelaten, deze waarheid praktisch ten onder en vestigen ons in de vervreemding.

Opnieuw: met de werkelijkheid van Jezus Christus, Immanuel, is ons een totaal heil en herstel gebracht, in Zijn persoon en Zijn werk is “het volbracht”. En weer: wij hebben er niets aan, en we staan als *blinden* versuft op de ‘heilsfeiten’ te staren en kunnen niet verstaan dat en waarom het óns geldt, hoe óns leven daardoor veranderd is, in andere, heilrijke samenhang voorgoed werd opgenomen.

De *Heilige Geest* is en brengt ons de ontsluiting van het geheimenis, de toepassing van de genade, de toe-eigening van het heil. *En dan?* Ja, wat dan? Vraag het de kinderen van God of ze het ‘bezitten’, of ze er duurzaam zeker van zijn. Vraag ze op de man af wat ze eraan ‘hébben’, *en* ge zult als theoreticus en toeschouwer ontsteld zijn van het duister dat bleef, van de aanvechting die komt opzetten, van de ellende die bij tijden de overhand neemt. Het is of de Geest *niet* werkt en dáárom alsof Christus’ werk vergééfs is geweest, en dáárom alsof de wereld aan zichzelf is overgelaten en de existentie-in-het-geloof een illusie of een eenzaamheid is. Of, als het zo bar niet toegaat, alsof we in plaats van te vorderen achteruitgaan, in plaats van snel het Leven langzaam de dood tegemoet gaan.

III. De leer van de sacramenten – de ‘religie’ ervan – grenst zeer na aan het leven van de ‘bevinding’. En in de bevinding komen de oeroude vragen, die het hele mensdom teisteren, terug, niet verzacht, getemperd, veeleer toegespitst en verhevigd. Het betreft drie algemene vragen: de verhouding, het aanrakingspunt van Waarheid en werkelijkheid, van verleden en heden, van gemeenschap en enkeling.

1) Heeft de *Waarheid* behalve haar eigen ontheven realiteit ook een bestaan en bestaansvorm in het vlak van ónze werkelijkheid, in het geheel van de dingen die wij met onmiddellijke evidentie als werkelijk en werkzaam ontmoeten en ondergaan?

2) Is hetgeen eeuwen geleden werd volbracht niet in wezen *verleden* geworden? Hoe kan ik met dat gebeuren gemeenschap hebben anders dan in de herinnering en verbeelding. Want hetgeen historisch-echt was, dat is daarin écht-historisch dat het onherhaalbaar moet zijn. “Ach, was Jezus nog op aarde!” – Zou “*tetelestai*” (“het is volbracht”) ook niet kunnen betekenen “c’est fini!” Het is voorbij, afgelopen?

3) En wanneer er een heil is, een geborgenheid, een eeuwig behoud – en de *gemeente* van Christus getuigt ervan, zingt ervan, rust erin – is het ook voor mij, voor mij persóónlijk? *Geldt het voor mij* die niet, nog niet, niet méér, niet echt, niet ten volle tot de gemeenschap behoor? Of anders gezegd: wanneer ik gelóóf in gemeenschap met de heilige kerk, kan dat geloof niet telkens blijken een “historisch geloof” te zijn, een uitwendig aanvaarden, een “tijd-geloof”, een tijdelijk ontroerd-zijn in het gemoed door de liefelijkheid en de schoonheid van het evangelie, zonder dat het tot een volle overgave gekomen is? Of nog anders: hoe zal het zijn aan het einde, als alle waan en schijn zullen weggenomen worden en we in ons naakte bestaan voor het eeuwige Aangezicht zullen worden ont-dekt? Want wat hebben we ten slotte in handen en waarop kunnen we ons verlaten, waar hebben we reële grond voor een persoonlijke deelname aan Gods leven?

IV. In al deze vragen zijn we *niet alleen-gelaten*. De Liefde van God heeft het niet kunnen verdragen, dat we onzeker zouden blijven rondgaan en in het zicht van de haven zouden vergaan aan onze problematiek. Hijzelf, krachtens Zijn erbarmen, heeft de Waarheid

werkelijkheid *verleend* te midden van onze realiteiten. Dat is het sacrament!

Hij heeft de eeuwige kracht van het verleden in het *heden* doen nederdalen, Hij heeft aan onze harten willen bezegelen met hoorbare, zichtbare, tastelijke tekenen, dat er in Hem geen bedrog is, geen willekeur, geen dubbelzinnigheid.

Hij heeft ons inderdaad *dingen in de hand gegeven* die als een testament zijn, als een handtekening, als een trouwring, als een opgeheven hand ter eedzwering, als een liefdesverklaring, als een kus.

“Er zijn heilsmiddelen, waarmee bijzonderlijk de belofte van Zijn werkzame tegenwoordigheid verbonden is.” *Eigenlijk* is het *maar één*: het Woord van God. Maar dit ontvouwt zich in drieërlei gestalte: Prediking, Doop, Avondmaal.

Dit zijn de onaanzienlijke, voor de wereld nauwelijks opmerkelijke gebeurtenissen, waardoor de Heilige Geest 1) de waarheid werkelijk maakt, 2) het verleden tegenwoordig stelt, 3) ons persoonlijk leven samenbindt met de bovenpersoonlijke vreugde van de gemeenschap.

V. Het is ons niet onbekend dat deze nood en deze hulp door velen niet als ingrijpend en beslissend worden beseft. Dat komt uit, ware het anders, het zou er met de kerk anders vóórstaan, zowel naar binnen als naar buiten. Een *verwaarlozing* van de sacramenten is een zeker bewijs dat de kerk *slaapt*, wellicht bezocht door een dróóm van geestelijk leven, maar zonder contact met het leven van de Heer, die tegenwoordig is in de verborgenheid van het *zinnelijke*, te midden van de tegenstrijdigheid van onze gevoelens, en die nabij blijft ondanks de vlucht waartoe wij ons telkens weer gereedmaken. Want *wij* willen precies *uit* het vlees als God *erin* komt, wij zijn ‘geestelijk’, God is praktisch, wij zijn hoogdravend, God is nederig, wij zijn op reis, God is thuis.

In onze tijd is het misschien iets minder bezwaarlijk dan een halve eeuw geleden, maar nog steeds gaat het stroef onder ons, wanneer we samen zullen leven in het sacramentele leven of ook maar samen zullen zéggen wat dit alles voor ons betekent. En zo mogen we, dunkt ons, al heel dankbaar zijn dat het mensen van verschillende ‘richting’ gegeven werd te komen tot een belijgend spreken over deze dingen, waarbij weliswaar *nog veel in het midden* gelaten werd, maar waaraan men toch niet zekere klare *belijning* kan ontzeggen. Men mag zelfs wijzen op een wettige vereenvoudiging en verlevendiging op sommige punten.

VI. Daaronder zouden we het volgende willen rekenen:

- a) de poging om eerst een algemeen sacramentsbegrip te vinden en te stellen, werd *opgegeven*. Deze neiging niet te willen rusten in het onverbondene ligt diep in onze geest, wij willen altijd het vele herleiden tot het éne, en de exemplaren tot een soort. Toch kunnen we dat in de belijdenis niet doorvoeren. De sacramenten staan allereerst elk voor zich in een onmiddellijk verticaal verband met God, die werkt tot nu toe, ons ten goede.
- b) de naam ‘sacramenten’ werd losgelaten, omdat wij de vernieuwing, die de *Reformatie* ten deze bracht, menen gevonden te hebben in het sacramentele karakter van de prediking. Dit inzicht wordt echter spoedig vertroebeld, wanneer wij ‘sacramenteel’ zouden verstaan vanuit de stoffelijke middelen van de elementen, de leer van substantie en *accidens*⁶⁵ en andere door de traditie gangbaar geworden noties.
- c) daardoor wordt een nieuwe éénheid gevonden, die vroeger in een algemeen sacramentsbegrip werd gezocht, namelijk in het *gebeuren* van het goddelijke Woord.
- d) De prediking wordt dan, eindelijk, ook in de bezinning van de kerk herkend als een

⁶⁵ Accidens: niet-wezenlijke eigenschap.

gebeuren, een heilsgebeuren en het wonderlijke probleem, waarvoor de *herhaling van de prediking* eigenlijk nodig is, kan niet opkomen. In de prediking eigent de Heilige Geest mij weer toe wat ik kwijt was geraakt, hij doet mij weer geloven wat ik, plotseling of langzamerhand, niet meer geloven kon. Wie de dingen weet, wie het heil 'bezit' hoeft van de prediking geen wonderen, ja eigenlijk niets te verwachten dan een veelal overbodig en in ieder geval menselijk-didactisch spreken óver de dingen. De prediking is die gestalte van het Woord, waarin de *actuele* werkelijkheid van de Waarheid aan de dag treedt, met name voor de ongetroosten, voortgedrevenen, aangevochtenen en bestreden. Ook roept zij, representatief, de Waarheid uit over de orde en wanorde van staat en samenleving. De kerk is eerder de ruimte waar het Woord geschiedt dan 'vergadering van de gelovigen', het tweede is aan het eerste ondergeschikt.

e) Wel zijn **wij** de opstellers van *Fundamenten en Perspectieven* teruggegaan tot de traditie van Augustinus en Calvijn en namen als voertuig van **onze voorstellingen** van hun sacramentsbeschouwing de termen: 'teken' en 'zegel' over, **maar** tegelijk werd echter het verband tussen 'teken' en 'betekende zaak' niet gezocht in de 'elementen', maar in de *handeling*.

Het heilsmiddel is – zo men wil – een ding, een substantie, maar ópgenomen in de daad van het onderdompelen, besprenkelen, breken, eten, drinken, kortom in het gebeuren, in het 'drama', dat is: in de heilige handeling.

VII. Twee vragen blijven over, die we zelfs in dit prille stadium van een nieuwe bezinning niet kunnen voorbijgaan. De eerste is naar de *noodzaak* van de sacramenten of heilsmiddelen, de tweede is de vraag naar de waarachtige Tegenwoordigheid van God. Over beide volg een eenvoudig woord.

Wat het eerste betreft komt het er wel op aan, goed-gereformeerd, de vrijmacht van God te handhaven. Op gevaar af dat we daarmee hen in het gevlucht komen die, uit misverstand, deze hele leer gênant vinden voor de majesteit van God, moeten we zeggen: God is inderdaad niet gebonden aan de doop. *Hij kan ook op andere wijze* mensen in Zijn gemeente inlijven. Hij is niet gebonden aan het eucharistische maal, Hij kan ook op andere wijze de verdiensten van Christus ons toe-eigenen en ons deel geven aan het waarachtige leven. Zelfs is Hij niet gebonden aan de prediking, om het geloof in ons te wekken.

Maar *wie een ander belang* heeft bij deze stellingen dan de grenzeloze eerbied te bewaren voor Gods ondoorgrondelijke mogelijkheden, die verraadt daardoor dat hij de nood niet kent die hier is verondersteld.

Anders zou hij in plaats van te vragen: "of dit nu wel nodig is?" *in dank uitbreken* voor dit uiterste van genade, van condescendentie, van neerdalende goedheid.

"Breng de armen en kreupelen en blinden hierin, opdat Mijn huis vol worde". – "Ik zeg u, dat geen van die mannen, die genood waren (en het niet nodig meenden te hebben te komen) Mijn avondmaal (in de eindtijd) smaken zal". [Luk. 14: 21-24]

God staat boven de orde, wij staan erónder, God is vrij ten aanzien van de heilsmiddelen, maar wij zijn gebónden. God gaat Zijn eigen baan, als het Hem belieft, maar wij zijn gehouden te gaan, ook hier, juist hier, *in de weg van de middelen*.

Het is de vermetelheid van de zelfverzekerdheid of de vermetelheid van de eigenmachtige vertwijfeling die ons verleiden de sacramenten te verachten, de heilsmiddelen te beschouwen óf als middelen waar wij boven verheven zijn, omdat we in het heil wonen, óf als heilsmiddelen, waar we niet naar durven reiken, omdat we (wonderlijke logica) menen eerst in het heil te moeten wonen of het althans waardig te zijn. Zo worden, op deze of gene

wijze, het ‘middel’ en het ‘heil’ uit elkaar getrokken. En dit onder het voorwenden van een bijzondere ernst of diepgang. Dit moeten wij doorzien.

Er is geen gééstelijke ernst waar deze aardse middelen los gedacht worden van het heil. Er *is geen* kan moeilijk hemelse vreugde bestaan waar men aan deze aardse middelen voorbijgaat.

Men overspant het geloof, zodra deze heilige en heerlijke hulp wordt versmaad, men ondermijnt het geloof, zodra men deze hulp afhankelijk stelt van een soort ‘staat-van-genade’, waarvan de mens vooraf zou moeten verzekerd zijn.

De gemeente verdort, waar deze feesten-van-de-armen niet worden gevierd naar de mening van de Geest.

VIII. Wat de *tweede vraag* betreft, die naar de Tegenwoordigheid van God – ze schijnt het meest acuut bij het Avondmaal. Wij houden het er echter voor dat deze vraag zo niet het meest dan toch het eerst acuut is bij de prediking. De misère van het kerkelijke leven komt allereerst voort uit ongelof, eigennuttigheid, onverschilligheid tegenover wat ons van Godswege *gezégd* wordt in het getuigenis van verzoening en vergeving, rechtvaardiging en heiliging. *De waanzin van een naar-de-kerk-gaan* Het is een zotternij naar de kerk te gaan als naar een lezing, een voordracht, een vrome preek. Gód is tegenwoordig, Gód is in ons midden! Zijn belofte wordt vervuld, het heil wordt ons *geschonken* (tegenwoordige tijd!). De prediking is het gezaghebbende, zonde-delgende en tot beslissing dringende Woord van God. Het gehele gebeuren wordt ontledigd wanneer we een samenkomst van mensen met mensen, van vromen met vromen beleggen, waarin niemand handelend optreedt dan – de mens, het mensenwoord, het menselijke geloof, de menselijke wijsheid, zij het dat deze ‘christelijk’ zijn gekwalificeerd. Nee, God is de Getuige, in ons midden, en waar het Hem behaagt de Uitdeler van de vreugden.

Van daaruit is de vraag te stellen wie er eigenlijk in laatste instantie handelt in de *Doop*, als “aan ons en onze kinderen de dood en opstanding van Jezus Christus als ons heil wordt betekend en verzegeld” – is het de priester, is het de gemeente, is het de dopeling? En wat is er ten slotte als ‘element’ aanwezig *is*: het water, de akte van de onderdompeling, het gewijde woord dat de handeling begeleidt?

Als niet God zelf, door een gans onbegrijpelijke goedheid *daar tegenwoordig is, op een eigen wijze* (anders dan in de Natuur, anders dan in de Prediking) om ons óp te nemen en Zijn belofte op ons te leggen, ons verzekerend dat ons verleden niet telt en onze rebellie niet geldt, aan ons verzegelend onze reiniging en onze verrijzenis in het eeuwige licht – *wat blijft er dan* van de hele ceremonie over dan een religieus *survival*, een eerbiedwaardige ritus? En zo is het met het *sacrament van het Avondmaal*. Wat geschiedt er in dat weefsel van handelingen: het breken van het brood, het uitgieten van de wijn, het rondreiken, het nuttigen, het betuigende woord: dit is Mijn lichaam, dit is Mijn bloed, dit is het Nieuwe Verbond?

Zijn de dingen aan het veranderen van aardse in hemelse stof? Zou daarin het handelen van God openbaar zijn?

Zijn de mensen bezig te belijden, te biechten, te ontvangen, te genieten? Zou dit de zin zijn van het ‘heilsmiddel’ dat wij gelegenheid krijgen ons te begeven tot een daad of ons te onderwerpen aan een loutering?

Gaat het ten slotte om hetgeen *wij* doen en ondergaan?

Als niet Christus met de verzoenende kracht van Zijn offer door de Heilige Geest *tegenwoordig is*, als Hij ons niet “verbindt tot de waarachtige gemeenschap met zich en met

elkander”, als Hij zelf ons niet op een eigen wijze (anders dan in de Prediking, anders dan in de Doop) machtigt om “met vreugdevolle verwachting uit te zien naar het Feest van het Koninkrijk Gods” – ja, wat blijft er dan ten slotte van over dan een gedachtenis, die (al verdiepen we dit woord, met Zwingli, nog zozeer tot méér dan *bloot* enkel herinnering) op geen voeten en vadenen na het *wonder* van het ‘lichaam’, dat is: de persoon, *van* Gods Tegenwoordigheid als Verzoener, Schepper en Verlosser nabij brengt en die op geen wijze de heilige *noodzaak* en de heilige *gunst* van deze viering verklaart?

VIIIa. Er blijft nog een en ander on gezegd, dat impliciet in dit stuk van ons belijdenisgeschrift is bedoeld. *We raken al meer verlegen met de beperkte ruimte voor deze artikelen.* Afgezien daarvan: *dit alles is* het uitdrukkelijk gestelde is ook nog maar een begin. Maar het tempo waarin we verder komen met elkaar in het belijden en loven van deze ontzaglijke gunstbewijzen is, naar onze overtuiging, allereerst hiervan *afhankelijk* of we ernst maken met de *nood* van het *géestelijke* leven, met de *heilige* bezoeken die ons *geworden* overkomen, of we in plaats van minder dan de ‘wereld’ méér, indringender vragen, of ons vragen laten: waar is nu uw God? Waar ligt uw zekerheid? Hoe kunt ge te midden van de ontzettingen die op ons wachten, vérd ergaan, aangedaan met heilsverwachting?

Heel de ‘sacramentsarmoede’ is een kwestie niet van *glorie* eenvoud en schoonheid, van innerlijkheid en vergeestelijking, maar zij is een gevolg inderdaad van *armoede*, tekort-aan-vragen, tekort aan dringend, brandend verlangen naar God in het vlees. Wij hebben blijkbaar dat testament, die trouwring niet nodig. Het heimelijke gevoel dat het sacrament in de grond *overbodig* is, daarin ligt voor mijn besef een dieptepunt van ons huidige geestelijke en kerkelijke leven* en zelf-kennis en deemoed*.

Zalig zijn de armen van geest, die bedelaars worden in de Geest om wat water, wat brood en wijn, en een goed woord op z’n tijd te ontvangen als teerkost op de weg.

Wat we in dit boek schrijven – het moet een kort commentaar blijven, anders zou het misschien hier, juist hier, de plaats zijn om een lied, een hymne aan te heffen. Aan het eind van de misbediening kust de priester het altaar en vóó rdat hij de gemeente laat gaan, leest hij Johannes 1: “In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God... Hij was in de wereld en de wereld is door Hem gemaakt en de wereld heeft Hem niet gekend... En het Woord is vléés geworden en heeft onder ons gewoond en we hebben zijn heerlijkheid aanschouwd, een heerlijkheid als des eengeborenen van de Vader, vol van genade en waarheid...” Is er voor ons, die de verandering van de elementen verwerpen, maar die ook het gedachtenismaal verwerpen moeten, geen reden te over om, waar we altaar noch tafel kussen, onze harten “op te heffen in de hemel” (Avondmaalsformulier)⁶⁶ met die dankbare liefde, die niet ophoudt zich te verbazen dat God op aarde woning maakt, zodat, naar het wezen van de echte liefde, de tweeheid blijft van ik en gij, maar de ruimte-van-het-leven verwisselbaar wordt, zodat hier in dit gebeuren wij, armen, zo zeker in de hemel zijn als Christus op de aarde is? Is er geen grond tegenover om de ogen te laten weiden met verwondering over de woonstede, het huis, het lichaam van de gemeente, over het lichaam dat één is, omdat het deel heeft aan dit mystieke ‘lichaam’, dat is: aan deze Persoon Jezus Christus, die het Hoofd is? Is misschien de stilte rondom de heilige tafel behalve een gelijkenis niet ook een deelname aan de stilte van de hemel, de vervulling van

⁶⁶ Dienstboek van de PKN II (2004), 185.

het leven van de liefde, die de afstanden met één wiekslag overwint? Zou hier niet de plaats zijn voor een wettige anticipatie op de “*bruiloft* van het Lam”? [Op. 19: 9]

XII. OVER HET WEZEN VAN HET GELOOF⁶⁷

Wat de Heilige Geest door de heilsmiddelen aan onze harten doet, is een eenvoudig en tegelijk menigvoudig werk, de gave des geloofs in haar onderscheidene gestalten.

Dit geloof, door de Geest gewerkt, is die daad van ons, waardoor wij Gods daden erkennen en ze vertrouwend aanvaarden als voor ons geschied. In het geloof erkennen wij deemoedig, het gericht te hebben verdiend dat Christus voor ons droeg. In het geloof erkennen wij tegelijk dankbaar, dat wij in de gerechtigheid van Christus voor Gods aangezicht kunnen bestaan.

Het geloof is de aanvaarding van Gods rechtvaardigverklaring, de ledige hand waarmee wij Zijn gaven ontvangen. Niet dit geloof, maar Gods genade in Christus is de grond van onze rechtvaardiging. Wij kunnen echter op Gods beloften slechts met geloof en ongeloof antwoorden, zodat wij aan de rechtvaardiging deel hebben, waar wij deze weldaad met een gelovig hart aannemen.

Het geloof is in zichzelf niets. Het is geen eigen werk, maar integendeel een laten varen van alle eigen werken, hoedanigheden of ervaringen als grond onzer rechtvaardigverklaring; het is de volstreckte overgave aan Christus en het zich bergen in zijn werk als de enige grond onzer zaligheid. Maar daarom en daarin is het geloof tegelijk het enige goede werk, dat God behaagt, en de vruchtbare oorsprong aller waarlijk goede werken, geestelijke hoedanigheden en heilige ervaringen, welke de Heilige Geest ter ere Gods in de mens teweeg brengt.

Door het geloof kennen wij onze zonde en ervaren wij onze onwil en onmacht om God waarlijk lief te hebben en te dienen. En nochtans smaken wij door het geloof de vergevende en vernieuwende gunst Gods over ons schuldige leven en weten wij ons wedergeboren tot een levende hoop op Zijn beloften en tot een waarachtige liefde jegens Hem, Die ons het eerst heeft liefgehad en jegens allen met wie wij als schuldige schepselen één zijn en tot wie Zijn liefde mede uitgaat.

Door het geloof verkeren wij in de vrede met God, die alle verstand te boven gaat, als zijn verzoende en aangenomen kinderen en erfgenamen. Deze vrede met God betekent daarom tegelijk de strijd tegen onze zondige natuur, door welke wij telkens weer onze vrede elders willen zoeken dan in de onderwerping aan Gods gericht en barmhartigheid. Deze strijd mag en moet gestreden worden in het vaste vertrouwen dat Christus die strijd reeds gewonnen heeft in Zijn dood en opstanding en dat wij door het geloof in Hem meer dan overwinnaars zijn. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 11.

I. Als op zovele punten van de belijdenis verkijkt de moderne mens – die wij in eerste aanleg zelf zijn – zich op het geloof. Om te beginnen stoot hij zich weer aan... de onverdraagzaamheid: *het geloof!* Hij meent dat er zo allerlei geloof is, te veel om op te noemen, om van te duizelen, zoek het maar eens uit! Er is geen beginnen aan. Gaat hem een licht op dat geloof in de hier bedoelde zin voor geen enkele religie typerend is, dat *dit* ‘wezen’: geloof geen parallellen heeft in de wijde wereld van de godsdienstige verschijnselen – dan denkt hij óf aan een heel bijzondere *wereldbeschouwing*, óf aan een heel hoge *prestatie* van zedelijke moed, loutering, overgave. En aan geen van beide, meent hij terecht, zal hij voorlopig toekomen.

⁶⁷ In de Waagschaal, jg. 4 (1948-1949) nr. 51, 30 september 1949.

We moeten intussen wel toestemmen dat het hem soms moeilijk gemaakt wordt door de gemeente, door de christenen die hij ontmoet. Ach, niet zozeer daardoor dat ze er niet 'naar leven', en ook nog niet zozeer door de 'richtingen', die zozeer verschillend schijnen, maar door de indruk dat de gemeente zelf niet overtuigd schijnt, *zelf onzeker* zich gedraagt ten aanzien van de onvergelykelijke aard van 'het' geloof. Is het bovendien niet vreemd dat er theologen zijn die een 'filosofisch geloof' (Jaspers)⁶⁸ vergelijken willen met het 'christelijke' geloof, om ze weliswaar naar de inhoud diametraal verschillend te bevinden, maar het zou allebei toch 'geloof' zijn, formeel gesproken, en daarom best te vergelijken. Wanneer dit nu bestreden wordt, wanneer wordt duidelijk gemaakt dat *déze* vorm: geloof alleen bij *déze* inhoud past, dan gaat het deze en gene wel schemeren dat de kerk niet uit *unfaire* concurrentie, maar welbewust, op grond van een onherleidbaar gehalte, spreekt van *hét* geloof. Hoeveel moeite kost het steeds opnieuw los te komen van de voorstelling dat het geloof een algemeen vermogen is (naast bijv. verstand en gevoel), waarmee de mens óf op een verkeerd (meestal een verkeerd) óf op een goed object zich richten kan, namelijk op God... Dit heeft ten gevolge dat wanneer de mensen, eenvoudigen en geletterden, gaan merken dat het christelijke geloof juist géén variant van een algemeen geloofsvermogen is, zij kopschuw worden – en aan allerlei occulte zaken gaan denken, zodra gesproken wordt van 'het' geloof.

De toeschouwer, juist de zeer welwillende, krijgt de indruk dat het een kolossaal en eenzaam ding is, nauwelijks te verkrijgen en nog bezwaarlijker om vast te houden – of ook dat het een magisch wonder is, waardoor de ziel vleugelen aanschiet om over alles héén te vliegen. Misschien intrigeert het laatste de moderne mens nog meer dan het eerste. Het is ook dáárom wel zaak dat de kerk hier *ondubbelzinnig* spreekt, en beseft dat het, indien de ondubbelzinnigheid blijkbaar alleen in paradoxen kan worden in het licht gesteld, zeer nauw luistert, opdat er geen willekeur bedreven wordt met zogenaámde 'paradoxen', die innerlijke noodwendigheid, die *evidentie* missen.

II. In de Bijbel, vanaf het leven van de patriarchen, is geloof eenvoudig het reëel-nemen van dát Leven dat in het leven daalt en voor het leven uitgaat. Hiermee omschrijven we het woord belofte! Het geloof grijpt de belofte en leeft erin.

De belofte is zelf een macht, een levensmacht. Als het geloof dit is: 'rekenen met', 'rekenen op', God 'verwachten', de Heer 'aankleven', 'aanhangen', Zijn 'verbond bewaren', enzovoort, dan blijft het nog goed duidelijk waarom het geloof, ofschoon het 'alles' is, in zichzelf 'niets' is. Het is 'alles' voor zover in de belofte waarop het zich richt de rechtvaardiging en voleinding van het bestaan is verondersteld en vastgelegd, het is *álles* vanwege dit objectieve – maar het geloof is 'niets' in die zin dat het niets heeft van een prestatie, een werkstuk, een verdienste. Wie gelooft neemt ernstig wat God aan de wereld gedaan heeft en doet, hij acht – om zo te zeggen – dat handelen en spreken, dat geven en verzekeren en bevestigen van Godswege een... *reële onderneming*, te reëler naarmate hij er zelf geen kapitaal in hoeft te steken om te zien dat de zaak floreert.

Handelt God niet aan deze wereld, dan heeft ze geen richting of toekomst, dan valt er ook niets te geloven. *Spreekt* Sprak Hij niet ook in onze dag, wat zouden wij anders zijn dan eenzamen tot in de diepte?

III. Zodra de Kerk nu gaat zeggen: 'geloof' is allereerst een bovennatuurlijke waarheid, een intellectueel omschreven grootheid, *aannemen*, aanvaarden, beamen – of zodra ze zou gaan

⁶⁸ Karl Jaspers: *Der philosophische Glaube*. Zürich: Artemis 1948. [151]

zeggen: 'geloof' is een bepaald *zich-gedragen* in de richting van een bovenzinnelijk ideaal – ontstaat er noodzakelijk verwarring, omdat ze dan overhoop ligt met de eenvoudigste grondstructuren van de Bijbel.

Want een 'waarheid' kan onmogelijk 'alles' zijn, en het aanvaarden daarvan is lang niet 'niets' en een gedrag kan de levensruimte niet vervullen van de menselijke existentie. En naast dit 'iets' komen dan meerdere vermogens van de mens in werking, de deugd bijvoorbeeld en de ijver, de hoop bijvoorbeeld en de ascese, om aan de vele waarheden die God 'geopenbaard' heeft te beantwoorden. Daar treedt ons artikel onmiddellijk tegenop: aan het geloof gaan de heilsmiddelen vooraf, allereerst het Woord van de prediking. Zij wekken en voeden en onderhouden het geloof. En dit is een "*eenvoudig en tegelijk menigvoudig werk*" (nl. van de Geest). Het is de daad van de Geest, die, door de werking van dezelfde Geest, beantwoord wordt met ons daadwerkelijk reëel-nemen, vertrouwen, erkennen.

Deze 'reactie' is zó onwillekeurig dat ons wilsvoornemen er niet aan te pas komt en dat toch ons gehele wilsleven erin meesprekt. Het is immers geen verdienste als we iets begrijpen de evidentie ervan te erkennen, het is al evenmin *g* een prestatie verliefd te worden. Zo behoeft de bezochte, gekende, vrijgesprokene, met het heil begiftigde mens*, hoeft* er zich waarlijk niet toe te zetten dankbaar te zijn.

Maar het is *al evenmin* wel allerm minst een prestatie de rechtmatigheid van ons doodvonnis te erkennen, indien we overweldigd worden door het inzicht in onze schuld.

IIIa. Het telkens ternauwernood bezworen gevaar in de geschiedenis van de kerk is dit, dat wij in plaats van de verdienstelijkheid van de goede werken de verdienstelijkheid van het geloof stellen. Velen denken, als ze 'orthodox' zijn opgevoed, toch telkens weer dat de mens gerechtvaardigd wordt op *grónd* van zijn geloof. Daarom moet hij het geloof hébben, hij worstelt erom, het is de *conditio sine qua non*, het gaat eróp of erónder, hij 'móét' geloven, ánders.... Hij is er vlak-bij, hij krijgt grond onder de voeten in een overtuiging, een besef, een gevoel, hij vordert in heiligheid of althans in ontvankelijkheid, maar hij is er nog lánɡ niet! En zo zou inderdaad het geloof in Christus, al onderscheidt het zich naar zijn inhoud nog zo fundamenteel van de islam of van de antroposofie, formeel daarmee op één lijn komen te liggen, in zoverre de mens het geloof dan als een innerlijk bezit of vermogen dualistisch stelt tegenóver de waarheid, of het ideaal, tegenover God en de 'hogere werelden'. Het geloof is in wezen louter ontvangen.

Daarom moet alle nadruk vallen op wat in het artikel staat, niet oorspronkelijk, zo oud als de Reformatie, maar voor duizenden (ingewijden zelfs) telkens te herhalen: het geloof is "*de ledige hand*, waarmee wij Gods gaven, allereerst onze vrijspraak om Christus' wil, ontvangen". Dit 'instrumentele' karakter van het geloof, waar onze vaders zo helder over konden spreken, moet ons tot bevrijding en verblijding van de gemeenten steeds stilliger voor ogen staan. Deze paradox, dat geloof 'alles' is en 'niets', *is* kan evident zijn (Heid. Cat. antw. 60). Dat er telkens weer zoveel kunst-en-vliegwerk aan te pas komt om het uit te leggen komt door de devaluatie van de taalwaarden, waardoor onder andere het geloof wordt opgevat als het christelijke geloof, dat is: als een goed soort geloof, als een respectabele variant van het geloof, want bijna ieder heeft een geloof.

Men vraagt tegenwoordig dat de bijbelse boodschap zal worden vertááld in verstaanbare taal-voor-iedereen. En dat is begrijpelijk, maar bedenken we wel dat een groot deel van de moeite die we hebben juist een gevolg is van het vertaalwerk van de vorige generaties? Ja dat de theologie dagwerk heeft aan het opruimen van vrachten valse vertalingen, die de

zaak waarom het gaat bijna onherkenbaar hebben gemaakt. Zo is het met het bijbelse woord: geloof, dat geheel-énig is, dat ópgegrepen werd voor algemeen gebruik, in velerlei kleuren uiteenging en zich ten slotte keert tégen het moederwoord en de oorspronkelijke zin ervan versmoort.

In zichzelf gezien is echter de leer dat het geloof 'alles' is en 'niets' een goed verstaanbare omschrijving, namelijk wanneer we het hebben over het geloof dat de Heilige Geest door het evangelie in ons hart werkt, dat niet alleen anderen maar ook mij vergeving van zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid geschonken *is*, uit louter genade, alleen om de verdiensten van Christus (Heid. Cat. vr. 21).

IV. Ook die andere omschrijving, dat het geloof tegelijk 'eenvoudig' is en 'meervoudig', enigszins als de menselijke geest, die één is in zijn vermogens, en wiens eenheid door verstand, gevoel en wil, door perceptie en apperceptie, door creatieve en receptieve houdingen zich eerst recht als éénheid openbaart. Of, naar een betere analogie: *als* gelijk de liefde, die één is, totaal en exclusief, die eerbied en begeerte, gave en eis, vrijheid en trouw, overgave en zelfstandigheid, orde en avontuur in zich verenigt, terwijl alle gaven van hoofd en hart worden geïntensifieerd, om aan de éne uitgang van het hart deel te nemen (want "uit het hart zijn de uitgangen des levens" [Spr. 4: 23]) – kan men erkennen in haar evidentie.

Dat zou niet gelden van het geloof als het een beamen van een waarheid was, of een erkennen van een gedragsregel, of een beleven van een algemene religieuze ervaring. Nu het geloof is wat we zo eenvoudig mogelijk hebben trachten te omschrijven, grijpen we onwillekeurig naar deze parallellen (de geest en zijn vermogens, de liefde en haar bloei), om daarmee, catechiserend, de uitdrukking van de evidentie te benaderen. Benaderen! Want in de genoemde analogie van de aard van de ware liefde is niet meegegeven de wijze waarop de Heilige Geest de tegenstelling tussen geloof en ervaring, de spanning tussen geloof en bevinding te boven komt. En dat is het grootste wonder!

IVa. De vierde alinea komt mij bijzonder geslágd voor. Er is tevoren gezegd dat het geloof onze eigen daad is, de meest-eigenlijke daad. Er is gezegd dat deze daad een vertrouwend aanvaarden is van Gods daden. En er is gezegd dat het geloof slechts een 'instrumenteel' karakter heeft. Maar als het onze meest-eigenlijke daad is, hoe kan men er dan het karakter van werk, van werkzaamheid, goede werkzaamheid en (dus) verdienstelijkheid aan ontszeggen?

Het geloof is geen eigen werk, maar integendeel "*het laten varen van alle eigen werken, hoedanigheden of ervaringen*" (als grond voor onze rechtvaardiging), én het geloof is tegelijk het "*enige werk, dat God behaagt*", de vruchtbare oorsprong van alle (waarlijk goede) werken, (werkelijk geestelijke) hoedanigheden, en (heilig te noemen) ervaringen die de Heilige Geest in de mens teweegbrengt. Wij voelen het wezen van het geloof hier zuiver weergegeven, evident, paradoxaal, het laatste ligt vooral in de verbinding *dáárom* en *dáárin* dat het géén werk is, *dáárom* en *dáárin* is het juist het enige werk dat God behaagt. Maar we zouden dwaas zijn als we ons ontveinsden dat (al kan het fenomenologisch invoelen en uitbeelden veel bereiken) dit voor de toeschouwer die in een wereldbeschouwing woont of in het Niet doolt een toppunt van dwaasheid blijft. Nog niet eens logisch (want in *dat* dit opzicht raken wij, moderne mensen, wel gewend aan enige gewrochten van de geest, die gedrochtelijk schijnen en toch onvermijdelijk blijken), maar existentieel een dwaasheid. En wijzelf, die mede-belijden, met ons verstand (wel niet als geïsoleerd verstand, maar toch ons

verstand) – hebben wij er geen moeite mee? Ja, maar het is dan altijd de moeite van hem die tijdelijk toeschouwer werd bij het werk van de Geest. Er is antwoord in overvloed, maar niet voor ons, die telkens weer wat aan en in ons wordt volbracht willen *bezien*.

Ook hier ontmoeten wij weer een verrukkelijk antwoord, dat met één slag alle bezwaren van de mens zou kunnen onwezenlijk maken, een onthulling die hem uitleiden wil uit het diensthuis van zijn krampachtige religiositeit en eigenmachtige problematiek – een antwoord, een onthulling die vreugde mateloos en eeuwige vrede betekenen – maar hij, de moderne mens, *kán het niet verstaan*, hij gaat er, misschien in oprechte weemoed, aan *voorbeeld, in argeloze ‘waarachtigheid’*. En wij met hem, voor zover we niet bezig zijn te geloven, onze ledige hand uit te strekken naar onze God. Ook bij ons vindt dan een fixatie plaats op de ‘waarachtigheid’. En het antwoord is telkens *wéér* dat zij die het werkelijk ongelófelijk! vinden van heerlijkheid, het gaan geloven, en dat zij die het niet ongelofelijk vinden het ‘wel geloven’.

Of komt hier veelmeer een verschil in ‘waarachtigheid’ aan de dag, de waarachtigheid van hen die het niet durven en die niet willen, die het te heerlijk vinden om *wáár* te zijn en die het te eenzijdig vinden om ervoor te capituleren – en zij weten van hun onwil niet, omdat zij niet weten – in alle eerlijkheid niet weten van het heil ook voor hen bereid.

Of is het misschien hiermee als met de ‘weerstand’ die de psychiater ontmoet als hij de psychose gaat aantasten. Deze weerstand bewijst immers dat het onderbewuste zo onbewust niet is of het heeft een enigszins bewuste wil om niet te willen weten dat waarvan het toch blijkbaar enigermate weet heeft?

Oud raadsel, waar geen schemer van klaarheid doorheen breekt – donker genoeg om onze oordelen neer te dwingen tot verbazing, vermoeden, huivering – en hoop. Ja toch, *velen, zo niet allen, hebben er wéét van!* En *velen*, van wie wij het niet vermoeden, verstaan dat het geloof *dáárin* een werk is dat we daarin alle eigen werken laten varen.

V. Een inzicht van groot belang komt in dit opzicht *wéér* ter sprake, namelijk dat ook de zonde, ons zondaar-zijn, tot het geloof behoort. Daarvan was reeds sprake in artikel 2. Maar er kan niet genoeg op gehamerd worden – want zo alleen gaat het geloof als een beiaard klinken over het omliggende land. “Door het geloof kennen wij onze zonde en ervaren wij onze *onwil* en onmacht om God waarlijk lief te hebben en te dienen” – zegt ons artikel. Wie dat verstaat en kent, wie dit heeft moeten (en mogen) ondervinden, die kent de kern van de zaak, die leeft uit het hart van de belijdenis.

Het is *niet* zo dat we in de vergeving geloven, maar de zonde als ervaring meedragen. Ook *de zonde wordt ons gezégd* en moet worden gelóófd, omdat de zonde geenszins een moreel tekort of overtreding is, maar de afkeer van *déze* God. Wij hebben daarvan geen besef als God ons hart niet onthult, onze deugd onmaskert en onze vroomheid oordeelt. En Hij doet dit niet apart en als voorbereiding, Hij doet dat *dóór* ons *Jezus Christus* voor ogen te stellen, door de positieve en definitieve betuiging van de vergeving van de zonde. Eerst in de vergeving komt de zonde in het gericht, wordt zij veroordeeld, in de openbaring van de mens Jezus Christus wordt de boosheid van ons menselijk doen en streven openbaar. Is het niet zo dat we het raadsel van ons onvermogen om lief te hebben (een onvermogen dat samen kan gaan met een hevig verlangen de liefde te leren kennen) pas tegenkomen in volle sombere contouren, juist als we beginnen ons heerlijke lot te beseffen bemind te zijn?

“Door het geloof kennen wij onze zonde en ervaren wij onze *onwil* en onmacht om God waarlijk lief te hebben en te dienen.” – Door het geloof, namelijk datzelfde waarover boven gesproken is en waarvan gezegd werd dat het ‘alles’ is en ‘niets’, álles met betrekking tot het

Object, 'niets' wanneer men het op zichzelf beschouwt. Psychologisch bijvoorbeeld vindt men het niet terug, men vindt gevoelens als begeleidende verschijnselen, terwijl dát wat begeleid wordt voor onze speurzin in het duister blijft.

En dit geldt dus ook van de zonde, het geloof dat wij zondaren zijn is een bestaanswijze van het geloof dat wij op Gods belofte en gunst zijn aangewezen en heeft deel aan dit 'alles', maar het is 'niets' als men het op zichzelf zou gaan beschouwen, want onze spijt, melancholie, vertwijfeling zijn juist *niet* de ware kennis van de zonde. Deze komt ons toe *sámen* met de kennis van Jezus Christus in de gemeenschap van de Heilige Geest. Het is een misverstand dat wel van het geloof zou gelden dat het 'alles' en 'niets' is, maar dat men dit van het schuldbesef niet zou mogen zeggen. Daaruit komt een onderzoek voort, nu niet naar de waarachtigheid van het geloof, maar naar de echtheid van de bewust geworden schuld. Daarvan kan geen sprake zijn, in geloofs- en schuldbelijdenis geven wij het óp onszelf te kennen, onze motieven te begrijpen, onze ontschuldigingen te wegen, of ook de verontschuldiging zelf te willen vernietigen.

Er is geen Een echte schuldbelijdenis bestaat niet dan vervát in de rechte geloofsbelijdenis. Noch de schuld noch de vrijspraak zijn 'gegevens', ze worden ons beide als gave gegeven. Het is onmogelijk dat iemand wel gelooft dat hij een zondaar is, maar niet dat hij een kind van God is. Het is evenzeer onmogelijk dat een mens wel gelooft in Jezus Christus en niet in het goddelijke Gericht dat over zijn leven gaat. Belijden is antwoord op Gods Woord, schuld- en geloofsbelijdenis zijn één twee-enig antwoord op het evangelie.

VI. Evenwel in de éénheid en meervoudigheid van het geloof bestaat een orde, een *stellige hiërarchie*. Indien deze verstoord wordt of zelfs ómgekeerd, sterft de vreugde in de gemeente en wordt de verkondiging in de wereld verlamd. Het vertrouwend aanvaarden van de Weldaden gaat *voorop*. Mogen hier enkele voorbeelden volgen van de heilloze gevolgen die een omkering in de orde kan hebben.

Er is een liefhebben en een vrezen van God – maar wie de vrees voorop stelt gaat aan het heil voorbij. Wij vrezen, omdat wij liefhebben, wij vrezen “de Heilige Geest te bedroeven”. Er moet *veel strijds gestreden zijn* en we mogen (niet hierna, maar nu en hier) in vrede zijn⁶⁹ – maar wie de strijd vooropstelt sticht heilloze verwarring. Wij strijden *omdat* wij gerechtvaardigd zijn en als gerechtvaardigden *vrede* met God hebben.

Wij geloven dat wij zondaren zijn én wij geloven dat Jezus Christus onze schuld heeft gedragen – maar wie het eerste, methodisch, pedagogisch, evangelisatorisch zou vooropstellen, die leidt de harten áf van de verzoening, die eens-voor-al werd aangebracht. Wij geloven dat wij zondaren zijn *omdat* wij geloven dat Christus' werk, in goddelijke vrijheid en noodwendigheid, geschied is en geschieden móest ook voor ons.

Vla. Daarom is het goed dat artikel 11 in den brede ruimte laat voor het positieve karakter en de blijde gang van het geloof, als daar staat: “wij *smaken* door het geloof de vergevende en vernieuwende *gunst* van God over ons schuldige leven, wij weten ons wedergeboren tot een levende hoop op Zijn beloften, wij weten ons wedergeboren tot een waarachtige liefde jegens Hem die ons het eerst heeft liefgehad, wij weten ons wedergeboren tot een waarachtige liefde jegens allen met wie wij als schuldige schepselen één zijn en tot wie Zijn

⁶⁹ Naar de begin- en eindregel van het gelijknamige gedicht van Dirk Rafaëlszoon Camphuysen: “Daar moet veel strijds gestreden zijn, / veel kruis en leeds geleden zijn, / daar moeten heil'ge zeden zijn, / een nauwe weg betreden zijn, / en veel gebeds gebeden zijn, / zolang wij hier beneden zijn: / zo zal 't hierna in vrede zijn.” In: *Stichtelycke rymen om te lezen of te singen* (voor het eerst verschenen in 1624).

liefde mede uitgaat”.

Het komt mij soms voor dat de dogmatische bezinning praktisch neerkomt op een voortdurend vaststellen van de orde, de hiërarchie van de waarheid. De factoren, om zo te zeggen, wel! daarover zijn we het veel meer eens dan men denken zou, maar de orde en de samenhang, de strekking en het gebruik! dááran hangt ongeveer alles. Wie bijvoorbeeld de boven aangeduide orde ómkeert, die vindt wel vrees, maar niet de vreze Góds, die brengt wel tot ijver, maar niet tot een ijver voor Gód, die wekt schuldgevoel, maar geen berouw voor Gód, die roept op tot de strijd, maar niet tot ‘wettige’ strijd waartoe Gód ons geroepen heeft.

En de kwintessens van deze laatste uitspraken gaat weer verloren als ‘God’ niet een gevuld woord is, als men het zelf vullen wil, afgezien van Zijn openbaring, Zijn verzoening, Zijn tegenwoordigheid in Christus, aan het getuigenis van de Heilige Geest voorbij.

VII. Het stuk hier in het geding wordt bekroond met de betuiging: “door het geloof verkeren wij in de *vrede* met God, die alle verstand te boven gaat, als Zijn verzoende en aangenomen kinderen en erfgenamen”. *Dan* komt er ook sprake van strijd, evenwel is dit geen strijd om vrede: de vrede zelf *doet* ons strijden, ontketent de strijd. De objectieve vrede dat het in orde is tussen God en ons, die wekt ons om als aangenomen kinderen, die in het huis van de vrede behoren, ons te verzetten tegen alles wat die vrede in twijfel stelt, op goddeloze, quasi-neutrale, of burgerlijke, of ook vrome manier. Wij strijden tegen de aandrang de vrede van God te verlaten voor een *voelbare* vrede, een stemming van vrede of althans van rust en vrijheid. De vervulling van onze begeerten geeft ons iets van vrede in deze zin, en het is betrekkelijk weinig beslissend of het ‘religieuze’ of ‘natuurlijke’ begeerten en verlangens zijn. Alle beleving, bevinding van vrede is echter voor het geloof toegift. De gelovige strijdt tegen het overschatten van zijn *gevoel* van vrede. Misschien is dit het meest inspannende van de geloofsstrijd om in de vrede van *God* te blijven en vandaaruit te strijden tegen onszelf, die steeds weer uit zijn op belevenissen en daarmee juist de kennis en de erkenning van de vrede van Gód laten teloorgaan. “Door het *geloof* verkeren wij in de vrede met God”.

VIIa. Is er dan helemaal geen ‘subjectieve’ kant aan de vrede van God? Ja, het ligt in de “*onderwerping* aan Gods barmhartigheid en gericht”. We zouden kunnen zeggen: het is ermee als met de evidentie van een wetenschappelijke waarheid. Wat wij daaraan toebrengen, wat wij daarmee doen is de *akte* van de onderwerping aan dat wat in volstandige objectiviteit als waar, als geldig ons toestraalt. Deze ‘onderwerping’ is zo weinig een vernedering dat zij de enige wijze is waarop de Logos in ons en de Logos in de wereld contact maken. De blijdschap overweegt, en de eer en... de vrede. Zo, bij gelijkenis, is het ook gesteld met de vrede, de kennis-van-de-vrede als erkenning – en met het zoeken van een andere ‘vrede’ in een andere ‘oplossing’, een andere methode, waarmee we bevredigende gevoelens voor onszelf creëren, maar zodoende uitvallen uit de grote Vrede waarin wij als kinderen en erfgenamen mogen wonen.⁷⁰

Intussen blijft het een strijd, niet het minst tegen de religie, de religieuze zijwegen en omwegen. Ook daarvan geldt echter wat ons artikel zegt: “deze strijd mag en moet gestreden worden in het vaste vertrouwen, dat Christus die strijd reeds gewonnen heeft en dat wij door het geloof in Hem méér dan overwinnaars zijn” (Rom. 8: 37).

VIIb. Er is opgemerkt dat het paulinische spreken over deze dingen in dit belijdenisgeschrift

⁷⁰ Verwijst wellicht naar Gal. 4: 7.

beter tot zijn recht komt dan het johanneïsche. Zeker is én in de structuur van het Nieuwe Testament én in de confessie van de vaders de verkondiging van Paulus het breedste raam waarbinnen het zeer bijzondere accent van Johannes een bijzondere plaats ontvangt. Wat hier gezegd werd over de "vrede van God" zou echter met johanneïsche woorden evengoed omschreven kunnen worden: "Ik in u" en "gij in mij", opdat "Mijn blijdschap in u volkomen zij" en opdat het zou gegrepen worden: "Mijn vrede geef ik u, Mijn vrede láát ik u... Ik heb de wereld overwonnen" (Joh. 14: 27, 16: 33).

VIII. In dit artikel is wellicht één aspect te veel impliciet gebleven, namelijk dat het geloof *geen eenzaam* werk is. Men zou deze waarheid ingevouwen kunnen vinden in het voortdurende gebruik van "wij". Het **is** zal toch goed zijn meer pregnant te zeggen dat tot de éénheid en meervoudigheid van het geloof óók behoort: dat "ik" geloof en dat de *Kerk!* gelooft, de kerk, gedragen door de Kerk. Ik ben een *stem* die door het koor van de gemeente wordt gewekt en opgevoerd. Dat mijn stem het koor mede vormt en versterkt is óók waar, maar het is een *twééde*.

Ook hier heerst een orde die men niet dan tot óverbelasting van de enkeling kan verstoren, en wie haar ómkeert schept wijd en zijd eenzamen, die niet zouden behoeven eenzaam te zijn, en die méér strijden dan nodig is.

Zelfs het sterven is in het geloof geen eenzaam werk, maar een *eigen* werk, namelijk om ook dáár af te zien van alle werken en hoedanigheden, en "in Jezus te ontslapen", dat is: in de gemeenschap met Hem die het Hoofd is van Zijn heilige Kerk, welke is Zijn lichaam, de voorbestemde sfeer van Zijn werkingen en weldaden, tot deelname waaraan niet alleen anderen, maar ook ik ben voorbestemd en bewaard. "...en dat ik daarvan een levend lidmaat ben en eeuwig zal blijven" (Cat. antw. 54).

XIII. GELOOF EN WERKEN⁷¹

Het Woord van Gods rechtvaardigverklaring in Christus, dat wij door het geloof mogen aanvaarden, is geen ijdele klank, maar een scheppende macht, die in ons leven het niet-zijnde tot aanzijn roept. Rechtvaardiging en heiliging behoren daarom tezamen. Zij duiden één werkelijkheid aan naar twee zijden, als wortel en vrucht, als gehalte en gestalte. Door het geloof alleen worden wij gerechtvaardigd, maar dit geloof is werkzaam en vruchtbaar. Daarom is het geloof zonder de werken dood; want het is onmogelijk, dat zo wie Christus door een waarachtig geloof ingeplant is, niet zou voortbrengen vruchten der dankbaarheid. Waar het geloof is, daar blijkt het een handelen te zijn, daar draagt het de gestalte van een werk, daar is het een beslissing en een houding in het werkelijke leven, naar het Woord en Gebod Gods. Waar het geloof niet alzo is, daar is het in het geheel niet. Evenzeer is het waar, dat slechts op zulke werken Gods welbehagen rust, die uit het geloof in Zijn rechtvaardiging geboren zijn. Alle werken waarin wij niet Zijn genade prijzen, maar onze eigen gerechtigheid zoeken op te richten, zijn voor Hem dode werken. Want al wat uit het geloof niet is, dat is zonde. Evenmin als het geloof, kunnen de werken des geloofs de grond onzer rechtvaardigheid voor God zijn. Al onze waarde en verdienste is gelegen in Jezus Christus, die met zijn geloof en zijn werken in onze plaats is getreden. Daarom hebben ons geloof en ons werk zelf generlei verdienstelijkheid. Ze zijn nooit meer dan een zwak en gebrekkig antwoord op het Woord van Gods barmhartigheid. Wij komen in dit leven niet verder dan tot een klein begin der gehoorzaamheid, die gepaard gaat met een diepere kennis van onze zondige aard, zodat wij steeds volkomener leren hopen op de genade alleen. Niettemin mogen wij belijden, dat God de daden die in Hem gedaan zijn, beloont. Want deze werken zelf zijn de tekenen der dankbaarheid, de belijdenis van een vast en kinderlijk vertrouwen op de beloften Zijner genade. Wanneer deze beloften in Zijn Koninkrijk vervuld worden, wordt het werken en wachten Zijner kinderen beloond. Daarom is het voornaamste werk der dankbaarheid de lofprijzing Gods om Zijn werken en het gebed om de komst van Gods Koninkrijk en de overwinning op alle machten die Hem en Zijn gemeente tegenstaan. Dit gebed houdt tevens de bede in, om door vergeving der zonde, die wij in al onze werken meer dan iets anders behoeven, tot op de verschijning van dit Koninkrijk te worden bewaard. En om der wille van dit Koninklijke heilsplan mogen wij al onze eigen zorgen en alle noden der gemeente en der wereld aan God aanbevelen, wetende dat Hij die Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, ons met Hem alles schenken zal wat goed en nodig is. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 12.

I. Het meest opvallende merkteken van dit thema: geloof en werken, is, dunkt ons, zijn principiële *overbodigheid*. Als theoretische overweging in de bezinning op de aard van het geloof zou het allicht plaats mogen vragen, maar hoe kan het tot de belijdenis, tot het belijden behoren? Wanneer hetgeen over het geloof met geweldige woorden betuigd werd, ernst is, dan is het aanslaan van dit thema: geloof en werken, haast een belediging, een insinuatie, alsof wij in ons belijden niet te goeder trouw geweest zijn. Er is immers al in den brede beleden dat het geloof ‘alles’ is, dat het geen verstandelijk beamen kan zijn, dat het “het enig goede werk is, dat God behaagt”, dat het de liefde insluit ook “jegens allen met wie wij als schuldige schepselen één zijn en tot wie Gods liefde mede uitgaat”, dat de vrede waarin wij door het geloof verkeren “tegelijk de strijd betekent tegen onze zondige natuur”.

⁷¹ In de Waagschaal, jg. 5 (1949-1950) nr. 2, 14 oktober 1949.

Wat wil men meer? Er is feitelijk niets meer te zeggen! Dat eeuwenoude dispuut over 'geloof' en 'werken' hebben we in het belijden achter ons gelaten. Het gebeurt wel vaker dat theologische onderscheidingen praktisch wegsmelten voor het zonnelicht van de synthese dat uit bijbelse grondwoorden straalt. Het hele thema onderstelt een 'theoretische' opvatting van een geloof en een uitwendig-'praktische' opvatting van werken. En intussen, moet zulk een valse onderscheiding niet uit het leven zelf, uit een verkeerd leven voortgekomen zijn?

In de actualiteit van het thema ligt intussen een diepe beschaming, omdat dit inderdaad overbodig moest zijn, ja in feite overbodig is en als herhaling geen objectieve zin heeft. Wat laat het leven ons zien? Wat laten wij in ons leven zien? Wij zijn werkelijk niet eerlijk, het blijkt niet echt, het is niet ondubbelzinnig wat wij hebben beleden. Gedekt door de *oncontroleerbaarheid* van geestelijke beslissingen kan de mens rondsluipen in allerlei gestalten en houdingen, die slechts schijnbaar uit het geloof volgen of die camoufleren dat de geestelijke beslissing van het geloof ten slotte niet werd voltrokken. Beweert iemand een wiskunstig verstand te hebben, dan zal zijn omgeving hem vroeg of laat met vraagstukken beproeven, geeft hij zich uit voor een musicus, hij zal vroeg of laat naar het klavier worden geleid. Welke bekwaamheid de mens zich toeschrijft, hij riskeert daarmee dat hij op dit punt gecontroleerd wordt, meer en scherper dan een ander, die de aandacht niet op zich vestigde. Eenvoudig te zeggen: precies zo is het nu met het geloof, het blijkt wel in het dagelijkse leven, aan de vruchten zult gij ze kennen, zou wel eens voorbarig kunnen zijn. David valt met zijn verkeerdheid niet uit het geloof uit, en aan Petrus wordt voor, tijdens en na zijn verloochening het gebed vervuld dat zijn geloof niet zal ophouden.⁷² Dus hoe is het eigenlijk wanneer het vanzelfsprekende niet vanzelf spreekt en het geloof niet schijnt te werken? Is dit een gebrek aan het geloof, waardoor het eindelijk blijkt dat dit aanvulling behoeft of is dit een gebrek in de gelovige, die niet ten volle, niet ten halve zelfs, ja eigenlijk nauwelijks de akte van het geloof voltrekt? En als het laatste het geval is, verkeren we dan niet met de 'eenzijdige' nadruk op het geloof als "ledige hand", als "God-laten-God-zijn", als vertrouwend aanvaarden van de 'rechtvaardiging', voortdurend op de rand van zelfbedrog en huichelarij?

II. In de contreien van het *roomse* geloofsleven is het gevaar van *deze onwaarachtigheid* niet zo acuut. Als het geloof in wezen *assensus* is, op zichzelf slechts voorbereidend, als het geen gemeenschap met God insluit, geen rechtvaardiging in Gods oordeel teweegbrengt, op zichzelf nog ver is van de 'theologische' deugden van de liefde en de hoop – *dán* spreekt het vanzelf *dat er iets bij moet komen*: het geloof moet uitgewerkt, aangevuld, opgevoerd, bekroond worden door de 'goede werken'. Weliswaar ligt in het doen van deze werken een ander soort inbeelding en *geveinsdheid* (ten opzichte van de intentie) op de loer – maar een zo totale huichelarij als bij ons is daar aan de overkant niet goed denkbaar.

De huichelarij van een geloof dat 'alles' heet te zijn en niets dóét, een geloof dat geacht wordt het geleefde leven zelf te zijn en dan blijken zou niets anders te zijn dan een mening, een stemming, een denkrichting, een gedragsgareel, hoogstens een ernstige overtuiging van een meneer of een mevrouw, die overigens naar de geest en in de stijl van al hun medegenoten in het 'schema', in het grondbestek van deze tegenwoordige wereld zich, welgemoed of melancholiek, voegt, de grote dingen zoals ze komen laat betijen, de eigen daden, die moesten komen, smooit in wellustigheid, of in fatsoen, zodat er werkelijk geen verschil tussen kerk en wereld schijnt te zijn dan een *pretentie* van principieel-anders-te-zijn,

⁷² Vgl. *Geloof bij de gratie Gods* (1930), in: *MVW 13, Preken* (2008), 713.

waaraan, ook bij de inschakeling van de fijnste waarnemingen, niet zelden niets schijnt te beantwoorden.

III. Het is intussen wel jammer dat de Reformatie in haar ontsteltenis over deze huichelarij zich zo verregaand aangesloten heeft bij de *termen* van de Middeleeuwen. Het was deels onvermijdelijk, voor zover een gesprek met de tegenstander onmogelijk is zonder een podium van verstandhouding, steunend op gemeenschappelijke begrippen.

Maar w Wat is bijvoorbeeld al dadelijk de term ‘goede werken’ *belast*, er ligt de veronderstelling van een godsdienstige prestatie aan ten grondslag, het suggereert het extra-vrome náást het leven, bóven het gewone peil van plichten, het sluit de verdienstelijkheid stilzwijgend in – dit alles gesteld náást het geloof. ‘Geloof en werken’ is meer dan een belasting, het brengt een bezwijken mee van de heilsleer, het is een dodelijke ondermijning van de blijdschap van het geloof, het herroept het voorgaande (in artikel 11) als ware het een reeks stichtelijke tirades, als kwam men met dit – mefistofelische – ‘en’, geloof *en* werken eindelijk met beide voeten op de aarde, in de ernst en in de vruchtbaarheid.

IV. Intussen laat zich niet ontkennen dat reeds in het Nieuwe Testament iets van deze aanvullende functie van de werken schijnt op te komen, om te beginnen bij Jacobus die het nodig bevonden heeft te verkondigen dat “het geloof zonder de werken dóód is” [2: 17]! En nu is het zeker volkomen juist dat Jacobus met “geloof” zo ongeveer de ‘*assensus*’ blijkt te bedoelen (“de duivelen geloven ook dat er een God is en zij sidderen” [2: 19]), maar wat ons praktisch moet verontrusten is dit, dat zulk een *opvatting* van geloof in de gemeente heeft *kunnen postvatten*, en dat dit de noodzaak meebracht de werken ogenschijnlijk als aanhangsel of toepassing van het geloof, als prestatie, geloofsbrief, definitief bewijs-van-lidmaatschap voor te stellen.

En uit deze verontrusting komt nu de *belijdenis* voort dat er *wérken* “moeten” zijn. Wij moeten het, ofschoon het overbodig is, tegen onszelf en tegen anderen voor Gods Aangezicht belijden, bekennen, uitzeggen, benadrukken, Daarmee staan wij tegen onze eigen latente en aperte huichelarij op en getuigen dat alle mensen in zichzelf leugenaars zijn. [Tit. 1: 12] Daarmee geven wij Gods Woord de eer dat het nooit half werk doet. Want ten slotte is iets geen geloofsartikel als het niet God belijdt. Daar gaat het ook nú om: de eer van God is in het geding (Heid. Cat. antw. 64).

Al klinkt het vréemd, pleonastisch, en ook ten aanzien van de Heer van de gemeente bijna komisch van overbodigheid – we zeggen het toch maar ten overvloede en voor alle zekerheid – “Het Woord van God is geen ijdele klank”! Nader bepaald “Het Woord van Zijn rechtvaardiging in Christus”, nader bepaald “Het Woord, dat wij door het geloof mogen aanvaarden” (“omhelzen” ware beter, aanvaarden leunt mijns inziens nog te veel aan tegen de reling van de vroegere discussie – maar goed! *allons!*) – en heel deze rijke omschrijving van wat Wóórd *is* snijdt ons dan nóg niet de adem af, om het kolossaal vanzelfsprekende te stellen: dat het Woord van God nota bene... geen ijdele klank is! Ach, wat een belijdenis is dat! Paradoxerwijs een belediging van God ter wille van de eer van God, om de ernst van God te eren.

Geen ijdele klank!

Zo, wat u zegt, dat hadden we dus eigenlijk gedacht, en zo weinig hebben we rondom ons kunnen merken van het tegendeel! Als de engelen zich verblijden over één zondaar die zich bekeert [Luk. 15: 10], zullen ze zeker meewarig glimlachen over zulk een enormiteit. En

bedroefd zijn omdat deze enormiteit recht evenredig is aan de maat van de menselijke kwade trouw tegenover de eeuwige Liefde die het al volbracht.

V. *Rechtvaardiging en heiliging behoren tezamen*, zij verhouden zich als *wortel* en *vrucht*, als gehalte en gestalte, met dien verstande dat hier ook zelfs de mogelijkheid zich niet denken laat dat er een wortel zou zijn zónder vrucht, een gehalte zónder gestalte. Waar dit anders blijkt ontbreekt niet zozeer het tweede, daar heeft veeleer het éérste ontbroken, (voorzichtiger uitgedrukt: waar dit anders schijnt, daar is de vraag gewettigd of niet het eerste ontbreekt). Want “waar het geloof is, daar blijkt het een handelen te zijn, daar draagt het de gestalte van een werk, daar is het een beslissing en een houding in het *werkelijke* leven..., waar het geloof niet alzo is, daar is het in het geheel niet”. Me dunkt, dat is goed-bijbels gezegd.

Toch zal men allicht met zulke betuigingen zonder meer op een verkeerd *activistisch* spoor komen en in een rage van vruchtenkweek en -pluk vervallen als er geen kwalitatieve maatstaf, grens en doel in herinnering gebracht wordt (de vrome mens is een listigaard, weet altijd raad met zijn figuur, heeft het “nooit zo bedoeld”, is steeds een miskende held – en vraagt daarom een eindeloos geduld van opvangen en rechtzetten) door de bijstelling: (handelen, werk, houding enzovoort) in het werkelijke leven *naar het Woord en gebod van God*, opdat niet voor ‘goede werken’ worden gehouden wat op menselijke inzetten of idealen gegrond is of uit ons goeddunken en inspiratie voortkomt.

VI. Want niet alle edele daden en zuivere bedoelingen zijn vrij van het meest ignobele voornemen, namelijk *tóch een onberispelijke man te worden*. Ignobel! Als we dat zeggen voelt u weer in welk een andere wereld we verkeren in de belijdenis dan in de zedeleer. Want naar een algemene zedeleer zou men het onmogelijk ignobel kunnen noemen indien wij onberispelijk willen worden. Wat nobel is op zichzelf en misschien nuttig voor de maatschappij, is ignobel voor God. De jood, de moralist, de idealist in ons kan zich daarin zo moeilijk vinden (vgl. Rom. 4: 2).

Wie “zijn eigen gerechtigheid zoekt op te richten” is uit de houding van het geloof uitgevallen, leeft niet meer van genade alleen, verkeert niet meer in de vrede van God, onttrekt zich aan de indicatief van het Woord én aan (de daarin opgesloten) imperatief van het Gebod, en kan zich niet meer met een hartelijke overgave aan het Gericht onderwerpen. Midden in het christelijke leven komt deze ergernis terug, misschien nog nijpender dan tevoren, als het daar heet dat onze werken, ook en juist de edele, de zuivere *voor God dood zijn*. Dóód! Niet laag of gemeen, niet slap of kil, nee, het hele schone bloeisel is van een andere akker, heeft geen deel aan het leven dat de Heilige Geest in mensenharten verwekt (Rom. 14: 23). Dit moet ons worden *áángezegd*!

Al deze dingen klinken overdreven zolang we in het schema van geloof en werken naar middeleeuwse trant denken, en dus ‘geloof’ verstaan als een aanvaarden van de waarheid en ‘werken’ als een extra-werkzaamheid náást het bestek van het ons gegeven leven beroep, ambt. Het geloof zelf echter is de *kwalificatie* van ons *bestaan*, ons gaan en wachten, ons doen en laten, geduld en ijver, het geloof zelf brengt een andere vreugde en een andere pijn, een andere zorg en een andere geestdrift in ons wezen: een vreugde en een pijn, een zorg en een geestdrift die zich vaak op onnaspeurlijke wijze mengen met de natuurlijke gevoelens en zedelijke beslissingen, maar die niettemin een eigen oorsprong hebben, doch ook het omgekeerde geldt, namelijk dat dit anders-zijn, ofschoon het een eigen oorsprong heeft in de Heilige Geest, zich mengt met de natuurlijke gevoelens en beslissingen.

Ja, het is meestal ook voor ons zelf verborgen dat het geleefd leven een stuk gehoorzaamheid is geweest, een klein begin en een beginsel van onze eeuwige overeenstemming met de wil van God. Méér, als er iets van openbaar wordt komt *tegelijk* onze zondige aard in het bewustzijn, zodat we door Liefde's toorn geoordeeld en geschokt, in het 'kleine beginsel' geen grond vinden voor **onze wil** ons heil, maar veeleer ons keren tot Hem die trouw blijft ondanks en in onze disharmonie.

VII. Toch heeft dit nauwelijks merkbare *ánders-zijn* (dat is: anders blij en bedroefd zijn, anders dulden en handelen) een waarachtig gehalte, dat op de eeuwige vreugde is aangelegd. Het wordt *beloond met vervulling*, het wordt gekroond met die realiteit-van-leven die wij het 'eeuwig-leven' noemen, het reikt naar de "prijs" (Fil. 3: 14).

Het eeuwige leven is het menselijk leven in zijn onverstoorbaarheid en onuitputtelijkheid, het leven in de klaarheid waarin God Zichzelf ziet én Zijn kinderen, waarin Hij Zich en de zijnen volmaakt ziet én de zijnen in volkomenheid stelt, het is de deelname aan de *vreugde* van God, waarvan de oorspronkelijke natuur van de mens *steeds* is vervuld *geweest* en die onder alle toekeer en afkeer de zin van zijn leven gebleven is, de jaren door, de eeuwen door.

Dit is het 'lóón' dat de in God reeds werkelijke vervulling van ons leven aan de dag treedt, zó dat het geloof (als gelééfd leven) niets anders, niets minder blijkt te zijn dan het eeuwige leven *zelf* in de gestalte van de tijd, in de gesteltenis van een deelname, die hier in het 'vlees' *voorlopig* niet inniger kan zijn dan ze nu openbaar wordt. *Het loon* (niet in de zin van 'loon-naar-werken', maar in de zin van: 'het wachten wordt beloond', dat is: het is niet vergeefs, het is zinrijk, afgestemd en aangelegd op realiteit) *betekent: de rechtvaardiging van het bestaan*, waardoor wij in het geloof het 'nochtans' van God horen als een toepassing van het Ja! dat de schepper in alle creaturen *in-sprekt*, zodat wij niet **meer** slechts berusten, maar met God en de wereld op een diep-mystieke wijze *tevreden* zijn, omdat het Al ons geworden is tot een weerglans van het goddelijke welgevallen.

Er is geen hóger 'loon' en het valt ons ten deel voor zover wij de werken van het geloof werken, kort gezegd: voor zover wij leven *léven* wij en zullen wij leven! Ook dit is een pleonasme, zelfs een tautologie. Maar het kan niet anders zijn, zo zeker als nu eenmaal het geloof dat 'alles' is waarvan in artikel 11 is gesproken. Wie in de berglucht ademt ádemt berglucht, wie een kunstenaar is werkt in de kunst als een kunstenaar, wie liefheeft is bezig door zijn liefde lief te hebben. Zo is wie gelooft bezig met God te leven, en de werken die in God *gedáán* zijn, die zijn in *Gód* gedaan. Niet de deugd is zichzelf tot loon⁷³, nog minder zou men zoiets hoogmoedigs en kouds van het geloof kunnen zeggen. Gód is ons loon, ons loon **is** zeer groot! Nu en altijd.

Wat willen wij toch met ons antinomisme en perfectionisme, onze libertijnse en burgerlijke levenspogingen? Kan het ten slotte iets anders zijn dan de *theoretische neerslag van onze geveinsdheid*, die nota bene nog moet horen (als een nieuwtje) dat het Woord van God... geen ijdele klank is en dat de goede werken ten eigen bate voor God... dóód zijn?

VIII. Het geloof breekt uit in dank! en de zuiverste dank is het nieuwe vertrouwen! en de diepste uiting van dit vertrouwen is het *gebed*. Het gebed is als het in- en uitademen van de geest, die uit haar eigen zijnsbeklemming bevrijd werd. Wonderlijk, dáár komt het ten slotte op neer! dat, zoals de oude catechismus zegt: "het gebed het voornaamste stuk der dankbaarheid is welke God van ons vordert" [Heid. Cat. vraag 116]. In welk een totaal ander

⁷³ Spinoza, *Ethica* V, prop. 42.

klimaat zijn we daarmee gekomen dan het moeizame pedagoochelen met ‘geloof, ja maar + de werken’, ‘de werken, ja, maar de heuse’.

Hier verkeren we in een land, in een levensorde die ver weg ligt van de orde die toch eigenlijk in de tweeheid en nevenstelling van ‘geloof’ en ‘werken’ is verondersteld.

Wij bidden als Gods kinderen en erfgenamen, wij pleiten op Zijn beloften, we steunen op de vergeving en komen met onze behoeften voor de dag! *Dát is geloofsdaad*, dat is geloofsleven, dat is de akte bij uitstek, van de dankbaarheid!.

Velen zullen zich bij deze wending naar het gebed verbazen. En het heeft er misschien wel even de schijn van alsof ook dit een stuk pedagogie is, in dier voege dat als de mensen maar bidden, ze allicht, althans in het negatieve, de wet betrachten en geen kwade stukken zullen durven bedenken. Nu, dit staat, helaas, nog te bezien. Wij menen dat de zaak op een hoger plan geheven moet worden, namelijk dat waarop het ‘zijn’ van God als dáád en het ‘zijn’ van de mens als dáád in de Geest samenstemmen. In het geloof lijken we op God, namelijk in het handelen van ons diepste wezen, dat een *gelijkenis* vertoont met Zijn wezen, met Zijn handelen. Maar het blijft wonderbaarlijk! Het geloof is geen werk, is tóch een werk, namelijk voor zover de mens daarin alle eigen werken laat varen, maar het gebed is de vorm van de ontmoeting waarin de *vervulling* vibreert van onze meest verborgen energie. En we zijn goed, we zijn volmaakt terwijl we bidden en, in dit werk, met en bij God zijn. Hoe simpel, hoe kinderlijk, bijna zou men zeggen: hoe komt men erop?

Dat is nu juist iets voor God, voor deze God dat Hij, wanneer wij complexen smeden, eenvoud spreidt over onze ziel en leden, wanneer wij onszelf voorbij hollen in ons activisme, het goede werk ons wijst in het gebed, in het Onze Vader. Niet natuurlijk, opdat het opzeggen van paternosters ten slotte het goede en... goedkope werk zou blijken (hoe onvermoeibaar is de menselijke arglistigheid!).

God zegt ons dat we zullen bidden met ons wézen, nu en altijd, om de héiliging van Zijn Naam, de komst van Zijn Rijk, het geschieden van Zijn Wil (de ‘Wil des bevels’)⁷⁴ en de andere dingen. Hij roept ons op om door déze houding, beslissing, gestalte, door deze akte de veinzerij te doorbreken en van het dulle pleonasme (dat het Woord “geen ijdele klank is”) in te keren tot de zalige wijsheid van de *tautologie*, dat God God is, *dat déze God ónze God is*, nu en altoos! Het geloof wérkt, is werkzaam, voornamelijk dáárin dat de mens, biddend, verkeert voor God *als-de-ander* die hij eenmaal zijn zal, als de mens-van-God die hij nu reeds is in zijn ‘anders-zijn’, namelijk in het ánders lijden, ánders zorgen, ánders oordelen en met name in... zijn gebed – **dat** het gebed is de tijdelijke gestalte dáárvan dat hij reeds nu, hoezeer verborgen, die ánder is. Want “zijn leven is met Christus verborgen bij God” (Kol. 3: 3).

Moeten we nu werkelijk, om het evenwicht te bewaren, gaan betogen dat Maria wel “het goede deel gekozen” heeft, maar Martha’s ijver toch onmisbaar zal blijken (vgl. Luk. 10: 41v.)? Is het nodig eraan te herinneren dat de grote pioniers in kerk en zending, in filantropisch en sociaal werk, juist ‘grote bidders’ zijn geweest? Het kan er werkelijk de schijn van hebben dat niets zo diep en machtig in ons sluimert als de luiheid, waaruit de panische angst voor de minste schijn-van-rechtvaardiging van de luiheid voortkomt. Het is beschamend genoeg, maar wij houden het ervoor dat nóg dieper en machtiger in ons leeft en op de loer ligt de wrevel tegen de Genade. Omdat wij haar kennen en miskennen? Of omdat wij haar nog steeds en telkens weer niet kennen? Beide! – hier komt iets naar boven spoken dat nóg erger is dan de luiheid, de zelfbevestigde wet-van-de-traagheid, dan het

⁷⁴ Verwijst naar het klassieke scholastische onderscheid tussen de verborgen goddelijke wil als ‘de wil des besluits’ en de geopenbaarde goddelijke wil als ‘de wil des bevels’.

*“sanft-lebende Fleisch”*⁷⁵, want dit is het gestáálde vlees, het in de gloed van de angst-voor-God schier onbreekbaar geworden verzet. Hier is een bezetenheid, hier werken demonen, hier moeten genezende krachten komen uit de gemeente, want ook dit soort “gaat niet uit dan door bidden en vasten”.⁷⁶

Daarom: “bidt zonder ophouden” (1 Tess. 5: 17).

⁷⁵ Verwijst naar de titel van een schotschrift dat de radicale reformator Thomas Müntzer richtte aan Martin Luther, ooit zijn vriend en leermeester, maar met wie hij gebroken had toen zij tegenover elkaar kwamen te staan in de Duitse Boerenoorlog: *Hoch verursachte Schutzrede und antwort wider das Gaistloße Sanfft lebende fleysch zu Wittenberg* (1524).

⁷⁶ Mat. 17: 21 SV: “Maar dit geslacht vaart niet uit, dan door bidden en vasten.”

XIV. OVER DE KENMERKEN DER KERK⁷⁷

Door en rondom de heilsmiddelen vergadert de Heilige Geest de Kerk als de gemeenschap dergenen, die door het geloof in Christus Gods kinderen zijn. Deze Kerk is zichtbaar, daar zij rondom de heilsmiddelen in de verschijning treedt. Zij is tegelijk onzichtbaar, voor zover de scheiding tussen gelovigen en ongelovigen onzichtbaar is. De Here kent degenen, die de Zijnen zijn.

De Kerk van Jezus Christus wordt met name zichtbaar in de prediking van het heilig Evangelie en in de bediening van de Heilige Doop en van het Heilig Avondmaal naar Christus' instelling en volgens zijn opdracht. Zo leeft de gemeente in de onderwerping aan haar Hoofd. Zij is zijn lichaam, waar zij zich richt naar het profetisch-apostolisch getuigenis aangaande Christus, dat oordelend, zegenend en richtinggevend boven en tegenover haar blijft staan. Slechts in de gedurige bekering en hervorming ten overstaan van dit getuigenis, kan zij als apostolische Kerk bestaan.

Deze Kerk leeft overal, waar Jezus Christus alleen en geheel de inhoud des geloofs is. De mate waarin een Kerk waarlijk van Jezus Christus is, hangt af van de mate waarin Hij naar de rijkdom en beslistheid van het Evangelie, in de volheid en uitsluitendheid van het profetisch-apostolisch getuigenis als Heiland en Heer wordt beleden. Het kan zijn, dat aan dit getuigenis dermate wordt af- of toegedaan, dat wij de Kerk van Christus niet meer vermogen te herkennen; wij mogen haar dan ook niet erkennen. Daarom moet de Kerk uit haar midden weren al wat de volheid en uitsluitendheid aantast.

Overal echter, waar Christus geheel en alleen als Heiland en Heer wordt beleden, is de Kerk aanwezig en is zij wezenlijk één, ook bij alle verschil in cultus, leer of kerkorde. Daar geldt ook de roeping van Christus' wege, om deze eenheid voor het bewustzijn der gelovigen en voor het oog der wereld tot openbaring te brengen, door alle scheidende leringen en gebruiken aan de toets van het Christusgetuigenis te onderwerpen. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 13a.

I. Het is begrijpelijk dat velen het moe geworden zijn over het *wezen* van de kerk na te denken. Zij schakelden het verschijnsel uit hun wereld uit – of ook: zij voegen zich in het gegevene en willen van dááruit onmiddellijk op de praktijk aandringen. De eersten menen: “het zégt me niets” en de anderen: “als er maar iets gebeurt!” Het lijkt onbillijk deze onverschilligen en deze ijveraars in één adem te noemen. En toch, ze zijn in zoverre verwant dat hun de kracht ontzonken is de kerk te *belijden*. Zeker is het beschamend dat we in de loop van de tijd zoveel onverschilligen hebben gekweekt, en het is bepaald gênant in eigen midden zoveel ijveraars te hebben voor redding van de samenleving, voor verheffing van het zedelijke peil, voor verdieping van het religieuze leven en die, alleen omdat de kerk ook nog een invloedssfeer heeft en een apparaat, eventueel ook de kerk bruikbaar achten voor de bereiking van iets anders. Of zijn die onverschilligen misschien ‘mystieke’ naturen en die ijveraars ‘apostolische’ figuren? Laat ons niet schromen hen nochtans in het aangezicht te weerstaan. Zelfs voor de mysticus is het ‘uitwendige’ steeds vol sprake geweest, van hem zal men niet licht horen: “het zégt me niets” – en de apostolische mens zal zeker zichzelf kennen en erkennen als gezonden door de Heer en door de gemeente. Maar de onverschilligen en de ijveraars onder ons zijn van een andere inslag, zij kunnen de kerk zien noch geloven. Dat is een ramp.

⁷⁷ In de *Waagschaal*, jg. 5 (1949-1950) nr. 3, 21 oktober 1949. Dit hoofdstuk in de boekversie van 1950 werd ook opgenomen in *Om de waarheid te zeggen*. Kampen: Kok 1971, 228-239.

Daar gaat het om: het gaat zózeer dáárom dat de ‘onverschilligen’ formeel alleen dan gerechtvaardigd zijn als in hun wereld de kerk inderdaad niet meer zou te vinden zijn, en de ‘ijveraars’ kunnen alleen dán vruchtbaar zijn, indien het werk waartoe zij zich begeven reflex of uitvloeisel of toepassing is van een *heel bepááld gebeuren*, waardoor hun ijver iets kwalitatief anders wordt dan een religieus, moreel, cultureel, sociaal streven (hoewel dit alles erin opgenomen kan zijn). De kerk ‘erbuiten houden’ – kán dat wel?

“Als er maar iets gebéurt!” – is dat een leus, die aanvaardbaar is, zelfs al zou men dit ‘iets’ zeer positief vullen? Nee, er gebeurt in het genootschap niets dat ook niet eventueel door de staat of maatschappij, door academie of loge zou kunnen ondernomen worden, tenzij dit gebeuren als opdracht gedragen wordt door het grote gebeuren van de kerk. Want de kerk is een *gebeuren*. En waar zijn haar grenzen? De grenzen van dit gebeuren: dat er een gemeente leeft, die geloof en hoop en liefde kent, die onder een open hemel werkt en lijdt, die denkt en droomt in en door de Geest? En daarom zijn ook de liederen die zo losjes hun oordeel lanceren: “het zégt me niets”, misschien eerlijk maar waarschijnlijk ook voorbarig. Wat ons verwart zou misschien dit kunnen zijn, dat wij de kerk ons steeds te statisch, te juridisch, te statelijk voorstellen.

II. Trouwens, dezelfde beide typen doen zich ook gelden waar het de politiek betreft: sommigen zijn door de verschillende *staatsvormen* en de wisselende overheden (nog geheel afgezien dus van incidentele verwildering en corruptie) ontmoedigd, anderen nemen het zoals het valt en zoeken de organen van de staat te benutten, tot verwerkelijking van wat zij moreel-noodzakelijk en economisch-mogelijk achten. Laat ons deze parallel met de staat en de staatsvormen even vasthouden om op een ongewone, maar misschien vruchtbare manier het ‘kerk-probleem’ te benaderen. Ieder schijnt te weten wat ‘staat’ is, hoewel de definitie ontbreekt. ‘Staat’ is een totaal met nóg iets, een surplus: het zijn de mensen als verantwoordelijken en onderdanen, plus een instantie *uit* hen, maar die in haar functie bóven hen is, en moet zijn. En zo heeft ieder enige notie van ‘kerk’: het is een samenleving, een totaal, dat gekwalificeerd wordt door de werking van iets dat in het geheel niet *uit* hen is, maar bóven hen en bij hen en vóór hen. Er is een zekere formele overeenkomst tussen ‘staat’ en ‘kerk’ daarin dat het een gemeenschap is die op haar beurt is opgenomen in de gemeenschap of althans in een verband met God, wel te verstaan met God die werkt tot nu toe, met Hem die roept de dingen die niet zijn alsof zij waren [Rom. 4: 7], die het zijn als gebeuren uitdraagt. Wie dat ten aanzien van de staat niet meer kan zien (en dit is begrijpelijk), zal óf een politiek-onverschillige óf een ijveraar worden, die het staatsapparaat voor iets ánders, dat hij zich in zijn hoofd heeft gezet, wil gebruiken.

Alleen, hier op dit gebied heerst zelden die verwoede scepsis enerzijds en die autoriteitsloze ijver anderzijds die ten opzichte van de kerk telkens optreedt. Men weet toch wel wat de *staat* is in onderscheiding van de samenleving, men redeneert en handelt toch telkens krachtens een gezag dat, hoe moeilijk ook te funderen en te begrenzen, in onze geest logisch, met een zekere evidentie zich vóórdoet.

De *dimensie van het gezag*, die in de verschillende staatsvormen noodzakelijk continu gedacht wordt, het besef van de enerzijds hoog-abstrakte, anderzijds bloedig-concrete realiteit van de staat, de notie van het heilzame van de orde, de veronderstelling van een ‘hogere’ bescherming van het mensenleven, de ‘idee’ van de gerechtigheid, en wat hier verder te noemen zou zijn, convergeren naar de – om zo te zeggen – ‘onzichtbare’ staat, die telkens opnieuw geconstitueerd wordt, waar andere, eventueel nieuwe gestalten van gezagsoefening zichtbaar worden. En zo blijkt het telkens dat we heel goed weten wat de

staat 'is' of behoorde te zijn, dat we, conservatief of revolutionair, met een soort 'onzichtbare' staat werken, waaraan de oude of nieuwe vormen en gestalten gemeten worden.

Ila. De fundamentele onderscheiding van *zichtbare en onzichtbare kerk* valt ons wellicht zo moeilijk, omdat wij de kerk juist substantiëler, stabiel, massiever ons voorstellen dan de staat. Deze onderscheiding, door de Reformatoren voor het eerst met kracht naar voren gekeerd, heeft de uitdrukkelijke bedoeling ons uit deze dwangvoorstelling van de staat-achtige kerk te bevrijden. Gelijk in alle stukken van de belijdenis zijn we ook ten deze op de weg van de *polis*, de stad, de staat als rustende grootheid vandaan (ook van het volk als bijzonder-biologisch totaal vandaan) naar het besef van de *functionele identiteit* van het onzichtbare en zichtbare gebeuren, het oorspronkelijke en het afgeleide gezag, het 'bestaan' en het gelden, het 'zijn' en het worden van de grondvormen van het mensenleven onder het koningschap van God..

Daarom werd in *Fundamenten en Perspectieven* gestreefd naar een verantwoorde opzet, die dit fungerende bewegen in het midden van de aandacht zou kunnen stellen, en is het wellicht een gelukkige greep om het artikel over de kerk direct in te zetten met deze geheimzinnige, veel-omstreden, maar toch onvermijdelijke en vruchtbare gedachte van de onzichtbare – zichtbare kerk.

III. Dat de Heilige Geest in dit stuk vooropgaat is volgens de traditie (al wordt er zelden het rechte gebruik van gemaakt), maar dat aan het artikel van de kerk dat over de sacramenten voorafgaat is nieuw. "*Door en rondom de heilsmiddelen vergadert de Heilige Geest de kerk als de gemeenschap dergenen die door het geloof in Christus Gods kinderen zijn*". Nog merkwaardiger is deze overgang van het 'zijn' naar het 'gebeuren' in de Heidelbergse Catechismus vraag 54: "wat gelooft gij van de heilige katholieke kerk?" Antwoord! niet: de kerk is een *societas* die... maar... "ik geloof, dat de Zone Gods uit het ganse menselijk geslacht *zich een gemeente vergadert*, beschermt en onderhoudt". De functie van het vergaderen, de arbeid van het beschermen, het gebeuren van deze onderhouding constitueren de Kerk. Het subject daarvan is Christus, of ook de Geest, de middelen zijn woord en sacrament, de resultante is de levende gemeente van de *lévende Heer*, het *lichaam*, de *lichtsfeer*, de *levenssamenhang*, de "*gemeenschap des Geestes door de band des vredes*". Is dit ten slotte niet het merg van de belijdenis? Is dit niet de troost, die over de ervaring héénkomt als een lichtende wolk? Is dit niet wat Gods eenvoudigen, al 'de kleinen' die in de Naam geloven, in staat stelt hun eigen gemeente in de plaats waar ze wonen, ondanks de bedroevende en remmende verschijnselen, te zien als verschijning, als manifestatie van het lichaam van Christus? Wortelt hier niet die zeldzame, taaie trouw van zovelen die óók wel reden hebben om teleurgesteld te zijn en die óók wel idealen hebben (waarvoor het kerkelijke bedrijf nuttig zou kunnen worden ingeschakeld), maar die op hun plaats blijven, werkzaam en wachtend, om de dank voor de trouw aan de Geest (die met ons wil samenwonen in het vlees) gestalte te geven in het 'gewone' lidmaat-zijn? Is dit 'gewone' in wezen niet een mystiek besluit, een geloofsbeslissing, een heilige ban van er-niet-onderuit-te-kunnen? En – laat ons vooral deze kant niet vergeten – ligt hierin niet de grond voor het feit dat alleen de reformatorische kerk *gemeenten* kent, een feit, geesteshistorisch van niet te meten gevolgen voor het ganse volk? Want hoe komt het dat de Reformatie de volken werkelijk veel dieper heeft ómgezet, terwijl de roomse volken in het natuurlijke volharden en in de reactie tegen de suprematie van de kerk voor het communisme extra

ontvankelijk blijken?⁷⁸ Waar ligt de wortel van het verschil tussen Engeland en Spanje, de USA en Brazilië, Zweden en Oostenrijk? Het ligt in de gemeenten, in de heiliging van het profane, in de leer van woord en sacrament, in de duizenden stille beslissingen van *dit* geloof, dat in de ákte van de Zoon, die bezig is ons te vergaderen, het wezen van de kerk ziet.

IIIa. Vat men de Kerk als historisch-sociologisch gegeven met een bepaalde, vaste organisatie, die min of meer zelfstandig, in zichzelf rustend en eigenlijk ook aan zichzelf overgelaten, het aangewezen orgaan is waardoor Christus zich te kennen en te genieten geeft, dan raakt men met **het** de zichtbare en onzichtbare zijde van dit gegeven in de knoei.

Dan **is het** wordt het zo voorgesteld (om dezelfde parallel te trekken als in II), alsof de staat, de overheid, het gezag, *samenvallen moeten met een bepaalde staatsvorm*, op straffe van te ontaarden en te vervallen, alsof het gezag zoek is, zodra de ‘bestaande’ orde, de ‘zijnsvorm’ verdwijnen gaat of verlamd raakt of vervangen wordt.

Waar nu het eeuwige heil niet kan rusten op de wankelende gronden van de wisselende levensvormen, krijgt hier het zichtbare heilsnoodwendigheid, ja komt men ten slotte uit bij een vereenzelviging van kerk en kerkvorm, zodat de dimensie van het gezag geheel wordt afgebogen in het vlak van de menselijke waarneembaarheid en de kerk als geloofsobject ten slotte⁷⁹ wegzinkt uit het geloof. **Zij** De kerk wordt veeleer de beschermende instantie tegen de verontrusting die van de persoonlijke, vrijmachtige werkzaamheid van de Geest uitgaat.

Dit is de verschrikking waarin Rome verstrikt zit, hoewel zij als **mystische** magische bekoring zich opdringt aan **de** vele harten zal een diepere ernst door deze vermetele vereenzelviging in ontstelde reserve worden gedreven.

Zo staat er in de onlangs verschenen *Gebeten in die Zeit* van Przywara: “Wir sind in die Taufe úmgestorben und úmgeboren, dasz wir nicht mehr unser Fleisch und Blut seien, sondern Du allein lebst in uns. Jede hl. Messe, jede hl. Kommunion eint uns in Dich, dasz wir *mit Dir seien Ein Heiland*”.⁸⁰ Wij zijn zelf mede de Heiland, dat is het eucharistische geheim, en zo zijn wij (of de kerk in engere zin) méde het Gezag, dat is het geheim van de hiërarchie.

Geen wonder dat deze monofysitische beschouwing van de kerk van geen onderscheidingen wil weten die deze verrukkelijke versmelting zouden kunnen ongedaan maken.

Daarom polemiseert Rome eindeloos tegen de onderscheiding van zichtbare en onzichtbare kerk. Daarom gaat bij Rome principieel de kerk aan de sacramenten voorá, is de kerkorganisatie de vooronderstelling van alle heilswerking, worden de sacramenten door de kerk geconstitueerd, uitgebreid naar believen, onttrokken krachtens een gezag dat zich met het gezag van Christus gelijk stelt.

Daarom is de onderscheiding van zichtbare en onzichtbare kerk voor ons een moment, een *hoogmoment* in de *uiteinding* uit het Diensthuis van de geúsurpeerde en mitsdien per se geperverteerde autoriteit.

IV. We zouden intussen in nieuwe dwaling en gezichtsbedrog vervallen als we onder de zichtbare kerk de “uitwendig-geroepen”, onder de onzichtbare de “inwendig-geroepen”

⁷⁸ Verwijst waarschijnlijk naar de populariteit van de communistische partijen in Frankrijk en Italië in de eerste naoorlogse jaren.

⁷⁹ De versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971) heeft hier: feitelijk.

⁸⁰ E. Przywara, *Gebete in die Zeit*. Salzburg: O. Müller 1946. [1171]

zouden verstaan, of wanneer we de zichtbare kerk gelijkstelden met de waarneembare kerkgenootschappen en de onzichtbare zochten in een onbekend, zwevend geheel, dat zich als het ware in hogere sferen ophield.

“De kerk is zichtbaar, daar zij rondom de heilsmiddelen in de verschijning treedt”, ze is onzichtbaar voor zover wij het vergaderen, beschermen en onderhouden, dat Christus’ werk is, niet kunnen waarnemen, waarderen en waarmerken, voor zover wij het geheimenis van zijn presentie-onder-ons geheimenis moeten *laten*. Dit geheimenis zouden we ook kunnen omschrijven door de ‘eigenschappen’ op te noemen die aan de kerk reeds in het apostolicum worden toegeschreven: haar *éénheid*, haar *heiligheid*, haar *algemeenheid*. Wie deze echter tot de zichtbare kerk wil rekenen moet de klaarblijkelijkste realiteit verachten of verkrachten. En toch zou men fout gaan als men deze eenheid, heiligheid en katholiciteit toeschreef aan de ‘idee’ van de kerk, aan dat geheel dat in hogere sfeer verblijft. Wel zijn deze eigenschappen onzichtbaar, maar alleen voor zover wij niet Christus’ werk in zijn wezen en diepste uitwerking kunnen volgen. Overigens is er aan de éénheid, heiligheid en katholiciteit een zichtbare, empirische zijde, waarvan de waarneming kan zijn als een verkwikking in de hitte of als de wijn die het hart verheugt. Een dorpsgemeente kan katholiek formaat hebben.

(“De zin: “zij is tegelijk onzichtbaar voor zover de scheiding tussen gelovigen en ongelovigen onzichtbaar is”, is misschien minder gelukkig, *omdat* voor zover ze even schijnt terug te vallen in een te zwaar accent op de individuen, de substantie van de samenstellende individuen*). Dat kan de bedoeling niet zijn. Het beslissende is: de kerk is zichtbaar, daar zij rondom de heilsmiddelen in de verschijning treedt.

IVa. De kerk is wel *“heilsinstituut”* én *“gemeenschap der gelovigen”*, en de synthese daarvan wordt in dit artikel gezocht, maar het eerste woord verraaft te weinig wie de actieve *Institutor* van het heil is, deze gangbare term laat te veel ruimte aan de bekoring van de tweede: *“gemeenschap der gelovigen”*, de indruk wordt onwillekeurig gewekt alsof het eerste formeel, het tweede materieel, het eerste middel, het tweede aanwijsbaar resultaat, het eerste voorlopig, het tweede het eigenlijke en blijvende zou zijn. Daar moeten wij vaná: de kerk is *allereerst* kerk van het *Woord*, ruimte voor de bijzondere daden van God, en daarna en op grond dáárvan is er zoiets als een *‘congregatio’* en een *‘communio’* en zelfs een soort *‘societas’*. Maar nooit mag het zo voorgesteld worden alsof het handelen van God in de vergadering, in die gemeenschap, in die ‘maatschappij’ van lidmaten als het ware zou stollen en verstillen tot een aanwijsbaar bereikt-hebben en bereikt-zijn, waaraan we het einddoel van Gods handelen kunnen áflesen. Daar staat de hele eschatologie, de leer van de laatste dingen, tégen, en ook de toekomstige plaats van Israël, en ook de grens die openbaar wordt, en de horizon die opengaat en ons wégroept in een verte *voorbij* de wegen van de kerk, prediking en sacrament.

Gods werken gaan in de zichtbaarheid in, maar ze gaan daar niet in óp, daarom is de *‘coetus fidelium’*, de vergadering van de gelovigen, opgenomen in het gebeuren van de actie, in het *Wonderwerk van het vergaderen*, beschermen en onderhouden. De kerk blijft in al haar zichtbaarheid een niet aan te wijzen en niet vast te leggen werkelijkheid.

Deze uitspraak is geen uitvlucht, ze duidt niet op de verlegenheden van de ervaring. Ze is fundamenteel, ze behoort tot het geloof zelf, ze is kenmerkend voor de innerlijke beweging van de christelijke liefde en de christelijke hoop, ze is geboren uit het besef dat de Geest *waait waarheen Hij wil en wij weten niet vanwaar Hij komt en waar Hij heengaat*. [Joh. 3: 8] Tot deze uitspraak worden wij geleid door het inzicht dat er geen confessie is zonder

apostolaat noch ook omgekeerd, ook dat er vele wolven binnen en vele schapen buiten zijn, en met name door het sterk-revolutionerende besef dat “vele eersten de laatsten zullen zijn en velen die de laatsten zijn, de eersten” [Mar. 10: 31].

V. Van meet-af⁸¹ hebben de hervormers als kenmerken van de ware kerk genoemd: de *zuivere prediking* van het evangelie en de *rechte bediening* van de sacramenten (soms werd daar als derde aan toegevoegd de ernstige toepassing van de christelijke tucht⁸²). Daarin ligt de *eigenlijke zichtbaarheid*. Daarom zegt ons artikel: “Zó leeft de gemeente in de onderwerping aan haar Hoofd”. De ‘kenmerken’ zijn de aspecten van een blij zich-voegen onder het gebeuren dat zich voltrekt in en door de heilsmiddelen. Wij geloven niet *in* de kerk, maar wij geloven de kerk, wij rekenen ermee dat zij er is. Het is enigszins als met ons eigen leven, wij geloven niet in onszelf, maar we rekenen ermee dat wij kinderen van God zijn. De grond ligt, zowel bij het ene als bij het andere geval, in Christus die vergadert, die bezig is de gemeente te vergaderen. Maar gelijk overal, zo wordt ook hier het geloof door tekenen ondersteund, zo ervaren wij met verwondering iets van ons eigen kindschap in de vruchten die we in ons bevinden en wij zien dat ze te danken zijn aan een... onderwerping. Zo is het ook met de kerk, die is, die gebeurt, die zich voltrekt op de plaats waar wij wonen. Wij geloven in haar *de* ene heilige, algemene kerk, maar we mogen bij tijd en wijle ook iets van haar wezen beléven. En dat zal juist plaatsvinden wanneer wij zelf als het ware onszélf zichtbaar worden, namelijk daar waar we door genade uittreden uit de dubbelzinnigheid van ons vrome leven en deelnemen aan de akte van blijde “onderwerping” aan het Hoofd met de andere leden tezámén.

Wij ervaren de kerk waar zij zich *laat zegenen* door het gericht en door de rechtvaardiging, wij zijn bezig in en mét de kerk te leven, indien wij horen en beamen, nemen en eten, drinken en zingen, de heilige drank, het heilige lied.

Wij onderwerpen ons aan het Hoofd van het *lichaam*, indien wij ons voegen onder Zijn zegenende tegenwoordigheid in schepselmatige afhankelijkheid en glorie.

Wanneer wij zelf mede deze *presentia* zouden *zijn*, zouden we niet als schepselen en zondaren kunnen gezégend worden. Wij zijn geen elementen van de Zoon van God.

Uit het beeld ‘lichaam’ wordt een grenzeloze reeks beeldspraken als quasi-consequentie getrokken (zeer sterk en exegetisch gans onverdraaglijk in de encycliek van Pius XII over het mystieke lichaam (1943)).⁸³

Ook dit woord ‘lichaam’ staat onder andere weer bloot aan een substantiële verstarring. In het bijbelse denken is lichaam een samengaan van functies, een harmonie van gebeurtenissen, ‘is’ dat alles wat oog en oor en hand en voet *doet*, de persoon in actie, veelvuldig en één.

Daarom *is* dé kerk het lichaam, waar zij zich richt naar het profetisch-apostolisch getuigenis. “Zuiver” onderstelt een maatstaf! Zuivere prediking en rechte bediening van de sacramenten is daar waar ze aan deze maatstaf beantwoorden! Deze maatstaf kan niet in het gezag van de kerk *geabsorbeerd* worden, zodat deze ten slotte eenzaam met zichzelf zou zijn, zonder Heer bóven zich, zonder de Criticus, de Heilige Geest náást zich, *zonder het Getuigenis bij zich,* om eventueel tégen haar te getuigen.

Ook hier gaat het om het gebeuren, het fungeren, de beweging, de akte. “Slechts in de gedurige bekering en hervorming ten overstaan van dit getuigenis, kan zij als een

⁸¹ Zoals in de Augsburgse Confessie (1530), Art. VII.

⁸² Ook in de Nederlandse Geloofsbelijdenis, Art. 29.

⁸³ *Mystici Corporis Christi*, Nederlandse tekst te vinden op www.rkdocumenten.nl.

apostolische kerk bestaan.” Haar “bestaan” bestaat dus in een gebeuren, een gedurig, niet willekeurig, maar bepaald gebeuren, een gekwalificeerde dadelijkheid en lijdelijkheid.

VI. Men kan het ook zo zeggen: *evangelie en kerk* (zo is onze belijdenis heden ten dage) moeten nauwer op elkaar betrokken worden. Hét kenmerk van de kerk is of de Schrift vrij over haar heersen kan, daarom moet er vrijheid van onderzoek zijn, niet zozeer ter wille van de menselijke vrijheid, maar om ruimte te geven aan de goddelijke vrijheid. Daarom moet de organisatie zo zijn dat er geen starre regelingen bestaan, die ons dwingen de dingen “anders op te vatten” dan de Schrift ze aanvat, daarom moeten we een theologie hebben die aan de traditie van de kerk noch aan de filosofie gebonden is, maar die op haar wijze werkelijk “Dienst *am Wort*” wil zijn. Dan, bij deze vrijheid van de Schrift als getuigenis van het evangelie, valt het epitheton ‘schriftuurlijk’ en ‘kerkelijk’ meer en meer samen.

Soms lijkt het wel alsof wij menen dat er wel een evangelie is, maar geen kerk, of dat er wel een kerk is, maar geen evangelie. Dit kan niet: principieel niet, maar evenmin feitelijk. Het ene is zo onmogelijk als het andere.

Evangelie is immers geen rustende waarheid, maar boodschap, goede boodschap, die tot ons geschiedt. Zij keert niet ledig weder, en wederom: de kerk kan niet gedacht worden als een vergadering die nog op een concrete ontmoeting zit te wachten, zij leeft in bereidheid en ontvangenis.

Daarmee hangt nu ook samen dat aan evangelie en kerk ook een recht-evenredige katholiciteit toekomt. Als het evangelie de omvattende heilswaarde is, dan neemt de kerk dus deel aan de uitdeling daarvan, zodra zij en in zover zij werkelijk het evangelie verkondigt. En daaruit volgt onmiddellijk dat evangelie en kerk beide, naarmate de verhouding zuiver is, ‘onverdraagzaam’ zijn. Indien toch het evangelie de taal van de Geest brengt aangaande Hem die de weg, de waarheid en het leven is [Joh. 14: 6], dan kan de kerk niet anders dan exclusief zijn, zodra zij en in zover zij werkelijk bezig is het evangelie te verkondigen. Nader bepaald – en dichter bij de ervaring van de eenvoudige godsvrucht – het eigenlijk kenmerkende van het gebeuren van de verkondiging (van het horen, van het voorzeggen en doorgeven) ligt noch in de alomvattende wijdsheid apart noch in de onverdraagzaamheid apart, maar in het samengaan van deze beide in strikte wederkerigheid. Juist de éinigheid sluit het universele in.

Zo weten de kinderen van God dat in het “Jezus alléén” juist de hoogte en diepte, breedte en lengte van het leven door de Liefde van God wordt omvat. En omgekeerd dat de ruimte in ons binnenste, welke de verwachting daar schept voor de hele wereld in al haar dimensies, hangt aan de éne Openbaring. Er is geen kosmos dan in deze Enigheid.

Het Evangelie **is** werkt *alomvattend dóór zijn exclusiviteit*, en de kerk draagt haar karakter van met geen andere te verwisselen *levende gemeenschap door de rijkdom die haar is toevertrouwd, door de volheid waarop zij betrokken is.*

Ging het niet om de Openbaring van God, kwam het niet van de Andere Zijde, dan zou de exclusiviteit vermetel zijn, en de volheid een projectie van religieuze opgeblazenheid.

In ons artikel staan de woorden: “Jezus geheel”, “rijkdom”, “volheid” en de vermaning dat daar niet van mag worden *afgedaan* tegen de “neo-protestantse tendensen”. Anderzijds staat “Jezus alleen” tegenover de katholiserende tendensen⁸⁴, eveneens: “beslistheid”,

⁸⁴ In deze eerste naoorlogse jaren regelmatig onderwerp van discussie in de hervormde synode en goed voor menige opiniebijdrage in de eerste jaren van het tijdschrift *In de Waagschaal*. Zie bijv. het artikel van M zelf over ‘Het Maria-Congres’ in Maastricht, in *IdW* jg. 2 (1946-1947) nr. 52 1v., opgenomen in *MVW* 1 (1982), 221-

“uitsluitendheid” en dat aan het evangelie niets mag worden “toegedaan”.

VII. Het “afdoen” en het “toedoen” kunnen zóver gaan dat wij, hoewel wij niet durven zeggen dat de kerk, het lichaam, het gebeuren van de tegenwoordigheid van Christus daar objectief totaal ontbreekt, niet laten kunnen te zeggen (ja te belijden!) dat wij de kerk, het lichaam, het gebeuren daar *niet meer herkennen* zodat wij het ook niet mogen erkennen. “*Overall echter waar Christus geheel en alleen als Heiland en Heer beleden wordt, is de Kerk aanwezig*”.

Daar kunnen wij haar herkennen, daar moeten we haar ook erkennen, als zouden wij nóg zoveel bezwaren hebben, zelfs inzake gewichtige punten van de *leer*, of van *eredienst*, of voor ons besef onaanvaardbare *vormen van eredienst, of voor ons besef onverantwoorde* bepalingen van de *kerkorde*.

Dit is niet het einde of de pauze, het interim van het *oecumenische* gesprek, veeleer het begin en de ontplooiing en het echte bezig-zijn daarin. Voortgaande herkenning!

Want daar mag worden beleden dat wij *ontslagen zijn van de arbeid de kerk één te maken*, omdat wij geloven en belijden (en ook soms sterk ervaren) dat zij één is, dat is: als één lichaam leeft, in één gebeuren, in één akte, *in één en dezelfde vreugde,* in één en dezelfde verwachting. De éénheid is geen opdracht voor ons, het *openbaren* van de eenheid (die er is), dat is de zeer begrensde en zeer ingrijpende opdracht.

Wordt die opdracht verstaan en aangegrepen, dan kan er geen plaats blijven voor hegemonie of voor compromis, dan komt er eindelijk ruimte om tezamen, in een nieuwe ootmoed, “de scheidende leringen en gebruiken *aan de toets* van het Christus-getuigenis te onderwerpen”.

Een confessioneel drijven (als bijv. van vele Lutheranen in het naoorlogse Duitsland) is dan evenzeer áf te wijzen als een eigenaardig soort (fanatieke) tolerantie, die verwoed synthesen *smeedt* en vredespacten ons opdringt.

Ontslagen van de arbeid de kerk één te maken, wetend dat zij *één is*, geroepen om die éénheid, vooral ter wille van de missie, een aardse gestalte of verschijningsvorm te geven, stil-gemaakt in het vertrouwen dat God de “grondeigenschappen”: éénheid, heiligheid en katholiciteit⁸⁵, aan de dag brengt ook in de kleinste kring, die waarachtig uit de Schrift⁸⁶ leeft – worden we vrolijk en onverstoorbaar, goedsmoeds te midden van “al die kerken” en “al die richtingen”. We doorzien die schijn of die waan, we zien heel het bewegen onder de milde humor van de hemel beschenen en doorschenen tot op de *praesentia Christi*. Waar zulk een vermoeden rijst, komt er de zo hoognodige ontspanning in alle ontmoetingen en de matiging in de hoge ontwerpen.

Dáár woont de ware vrede, dáár leeft de broederlijke aanspraak, het kerkelijke appel tot de kerken: meer en meer kerk van Jezus Christus te zijn en zich als kerk te openbaren. “Opdat de wereld bekenne, dat Gij mij gezonden hebt” [Joh. 17: 23] – dáár, namelijk waar we niet meer “onszélf zijn”.

VIIa. Wanneer we deze opdracht, zo begrensd en zo ingrijpend, bedenken, zal er nog veel moeite en geharrewar zijn, maar zeker zal de bewering: “het zégt me niets!” versterven, sámen met die andere: “als er maar iets gebeurt!”

227. Vgl. ook het proefschrift van J. Kronenburg, *Episcopus Oecumenicus: bouwstenen voor een theologie van het bisschopsambt in een verenigde reformatorische kerk*. Zoetermeer: Meinema 2003, 111vv.

⁸⁵ Mengeling van Apostolicum (heilig, katholiek) en Nicenum (één, heilig, katholiek en apostolisch).

⁸⁶ De versie van *Om de waarheid te zeggen* (I1971) heeft hier: het Woord.

Wij *belijden* de kerk (samen met de belijdenis van Christus), omdat “die holde, werte Magd”⁸⁷ ons áángesproken en bekoord heeft.

Wij belijden de *kerk*, zodat we weten dat er niet het één of ander, hoe hoog, hoe schoon het zij, gebeuren móet, maar er veeleer iets onvergetelijks gebeuren *gáát*. En wij zijn erbij. we mogen erbij zijn. We maken het méé. Het maakt óns mede “tot een woonstede Gods in de Geest” (Ef. 2: 22).

Wij *erkennen* van de kerk de ruimte én de exclusiviteit, omdat wij van het evangelie deze beide zijden ongescheiden-onderscheiden belijden.

Wij mogen, als vreemdelingen op de aarde, thuis zijn als bij voorbaat in het heiligdom, waarheen de volken gaan.

Wij weten dat de eenvoudigste trouw aan de kerk verstrekkende gevolgen heeft voor ons volk, voor de cultuur, voor de aarde. Op voorwaarde dat het werkelijk de kerk is van “Christus alléén” en “Christus-voor-allen”.

Wij zien met groot verlangen uit naar de tijd waarin geen vrijzinnige zich meer stoot aan de verkondiging van het “Christus alleen” en geen rechtzinnige meer reserves maakt tegenover de verkondiging van het “Christus-voor-allen”.⁸⁸

⁸⁷ Naar de titel ‘Sie ist mir lieb, die werte Magd’ van een koraal op een tekst van Martin Luther (1535) naar Op. 12, op muziek gezet door Michael Praetorius.

⁸⁸ Dit zijn twee van de drie titels van lezingen die gehouden werden op drie achtereenvolgende avonden in de week van 18 november 1940 voor studenten in de aula van de Stedelijke Universiteit van Amsterdam. ‘Christus alleen’ heette Miskottes lezing, J.H. Bavinck sprak over ‘Christus nu’, H. Kraemer over ‘Christus voor allen’. De teksten van deze lezingen werden gebundeld in *Salve Rex*. Den Haag: Daamen 1941. M’s tekst in *MVW* 14. Kampen: Kok 2015.

XV. HET LEVEN EN DE ORDE DER GEMEENTE⁸⁹

Het leven en werken der Kerk wordt geordend en geleid door de dienst der ambten, waardoor Christus zijn profetisch, priesterlijk en koninklijk ambt in het midden der Gemeente uitoefent. Deze dienst draagt Hij aan de ambtsdragers op, zonder hem nochtans over te dragen. Slechts in de onderschikking en gehoorzaamheid aan het Christusgetuigenis ontvangt de ambtelijke dienst volmacht en belofte.

Door middel van het ambt wil Christus Zijn gemeente bekwamen tot de profetische, priesterlijke en koninklijke dienst, die aan al haar leden is opgedragen. Het bijzondere ambt vervangt het ambt der gelovigen niet, maar heeft de opdracht om de gemeente meer en meer tot de vervulling van haar roeping te sterken en te bekwamen, opdat ze worde wat ze is: een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterdom, een heilig volk, opdat zij zou verkondigen de deugden Desgenen die haar uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht.

Zo is de roeping der gelovigen in het bijzonder, om als zendingsgemeente de apostolische dienst te volbrengen jegens de wereld die nog niet of niet meer Gemeente is.

De Gemeente van Christus is van de wereld afgezonderd en in Christus ingelijfd. Zij mag dus niet aan deze wereld gelijkvormig worden. Daartoe moet het onderscheid tussen Gemeente en wereld in de prediking worden verkondigd en door de christelijke tucht, als de verlengde arm der prediking, ook persoonlijk worden aangezegd aan de dwalende leden der Gemeente, opdat zij tot de Gemeente getrokken en bij de Gemeente bewaard mogen blijven. Maar tegelijk is de Gemeente in de wereld uitgezonden. Ingelijfd in Christus, die de wereld liefheeft, heeft zij om Christus' wil de wereld lief. Het is daarom niet haar roeping om te veroordelen, maar om te behouden. Zij zal de wereld in haar verleiding en afgoderij beslist vlieden, daar ze geroepen is om in een waarachtig geluk en onder een betere heerschappij te verkeren. Zij zal tegelijk de wereld in haar schuld en nood barmhartig zoeken, wetende dat ze zelf voortdurend op de barmhartigheid Gods aangewezen is. Daarom zal ze nooit de innerlijke tegenstelling met de wereld verbergen en evenmin in een uiterlijke tegenstelling met de wereld berusten.

De Kerk is niet het Koninkrijk Gods. Zij is voorteken en heraut van de nieuwe wereld en de nieuwe mensheid. Zij is de Gemeente dergenen, die met verlangen uitzien naar de voleinding van Gods wegen en werken, naar het ogenblik, waarin het onderscheid tussen Kerk en wereld wegvalt en God door heel Zijn schepping wordt geprezen en gediend. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 13b.

I. Tevoren werd gesproken over het wezen en de kenmerken van de kerk. Het wezen bleek een totaal van *actie* te zijn, als *antwoord* op het handelen van de Geest, die door en rondom de sacramenten, de heilsmiddelen, bezig is mensenkinderen te vergaderen tot de eeuwige vreugde, in het heden.

Bij de heilsmiddelen ging de prediking voorop. Zij bleek de daadwerkelijke instantie, ten overstaan waarvan de noodzaak van een *gedurige* bekering en hervorming klaar bewust worden kan. Maar zelf, op haar beurt, wordt de prediking *gemeten* aan de volheid en de exclusiviteit van het Getuigenis. Er is een “*afdoen*” van de volheid, er is een “*afdoen*” aan (= een opheffen van) de exclusiviteit van de Openbaring en de Verzoening. Er kan ook een “*toedoen*” plaatshebben, een “*toedoen*” aan de volheid, door één moment te overdrijven, een toedoen ook aan de exclusiviteit, door deze verstandelijk te verbinden met hetgeen niet

⁸⁹ *In de Waagschaal*, jg. 5 (1949-1950) nr. 4, 28 oktober 1949.

het hart van de zaak raakt.

Zo zagen wij de waarheid van God al dichter komen bij de mensen, maar ook al meer overgegeven worden “in de handen der mensen”.

Wat “op zichzelf” heerlijk en vast is, wordt “onder ons” vertroebeld in zijn heerlijkheid en bedreigd in zijn vastheid. Maar aangezien het de bedoeling is dat het onder ons zal wonen en verkeren ons ten goede, kunnen we niet anders dan de vertroebeling en de bedreiging riskeren. Zo komt de Geest in wonderlijke logementen te wonen, in scheefgezakte, tochtige huizen. Men kan niet zeggen dat Hij “gestalte aanneemt” in de gemeente, laat staan in de christelijke cultuur. Maar al is de afstand, de zelfonderscheiding van de Geest duidelijk en weerbaar (tot ons heil), Zijn nabijheid is nog veel méér ontwifelbaar en werkzaam. Wie de kerkgeschiedenis als Goethe ziet als een “Mischmasch von Irrtum und Gewalt”⁹⁰ kan niet worden weerlegd. Men kan betreuren dat hij dan geen oog heeft voor het gedurige protest en verzet, het herstel, de wedergeboorte, de reformatie, de profetische dienst, het priesterlijke dulden, het koninklijke, ridderlijke strijden tegen de vertroebeling van Gods heilzame waarheid, maar *wat voor ogen is*, zelfs voor diep-ziende mensenogen, toont inderdaad een overwicht van dwaling en verkeerdheid. Het is of het oordelen, zegenen en richting-geven van de Geest, het is of het geloven en belijden en aanbidden van de kinderen van God, het is of de eenheid, heiligheid en katholiciteit van de kerk voor onze blik onnaspeurlijk verborgen is in deze “Mischmasch von Irrtum und Gewalt”. Deze verborgenheid blijft evenwel de verborgenheid die aan het geopenbaarde eigen is, áán de nabijheid wordt de verte onderkend, áán het ‘wonen’ wordt de vrijheid van dit wonen duidelijk, áán de trouw van de Geest wordt de macht van zijn oordeel verstaan.

II. Wanneer we nu komen tot de leer van de *ambten*, dan hangt er heel veel aan het inzicht dat wij de “dienst der ambten” *belijden*. Wij kunnen ook die niet geheel doorzichtig maken. De besten onder ons zeggen soms dat ze er geen licht in hebben, of niet voldoende, om ‘consequent’ te denken.

Het gaat hier niet om een in deze wereld voor elke vereniging nu eenmaal onvermijdelijke organisatie, de kerkorde is niet een variant van een bondsreglement. De orde hier bedoeld behoort bij het leven en werken van de kerk, komt uit haar wézen voort en bevestigt hetgeen haar als kerk kenmerkt.

Wij geloven dat dit de wijze is waarop de waarheid en het heil dichter bij de mensen komen en wij aanvaarden daarmee het *grote risico* dat zij wordt overgegeven in, *prijgegeven* aan de handen van de mensen [o.a. Mar. 9: 31]. Of liever – want het zou vermetel zijn indien wij op grond van óns inzicht risico aanvaardden – wij staan terzij en verwonderen ons, wij beamen het risico dat God neemt. Wanneer Hij Zijn evangelie overgeeft “in handen van de mensen”, dan gaat het vaak scheef en dan gaat het langzaam. Dan wordt het licht gebroken of zelfs onderschept, dan wordt het contact onzerzijds in meer dan één opzicht *indirect*, door menselijke bemiddeling.

Wij geloven dat dit de wil van God is met de wereld. Wij belijden dat het Hem behaagt zo ver in het vlees in te gaan, tot bijna-vermenging, tot bijna-onherkenbaar-wordens toe. Wij geloven dat we zo, **om zo te zeggen** bij wijze van spreken, het ware “Petrus- en Paulus-feest”⁹¹ vieren en het echte vertrouwen realiseren **in** jégens de apostolische successie in ons midden.

Wij zien **in** door het geloof het apostolaat **als** ook in zijn afgeleide vormen nog

⁹⁰ Aanduiding van de kerkgeschiedenis, in *Zahme Xenien* IX (1798). In: *Goethe Werke* Bd. 1, 334.

⁹¹ Het Hoogfeest van de Heilige Apostelen Petrus en Paulus wordt gevierd op 29 juni.

doorstraald door het handelen van de Heer van de kerk in zijn profetische, priesterlijke en koninklijke liefdesarbeid. Daarom wagen wij het te zeggen: “het leven en werken der kerk wordt *geordend en geleid* door de dienst der ambten, waardoor Christus *zijn* ambt in het midden der gemeente uitoefent”. Wij zien daarin een condescendentie⁹² zo **aangrijpend** wonderlijk, beschamend en troostrijk, dat ervan te zwijgen een verarming van de belijdenis aangaande **de** onze Heer en Heiland in Zijn werkzame tegenwoordigheid zou zijn.

III. De bedenking dat op deze wijze de dingen praktisch hopeloos gecompliceerd worden, is begrijpelijk en goed om te overwegen. Immers, wie zijn het tenslotte die het “afdoen” en “toedoen” uitoefenen? Meestal juist de ambtsdragers: priesters en predikers. De norm is daarbij de Heilige Schrift. Ja, maar aangezien de Heilige Schrift in functie steeds uitgelegde en toegepaste Schrift is, schijnen we zelfs (of juist) bij concilies en synoden aan de mensen uitgeleverd, en waar we ons consequent verzetten, zal een geroep van allen tegen allen ontstaan, dat uiteraard geen einde nemen kan, *zolang een laatste Forum ontbreekt*, of een gemeenschappelijke erkenning van dit Forum zich laat wachten.

Wie zo spreekt, heeft – zolang het niet ten uiterste spant – de keus tussen een éénhoofdig leergezag van oecumenische strekking en erkenning of een méérhoofdig wetenschappelijk gezag van theologen (of zelfs van neutrale *vakgeleerden*) óf hij moet de gemeente aan zichzelf overlaten, in leer en leven, vertrouwend dat uit de *botsing van de opinies de* waarheid zal te voorschijn springen. De paus of de Schriftgeleerde of de wijze-van-deze-eeuw – en daartegenover de vrije meningsvorming. De tegenstellingen zijn hier niet zo groot als ze schijnen. Het is bijvoorbeeld niet zonder meer duidelijk wannéér de paus *ex cathedra* spreekt, en áls hij het doet zal hij steeds pretenderen dat hetgeen hij zegt geboren is uit hetgeen “overal en altijd en door allen geloofd is” en na lange tijd rijp wordt. Toch zal men menen dat hier op het vlak van de historie, in de werkelijke ontwikkeling van het kerkelijke bewustzijn gekozen moet worden. Maar de keus is betrekkelijk.

Maar Want – wie zo spreekt, heeft buiten de waard gerekend, hij heeft de Heer over het hoofd gezien, hij doet op zijn wijze en in deze sfeer wat de materialist doet bij de waarneming en ervaring van de ‘gegeven’ wereld. Deze schakelt maar eventjes uit het wonder zélf: de geest, voor wie de materie pas materie is, de geest, zonder wie er kop noch staart aan de ervaring zou zijn, en buiten wie geen ding een naam heeft.

Zo is de realistische waarnemer van de kerk zo maar eventjes de Heilige Geest vergeten, het schijnt dat deze waarnemer nog nooit van de Heilige Geest gehoord heeft en er zeker niet in gelooft. De *absentie* van de Geest of ook de *traagheid* van de Geest, of minstens de *weerloosheid* van de Geest – ziedaar de veronderstelling van zijn grenzeloze ervaringshoogmoed. Want dit is werkelijk de *hubris* en de vertwijfeling die ons allen bedreigt, dat we de kerk in de geschiedenis ten voeten uit, levensgroot, tot en met het Hoofd, voor ogen kunnen hebben.

Om erover te oordelen, om er zich aan te spiegelen, om erdoor in beschouwelijk negativisme gedreven te worden – of ook, voor de afwisseling, in een even beschouwelijk enthousiasme, namelijk daar waar de consequentie, het succes, het geestelijke formaat, het duurzame bestand van de kerk ons voor ogen staat en de grote gaven, haar leiders verleend.

⁹² ‘Nederdaling’, term van de Duitse theoloog Hermann (von) Bezzel. De term stamt uit de *Oratio Catechetica* (4de eeuw) van Gregorius van Nyssa, par. 24, als ‘*sunkatabasis*’ (met, ter illustratie van het afwijkende van de bijbelse godheid, het beeld van een vlam die, tegen de natuur in, naar beneden wijst). Bijvoorbeeld geciteerd in Karl Barth: *KD I/2* (1938), 35.

IV. Om dit alles te keren spreekt artikel 13 ten eerste niet van de ambtsdragers, maar van de *dienst* van de ambten. Evenals elders zullen we in deze dingen bovenpersoonlijk en functioneel moeten denken, anders kunnen we niet vasthouden dat de *successio apostolica* bij ons niet aan een lijst van personen en niet aan de heilige wijdingen gebonden wordt geacht, omdat het ons strikter gaat om een *successio apostolica*, dat is: van de *leer* van de apostelen, en minder om een *successio*, ofschoon wij niet twijfelen of ook dáárvoor wordt gezorgd.

Maar in de tweede plaats stelt ons stuk: “Deze dienst draagt Hij aan de ambtsdragers op, *zonder* hem nochtans *óver* te dragen”. Hier wordt de vierde dimensie van de kerkgeschiedenis aangeduid. Dit is het geheim van de steeds falende en steeds gehandhaafde ‘regéring’ van de kerk. Er wordt geregeerd!⁹³ Dit is de oorsprong, de kritiek en de fundering van de ambten.

Daar ligt de grond voor de dankbaarheid, de vreze en de moed van hen die met het ambt werden bekleed.

Misschien is het zo, vaak lijkt het zo dat deze *dimensie* alléén in het *gezichtsveld* komt bij hen die zeer *geleden* hebben aan de schande van de kerk en de ogenschijnlijk uitzichtsloze worsteling om tot het laatste Forum door te dringen. Intussen moest het eigenlijk andersom zijn: de *paresentia Christi* is in zichzelf de maat waaraan gemeten de ketterij ketterij is en de dwaling dwaling en de verwarring verwarring en de *menselijke wanhoop* werkelijk *al-te-menselijke wanhoop*.

De *onrust* over de toestand is dan *priesterlijk*, de toepassing van de Schrift is dan *profetisch*, de dienst van het ambt is dan ook midden in de verwarring van de consciënties *koninklijk*, een afglans van de bekommernis, de getuigenis en de overmacht van de Heer, die de Geest is, een uitstraling van de Geest die de heerschappij heeft en behoudt.

V. Contra *katholiserende opvattingen* blijft het nodig paus en bisschop, profeet en reformator, predikant en lekenprediker onder de Schrift te stellen, wel wetend dat de Schrift ten slotte telkens weer Wóórd zal blijken, aansprekend en overtuigend Gezag, aan de eeuwige waarheid ontspringend, in de historie met ons meegaand, in het beslissend moment ons bevrijdend (en daardoor bindend) Gezag. Ook dit is geen theologische redentie, maar levende kerkgeschiedenis, het gebeuren van iedere dag, het laatste nieuws dat als een lopend vuurtje gaat langs ’s Heren wegen. Ook dit is ervaring van de door veel “wind van leer” [Ef. 4: 14] bevlogenen. Nooit heeft ergens begrip en verzoening in kerkelijke zin plaatsgegrepen of het was bij de Heilige Schrift, wachtend op Hem die haar *opent* en het heil doet dalen als zon en regen over de trage gedachten en de harde harten. En omgekeerd? Was er ooit een divergentie die zich niet op de Schrift beriep? Penibele waarheid, platte toepassing: elke ketter heeft z’n letter. Daarom moeten we juist van het isolement van de letters áf en terug naar de symfonische samenklank van het Woord. Wij hebben geen aristocratische kerkorde nodig, maar de doop in de éénheid van de Schrift. De *scepsis* heeft “alle” grond, maar ze heeft geen grond in de Heer en daarom (maar daarom alléén) is zij ten slotte, nee, a priori... ongegrond, *ze* de *scepsis* is een ondoordringbaar *voorwendsel voor afzijdigheid*, tenzij de Heer haar doorboort en het “bewindsel des aangezichts” [Jes. 25: 7] (waardoor de dimensie van Zijn tegenwoordigheid ons ontgaat) verslindt.

⁹³ “Es wird regiert”: laatste woorden van Christoph Blumhardt in zijn sterfjaar 1919, genoteerd in *Blick auf Gottes Reich in dieser Welt*.

Va. *Anderzijds* Daarom hebben we ons ook te hoeden voor de leer dat het ambt niets anders zou zijn dan een bepaalde vormgeving van het “ambt der gelovigen”. De ambtsdrager is *méér dan afgevaardigde* van de gemeente, zijn dienst is de functie van een gezondene. Hij is meer dan een vertegenwoordiger van het algemene ambt, hij vertegenwoordigt Christus bij en tegenover de gemeente. Hij komt, als het ware, als een teken in ons midden, dat we niet onder-elkaar, onder-ons zijn, maar dat er iemand *tegenover* ons staat, die ons ziet, die zegt: “Ik zal raad geven, Mijn oog zal op u zijn” [Ps. 32: 8]. Misschien is er maar één ambt, dat van *presbyter*, van oudste, dat zich ontvouwt tot verschillende gewijde werkzaamheden, tot onderscheiden dienstbetoon, maar iets van een *regering* waartoe hij niet is afgevaardigd door de gemeente, maar geroepen door de Heer, iets van een deelname aan het gezag van de Heer moet in het ambt mee-gesteld zijn en mee-erkend worden. De kerkorde kan niet ‘democratisch’ zijn, het ambt als *diakonia* is geen specialisering van het ambt van de gelovigen. Er is onderscheid en dit onderscheid is voor ons allen heilzaam.

Toch zou een scheiding van algemeen en bijzonder ambt alle winst van openheid voor Christus en voor de gemeenschappelijke opdracht-in-de-wereld weer ongedaan maken. Ons artikel zegt: “het bijzonder ambt vervangt het ambt der gelovigen niet, maar heeft de roeping, om de gemeente meer en meer tot de vervulling van haar roeping te *sterken* en te *bekwamen*, opdat zij worde wat zij *is*: een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterschap, een heilig (dat is: een apart, een gewijd, een in dienst genomen) volk, opdat zij zou verkondigen de deugden van Hem die haar uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht”.

VI. De deugden, de *volkomenheden* van God te *verkondigen* – deze werkzaamheid heeft een liturgische en een missionaire zijde. In de tekst 1 Petrus 2: 9 wordt aan beide gedacht, en wat het tweede betreft wijst het verband uitdrukkelijk op het getuigenis van het *leven*, van het gedrag, van het voorbeeld. Daaronder valt zeker ook het getuigenis.

In ieder geval is er reden te óver in het heden *alle* de nadruk te leggen op de *zendingsopdracht* van de gemeente, de oudere belijdenisgeschriften geven daaraan niet of ternauwernood plaats. Wij staan er middenin, ook Europa is missiegebied geworden, door de “secularisering” van het leven wordt de gemeente, bijna tegen haar wil, teruggebracht in de oersituatie van het apostolaat. Destijds kon er een gemakkelijke scheiding tussen ‘binnenlandse’ en ‘buitenlandse zaken’ worden doorgevoerd. Maar nu – zodra een bisschop de gemeente weidt, opdat zij verzadigd wordt, zodra de kerk in de etappe zich terugtrekt en het missionaire front in de verte verlegt met lange en zwakke verbindingslijnen, wordt de ernst van het ambt, namelijk de doelstelling: de gemeente te vormen tot zendingsgemeente, ondermijnd.

De zending behoort tot het wezen van de gemeente.

En het bijzondere ambt dient, zo al niet in tijdsorde allereerst (want de gemeente moet zelf gevoed en onderhouden en gebouwd worden), dan toch wel voornamelijk om haar zó te vormen dat de leden het getuigenis niet overlaten aan predikanten, leraren, missionarissen, maar zelf elk op zijn plaats en wijze een gezant en vertegenwoordiger zijn van het evangelie. Dat is het gebod van dit uur, bovendien kan niets *kan* gereformeerder zijn dan het ‘lekenapostolaat’.⁹⁴

⁹⁴ Populaire term in de NH Kerk – evenals ‘herkerstening’ – in de eerste jaren na de oorlog. In november 1945 was op het (apostolaire) instituut *Kerk en Wereld* in Driebergen de opleiding tot Werker in Kerkelijke Arbeid (*wika*) van start gegaan. M was bijna hoofddocent geweest van deze opleiding, maar een hoogleraarschap in Leiden verscheen aan zijn horizon.

VII. Daarbij komt echter de spanning tussen de tendensen: *antithese* en *solidariteit* in een nieuw licht. De zending veronderstelt beide. De kerk 'is' anders, dat is: denkt, leeft, oordeelt, droomt anders dan de wereld. Zij is zelf een telkens weer uit de verkeerde samenhangen weggeroepene én zij draagt mede aan de schuld en het oordeel, aan de verwarring en de angst, die met het in-de-wereld-zijn verbonden blijven. Slechts zo kan zij open zijn voor het heil van Christus en voor de nood van de wereld. *In de antithese blijft zij solidair.*

Vanuit het missionaire gezichtspunt is nu ook de binnenkerkelijke tucht en tucht-oefening te beschouwen. De tucht over de leden, dat is: de vermaning en waarschuwing, de leiding en (in het uiterste geval) de uitsluiting moet haar norm zoeken in het "verkondigen der deugden Gods".

Daardoor zal allerlei vermaning komen te vervallen, maar anderzijds zullen allerlei 'onberispelijke' mensen de berisping, het verwijt, het oordeel ontvangen dat ze met al hun 'onberispelijkheid' geen getuigen zijn en dat hun vroomheid slechts strekt tot zelfverzadiging, kalmering van het leven, standaardisering van de middelmatigheid en afweer van 'de anderen'.

Er zullen minder en meer tuchtgevallen voorkomen als de zendingsopdracht het richtpunt wordt van het leven van de gemeente. Die zich afscheidt mist zijn zendingstaak

De gemeente is van de wereld *afgezonderd* en ze is in de wereld *gezonden*. Het tweede kan slechts werkzaam en vruchtbaar zijn als het eerste waarachtig is. *Maar ook omgekeerd!* De inhoud en zin van de afzondering ligt in de roeping *der* tot missie. Het is een "retirer pour mieux sauter".⁹⁵

"Ga uit uw land en uit uw maagschap!" [Gen. 12: 1] – en: "in u en in uw zaad zullen alle geslachten van het aardrijk gezegend worden" [Gen. 22: 18]. Dit moet samen gezien worden, ook nu.

Een zending om de zending is even leeg als een afzondering om de afzondering. En een tucht over een tekort-in-afzondering als zodanig is een leeg gebaar als het niet tegelijk is een tucht over de bekorting en verduistering van het getuigenis in woord en daad in eigen naaste omgeving.

Een verwijt van wereldgelijkvormigheid *geldt* behoort niet allereerst bijvoorbeeld de wijze van Zondagsheiliging te treffen, maar het tekort aan solidariteit met de wereld en de naaste in zijn nood. Want dit is het meest "wereld-gelijkvormig": zich van de wereld niets aan te trekken, en dit is de eigenlijke *rebellie van ons burgerlijk bestaan*, dat we vrijwel geheel als de wereld leven en toch ons genëren tot haar te behoren.

VIIa. In de Schrift betekent "wereld" zowel mensheid (en wel verkéerde mensheid) als de boze levensrichting, de donkere aandrift van het verzet tegen God en Zijn gebod. We moeten dit zeker goed uit elkaar houden. God heeft de (zondige) mensheid lief, maar Hij verwerpt de donkere aandrift als verkeerd en vergeefs. Maar het is voor ons mensen niet zo eenvoudig solidair te zijn en toch *niet* wereld-gelijkvormig, vlakbij en toch niet in de wereld te zijn. In dit leven op de rand, dat met woorden zo evenwichtig kan worden bepaald, schuilt niet minder dan het libertijnse en farizeese gevaar. Ons artikel zegt: "het is niet de roeping der kerk om de wereld te veroordelen, maar om te behouden. Zij zal de wereld in haar verleiding en afgoderij beslist *vlieden*, omdat ze geroepen is om in een waarachtig geluk en onder een betere heerschappij te verkeren. Zij zal tegelijk de wereld in haar schuld en nood barmhartig *zoeken*, omdat ze weet, dat ze zelf voortdurend op Gods barmhartigheid is

⁹⁵ De uitdrukking is "reculer pour mieux sauter".

aangewezen”.

De innerlijke tegenstelling tussen kerk en wereld is gegrond in Christus’ werkzame presentie te midden van de Zijnen. De uiterlijke tegenstelling ligt niet rondom ons om erin te berusten.

Zij Deze berusting is of farizees of **berust** steunt op misverstanden, zij hangt soms aan het vooroordeel van een verblinde tijdgeest en is een van de vileinste valkuilen die de duivel heeft gegraven, opdat “de weg van de Gezalfde” in deze wereld zou worden verhinderd en ópgehouden.

VIII. Is het nog nodig, na al het voorgaande, te zeggen dat de kerk niet = het Rijk Gods? Waar wordt dat nog geleerd of geloofd? Bij de roomsen? Of bij de Amerikaanse activisten? Zijn we daarin ook niet onwillekeurig tot oecumenische overeenstemming gekomen dat de kerk niet het eschaton is, maar een *voorteken* en *heraut* ervan? Beleven we de geschiedenis van de wereld niet oprechter en dieper dan vroeger (ondanks de voortgaande beschaming over wat er *blijikbaar geschieden kan*) als *ónze geschiedenis*? Het is duidelijk dat de kerk, indien de wereldgeschiedenis ook háár geschiedenis is (al heeft ze daarin ook haar eigen geschiedenis), onmogelijk pretenderen kan het Koninkrijk Gods op aarde te zijn.

Vanwaar anders die brandende schaamte – en dat verlangen, dat heimwee? Die onrustige verwachting, dat uitzien naar de ontknoping van het uiteindelijk heilig te noemen *drama* van de geschiedenis? Het is niet toevallig dat voor ‘t eerst in een belijdenisgeschrift de *Geschiedenis* een bijzonder thema vormt. Daarover gaat het in artikel 14, en het moet ons treffen dat de overgang in dit belijdenisgeschrift is voorbereid door overwegingen die het leven en de orde van de gemeente betreffen. Vanuit de misère en grandeur, de ellende en de grootheid van de kerk komt de geschiedenis opnieuw en scherper dan tevoren in het gezichtsveld.

VIIIa. Wanneer de maatstaf van de kerkelijke tucht de verkondiging van Gods deugden is, het blijde getuigenis aangaande de uitkomst die Hij ons gebracht heeft, en wanneer feitelijk de ganse wereld onze parochie is geworden en Europa een nieuw missieterrein, dan zal de kerk in de meest-onmiddellijke nood geplaatst worden van het leiden van volken (of kernen of uitgelezenen) in tijden van zware zedelijke beslissingen. Het behoort niet tot de belijdenis een goed woord te spreken, bijvoorbeeld voor het *pacifisme*, ook al zouden wij allen van de zondigheid en zinloosheid van de moderne oorlogsvoering overtuigd zijn. Maar wel behoort het tot de belijdenis te zeggen dat de kerk geen kerk is, en het ambt geen ambt, en de prediking geen prediking, indien zij zich niet midden in de storm van deze vragen waagt. Wat daar te zeggen is zal nooit anders dan incidenteel en tijdelijk kunnen zijn, vergeleken met de blijvende roep van het evangelie *zélf*. Dit moeten sommigen nog leren, doch anderen (en het is de meerderheid in de kerk, helaas) moeten nog leren verstaan dat de prediking geen ernst kan zijn en niet ernstig genomen kan worden, wanneer zij zich afzijdig houdt van het zedelijke leed van de tijd, van de aporieën van het denken en van de collisie van de plichten en van de verwarring die er in de gewetens bijna onvermijdelijk moet heersen.

De generale synode, die, onder goed en kwaad gerucht, begonnen is zich uit te spreken over de concrete politieke vragen, zal op die weg moeten voortgaan. Zij wil dat ook gaarne in gehoorzaamheid doen, maar het is zó moeilijk dat het haast niet mogelijk is vrolijk te blijven in de Geest, terwijl men met dit werk van ethische voorlichting en leiding bezig is. Toch zal het erom gaan ook in vragen van apocalyptische afmeting, waarop we geen greep kunnen krijgen, onze verantwoordelijkheid te beseffen en vast te houden: het zal u in die ure gegeven worden wat gij spreken zult (Mat. 10: 19).

XVI. RAADSEL EN GEHEIM VAN DE GESCHIEDENIS⁹⁶

Krachtens het geloof in de gekomen Christus en de komende voleinding in het Koninkrijk Gods, zien wij het gebeuren in de tijd niet als een willekeurig spel van vrije krachten, noch als een onbreekbaar bestel der noodwendigheid, maar als de ruimte van Gods heilrijke regering, als de geschiedenis, die zich strekt naar de door Hem gestelde bestemming. Heel dit wereldgebeuren wordt door God dienstbaar gemaakt aan de voltooiing van Zijn heilsplan. In de onwederstandelijke voortgang der Evangelieverkondiging en de stichting en bewaring der Kerk over heel de wereld zien wij door het geloof de tekenen van Gods overmachtige heerschappij. Maar ook de wezenlijke vergeefsheid van alle machten, die een andere heerschappij willen oprichten, de daadwerkelijke verijdeling van hun raadslagen en de chaos, waarin ze, ongeacht hun bedoelen, de wereld storten, zijn de troostrijke en waarschuwende tekenen van de heerschappij Gods, waartoe deze aarde onherroepelijk is bestemd. Wanneer de tekenen van de overmacht Gods vervuld zijn in de evangelieverkondiging aan alle volkeren en wanneer de tekenen van de onmacht der mensen vervuld zijn in de ondergang van de antichrist en zijn rijk, dan zal het doel der geschiedenis in de volheerlijke verschijning van Gods Koningschap zijn bereikt.

Naar die dag spoedt zich het wereldgebeuren tegen wil en dank. Alle dreigende machten zijn slechts werktuigen ter verhaasting van Gods beloften. Daarom mogen wij, te midden van de chaos der dingen en het woeden der volkeren, leven zonder angst en bidden met een groot verlangen en een diepe rust: Kom Here Jezus, ja kom haastig! [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 14.

1. Onwillekeurig schrijven wij nu Geschiedenis met een hoofdletter. Omdat het niet over losse gebeurtenissen, noch over een totaal van historie gaat, van een volk, een continent, een cultuur. En *dus*: over de 'wereldgeschiedenis'! Dat is nu juist de vraag en daar ligt de grote moeilijkheid, want als we die geschiedenis zonder meer *met een hoofdletter* zouden schrijven, gaven we blijk van een ondoordachte afgoderij. Wat is dan de 'wereld'? Is zij ons als een éénheid gegeven? Staat ons de eenheid in haar bestand, in haar ontwikkeling of in haar streven ook maar enigszins voor de geest? Is er ergens in onze ervaring een elementair gegeven, dat ons evident maakt dat (of in hoever) de samenhang die wij zien of construeren een werkelijke samenhang is, die afgezien van onze ervaring géldt? De gemeente weet dat de mens geen plaats is toegewezen zo hoog en zo terzijde dat hij het bewegen van de wereld zou kunnen overzien.⁹⁷ Zij weet ook zelf niet meer dan de profane wetenschap te vertellen over de 'wereldgeschiedenis'. Ook zij zou zich verwarren in de veelsoortigheid van de feiten en in de veelvuldigheid van de waarderings, ook voor haar zou het gebrek-van-samenhang in de wereld moeten terugslaan in de ziel tot ontwrichting. Alle hoofdletters zijn zelfverheffingen van de mens zelf, van een volk, van een groep, willekeurige ordeningen in de caleidoscoop van fragmenten, waarin ons starende oog is verzonken. In het eindeloze bestaat geen geschiedenis, en onze breedste periode vertegenwoordigt nimmer de geschiedenis.

Er moet een Midden zijn, wil er een begin en einde, een grond en doel worden onderkend, gedacht, gevat.

⁹⁶ *In de Waagschaal*, jg. 5 (1949-1950) nr. 5, 4 november 1949. Dit hoofdstuk in de boekversie van 1950 werd ook opgenomen in *Om de waarheid te zeggen*. Kampen: Kok 1971, 261-271.

⁹⁷ Verwijst naar de woorden van de natuurkundige Archimedes van Syracuse (3de eeuw v.o.j.): 'Geef mij een plek om te staan en ik beweeg de wereld' (over het principe van de hefboom).

De Geschiedenis kunnen we alleen, eerbiedig en voorzichtig, met een hoofdletter schrijven als zij haar éénheid vindt in het handelen van God, in de daden van God. In zoverre kan men iets belijden aangaande de Geschiedenis, in zover is de nieuwigheid van een apart geloofsartikel over de Geschiedenis te verdedigen. Het moet een toepassing zijn van de christologie, van de kennis van de enige Naam die onder de hemel is, het moet in het innigste verband staan met de wijze waarop de kinderen van God in hun gebeden het tijdsgebeuren begeleiden, het hangt samen met het lijden van de gemeente onder de voor alle ervaring en begrip ondoorgrondelijke voortgang van de tijd, van de tijd die ogenschijnlijk geen contact maakt met God, onze Koning en met het heil dat voor de aarde bestemd is. En nu zegt het geloof, tegen de ervaring in en boven het begrip uit: God, de Heer regeert! Daarom, als Zijn ruimte is er één wereld, daarom, als Zijn gang is er één tijd, één geschiedenis, het heilige drama van Zijn daden: “nu heeft Hij Zijn gerechtigheid, zo vlekkeloos en ongeschonden, voor ’t heidendom ten toon gespreid”⁹⁸. Nu zien de volken *iets* van de geschiedenis, van het gehalte, het doel, de zin van Zijn ‘*ma’asoth* (daden) in onderscheiding van werken’ (*melakah, opus*). Maar vanuit dit *nu* ziet het geloof midden, begin en einde.⁹⁹

II. Intussen moeten we er ons wel voor hoeden het hele gebeuren en alle gebeurtenissen als *zodanig* tot daden van God te *verheffen* stempelen. Dat zou de opheffing zijn van de Openbaring, waarin God daadwerkelijk één is met Zijn eigen daad. Dat zou de kennis van Gods Wet en Gericht ondergraven, *dat* het schept een levenshouding waarin het Lot, zij het langs de omweg van enige tussenschijven, ten slotte God is, *of: het* als wezen van God of: als wezensfunctie van God geloofd en aanvaard wordt. Zo zouden we God verliezen. Zijn aangezicht zou verslonden worden door het geweld. Zijn deugden zouden ondergaan in het beurtelings grauwe en bonte verschijnsel van de feiten. Nee, de geschiedenis als zodanig kan voor het geloof niet daad van God of openbaring van God zijn. Maar in de geschiedenis is nu de ‘*ma’asah*’, we zijn erin betrokken als Israël bij de uittocht, als de gemeente bij de Opstanding.¹⁰⁰

Dat *is* zou een salto mortale zijn uit de problematiek van de spanningen tussen “wil des bevels” en “wil des besluits”, een sprong in een monisme, een dynamisch *monisme*, als we het bestonden de leer van de ‘geschiedenis als openbaring’ te drijven.¹⁰¹

Nu weet de Schrift niets van zulk een monisme, men kan zelfs niet zeggen dat Israëls Godsbesef ‘monotheïstisch’ was. We zouden God en de góden, God en de demonen, Christus en satan moeten coördineren ter wille van een synthese, die aan het eind van *het christendom* velerlei christelijke overwegingen juist fataal terugspringt in het *Fatum*, (bijbels-gnostisch verkleed), een terugval precies in *het* dat heidendom waaruit Israël eenmaal werd bevrijd.

Men zou de werkelijkheid als zodanig weer een *sacraal* karakter geven. Door het Woord van God werd de wereld juist ‘ontgoddelijk’, werd het *fatum* juist ontkend, werd de mens juist uit de berusting opgewekt. Heel deze terugkeer tot eerbied voor het feit en de macht, dit terugvallen achter de kennis van Israël, komt weer uit dezelfde waan van natuurlijke

⁹⁸ Slotregels van Psalm 98 couplet 1 (1773).

⁹⁹ De laatste twee zinnen zijn een toevoeging in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

¹⁰⁰ De laatste zin is een toevoeging in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

¹⁰¹ De laatste bijzin is een toevoeging in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971). M doelt hier waarschijnlijk op de bundel *Offenbarung als Geschichte* (die naar inhoud inderdaad een omgekeerde orde van subject en predicaat beoogt) van Wolfhart Pannenberg en Rolf Rendtorff. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1961. Zie voor ‘wil des bevels’ en ‘wil des besluits’ 87n74.

Godskennis voort: het is steeds opnieuw de Almacht (natuurlijk!) die natuurlijk ‘alles’ doet. De daden van God zijn echter overal in de Bijbel *bijzondere* daden, die zich in het gebeuren *tegen* het algemene gebeuren verheffen. Ze worden in de Heilige Schrift verhaald, ze *vormen* de ‘heilige’ geschiedenis. Of we dat ‘vormen’ kunnen volhouden is ook nog de vraag, want de samenhang van de daden van God is nergens *causaal* *of *teleologisch** gedacht en in één verband gebracht. Hoe het zij, slechts aan een segment van de geschiedenis is áf te lezen wat God met het geheel vóór heeft. We zijn aangewezen op Woord en Geest, die ons leert in het deel te trekken en de strekking van het geheel te onderkennen. Vandaar het enorme belang van de ‘bijbelse geschiedenis’. Daar hebben we te leren: zo is God, zo is Zijn wil, zo komt Zijn rijk. Altijd en overal is Hij op déze wijze koning, stelt Hij deze en dergelijke koningsdaden.

Hier, daar, ginds is Hij tegenwoordig, stelt Zijn hulp, geeft Zijn tekenen. Hij gaat in de ruimte en in de tijd, hier richtend en daar reddend, tussen de machten door. Hij heerst “in het midden Zijner vijanden” [Ps. 110: 2]. De Hére regeert.

III. De daden van God vormen voor ons inzicht, zelfs voor ons geloof, geen stelsel, maar ze hebben hun midden, hun openbarende, lichtgevende midden in de *éne daad*: de zending van de Zoon, de concrete vereniging van God met het menselijke leven in de Messias Jezus. “Krachtens het geloof in de gekomen Christus en krachtens het geloof in de komende voleinding in het Koninkrijk Gods, zien wij het gebeuren in de tijd... als de *ruimte* van Gods heilrijke regering”. Het “gebeuren in de tijd”, dus dat wat voor ogen is en waar we midden in staan, is niet zélf het handelen van God (evenmin als God alles ‘is’ ‘doet’ Hij alles), maar we onderkennen daar de ruimte waarin de bijzondere heilsdaden van God blijkbaar plaatsvinden.¹⁰² In deze ruimte worden wij door het getuigenis en de prediking binnengeleid, om te zien wat de Here gedaán heeft, om, in het geloof, te zien dat Hij met de wereld en met Zijn volk en met ons bezig is en al Zijn deugden en Zijn *volkomenheden* heerscharen inzet om het bestaan te redden van het verval, uit de vervreemding, uit de schuld en het verderf. Wat wij in artikel 1 over “onze Koning” (Schepper, Redder en Onderhouder en zo eeuwig de Koning van de wereld) beleden, in artikel 3 over de zin van Israëls verkiezing ten bate van het wereldheil, en in artikel 8 over het koningschap van Christus in de daad van zijn opstanding, ook wat straks in artikel 18 over de Voleinding zal worden geleerd en beleden, komt hierin samen dat de regering van God verstaán wordt uit Zijn bijzondere heilsdaden.

IV. Dit is een andere weg dan die wij van nature geneigd zijn te begaan, *van nature speculeren wij over de ‘Raad van God’*, stellen die voorop, stellen ons op het standpunt van de onthevenheid – en daarmee juist buiten de geschiedenis. Onvermijdelijk wordt die Raad dan een abstract complex van besluiten, die logisch, deductief ons ter hand zijn, buiten de Logos om, afgezien van Christus, los van het Woord dat *geschiedt*. Wij klimmen dan op om te vertoeven in een stratosfeer waar ons hart niet kan ademen en waar het onze geest zwart voor de ogen wordt. Evenals in artikel 1 ontkennen wij niet dat de theologie in die richting een paar ballonvaarten zal mogen ondernemen, maar evenals daar houden wij de belijdenis, die wij in deze tijd spreken, vrij van deze exploraties van de rede, ook als het een vrome¹⁰³, verlichte rede zou zijn. In de Schrift is de raad van God niet primair een *algemeen,* allesomvattend plan, maar

¹⁰² De versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971) heeft i.p.v. de laatste twee woorden: plaatsvinden, openbaar worden.

¹⁰³ Dit woord is toegevoegd in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

heilsraad, die ontmoet wordt in het gebeuren zelf, of liever in het Woord dat over het gebeuren lichtend opgaat. Dat wij “het gebeuren in de tijd (wel) zien als een willekeurig spel van vrije krachten en *niet* (toch) als een onbreekbaar bestel der noodwendigheid”, kan met een deductief vooropgestelde leer over de Raad van God niet werkzaam worden afgeweerd. Omgekeerd, dat de heilsbedoeling van God, in concrete daden openbaar, ten slotte toch over alle dingen gaat (met een beslistheid en een trouw waarbij vergeleken de noodwendigheid kinderspel is), dat mogen we gelóven. Van het heil uit gezien wordt de almacht van God als macht over het al gekwalificeerd¹⁰⁴, van de Almachtigheid uit wordt het heil zelf voor onze ogen ontledigd.

Dat de Almacht *heilsmacht* is, openbaar in het kruis en de opstanding van Christus, behoort tot de diepste mysteriën waarin het geloof wordt ingewijd. Het is uitgesloten dat wij dit inzien zouden vanuit een terug-redeneren naar de Eerste Oorzaak. En waar het schijnt te gelukken, daar vinden we dan ook iets anders... dan God, daar ontmoeten wij de weerspiegeling van ons eigen eenzame wezen, oneindig vergroot op het scherm van het heelal. Werkelijk, alleen “krachtens het geloof in Christus” is het mogelijk behalve de éénheid de zin, de heilsbedoeling van de geschiedenis vast te houden. Dit is, mede tot bescherming van de gemeente, gezegd tegen wijsgerige en theologische hoogdravendheid *beide*.

V. Men kan het als een typische verandering in ons *tegenwoordige levensgevoel* beschouwen dat wij de ‘geschiedenis’ als werkelijkheid, als éénheid, als heilsplan gaan ‘belijden’. Er blijkt uit dat wij uit de eenzijdige beschouwing van de ziel, van het drama van de ziel, enigszins terugkomen tot de profetische verkondiging aangaande God en de Wereld, God en de volken, God en de voleinding. De aanleiding tot deze verandering is in zekere zin beschámend, want demonische wereldcrises moesten voorafgaan, ook moest de zogenaamde *secularisering* van het leven *moest* zijn beslag krijgen.

De internationale gelijkschakeling van belangen en interessen, opgevangen en doorgegeven door een koortsachtig streven naar publiciteit, hebben ons éérder zo ver gebracht dan de klare zin van de *bijbelse* profetie en de leer van de laatste dingen. En daarom is het ook niet te verwonderen dat de geschiedenis, nauwelijks weer als wereldgeschiedenis en als ónze geschiedenis ontdekt, ons in ángst brengt voor de ontketende machten en voor de verschrikkingen van de toekomst, waar uiteindelijk niemand en niets tegen opgewassen zal zijn. Zo komt het dat wij, belijdenis doend aangaande de geschiedenis, onmiddellijk geroepen worden, als in één adem, te getuigen *tegen* deze angst, tegen deze *angstcomplexen*, om zodoende, al belijgend, tegen onszélf te getuigen, die telkens blijken te behoren ook in dit opzicht tot hen die “horende horen en niet verstaan” [Mar. 4: 12].

VI. Maar hoe? Een zich retireren op een abstracte Raad van God kan ons niet dienen. De Raad van God is alleen in Christus openbaar en omgeeft ons leven in de Geest met zijn geheimenis en zijn belofte.¹⁰⁵

We moeten niet achter de dingen willen komen, als God *in* de dingen verschenen is, tussen de machten, zich *in* de wereld *van* de wereld te onderscheiden, dat is kenmerkend voor zijn ‘*ma’asah*’.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Vgl. het perspectief van *Bijbels ABC* (1941), hoofdstuk 11 §6 (slot), dat bij de weergave van M’s visie op de ‘orde der deugden Gods’ vaak wordt weggelaten. Nu in *MVW* 16 (2025), 173v.

¹⁰⁵ Laatste 13 woorden in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

¹⁰⁶ Tweede zinsdeel is een toevoeging in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

We moeten niet terugzien, als God *voorwaarts* stuwt – we moeten zelfs niet omhoog kijken als God rondom ons is in de tekenen van Zijn tegenwoordigheid.

De *tékenen*! Daar gaat het nu om! Wat is daaronder te verstaan? Hoe kunnen ze ons van onze angst genezen? Hoe kunnen ze ons brengen tot – om het nu eens algemeen-psychologisch te zeggen – tot een *heroïsche levensloop*, tot een innerlijke onverstoorbaarheid in de diepte?

We kunnen de sacramenten ‘tekenen’ noemen. Ook spreekt men wel van de ‘tekenen der tijden’. Beide terecht, maar men moet het verschil in het tekenkarakter hier en daar wel uit elkaar houden. Het eerste is een teken dat de betekende zaak, het heil, vertegenwoordigt, ja in zekere zin *is*, het tweede is een *vóór*-teken, dat in een veel meer verwijderd verband staat met het wezen van het heil, met de aard van het Komende. In ons artikel wordt gesproken over “tekenen” in een niet-sacramentele en niet-eschatologische zin. Men zou kunnen spreken van *messiaanse* tekenen.

VII. Daarmee bedoelen wij dat wij, volgens de apostolische verkondiging, sinds Pinksteren in het “laatste der dagen” [Heb. 1: 1] verkeren, dus in de afwikkeling van het geding dat in Christus’ offer en verheerlijking werd beslist, maar waarvan de uitvoering en toepassing tijd neemt, een “korte” tijd.

Deze tijd is niet de *vóór-tijd* van Christus’ regering (vgl. art. 8), maar het is *juist de volle tijd*, de vervulde tijd van zijn koninklijke werkzaamheid. Voor zover ‘regering’ en ‘Rijk’ ident zijn, kan men ook zeggen: we leven tegenwoordig in het messiaanse rijk. Hem is gegeven alle *exousia*, alle rechtsmacht en volmacht, in hemel en op aarde (Mat. 28: 18), tot Hem gaan en keren de eeuwen.

Daarom is de gehele geschiedenis, in haar duistere, dubbelzinnige verloop, **gekwalificeerd** geheiligd als een gang van de Eerste Komst naar de Tweede Komst, waarbij de laatste worde verstaan als *mede* de onthulling van hetgeen de eerste in de geschiedenis reeds *hééft* uitgewerkt boven onze voorstellingen hoog uit, boven bidden en denken.

Het is duizelingwekkend wat er in het gebeuren van de contemporaine geschiedenis in waarheid gebeurt, de ‘hoofdsom der historie’¹⁰⁷ voltrekt zich opnieuw in ieder tijdvak, in zekere zin van voren af aan en toch weer *ánders* – door de verhoogde spanning, door **het* de sterkere *verval* stroomversnelling*, door de grotere nabijheid van het einde, door de zich accumulerende draagwijdte van de geschillen en de beslissingen.

Maar ook dit messiaanse regeren is niet apert, het is en blijft voorwerp van het geloof en wordt daarom, naar de aard van het geloof, met tekenen *ondersteund*. Deze tekenen zijn profaan, vergeleken met de sacramenten, en ze zijn publiek-geheim, vergeleken met de eschatologische tekenen.

Ze worden hier aangewezen in twee reeksen, een positieve en een negatieve. Tot de positieve behoort a) de *onweerstandelijke voortgang* van de verkondiging, b) de *stichting en bewaring* van de kerk. Tot de negatieve: a) de mislukking van de totalitaire staat, b) de chaos waarin juist de sterkste ordeningsmachten de mensheid plegen te brengen. Tegenover de onweerstandelijkheid¹⁰⁸ aan de ene zijde staat de “*wezenlijke vergeefsheid*” aan de andere zijde.

Ook het laatste achten wij een teken van de geestelijke overmacht van God, en niet alleen een “waarschuwend”, ook een troostrijk teken, zodat ook de catastrofes kracht van

¹⁰⁷ Titel van het boek met M’s cursussen in de oorlogsjaren over de Openbaring van Johannes, Nijkerk: Callenbach 1945. Ook in MVW 15. Utrecht: Kok 2022.

¹⁰⁸ Dordtse Leerregels III/IV, verwerping 8. Zie voor de Dordtse Leerregels 64n62.

opbeuring, opwekking, opfleuring kunnen hebben. Als de tak teder wordt... zo weet gij dat de zomer nabij is, also ook gij, als deze (catastrofale)¹⁰⁹ dingen beginnen te geschieden, heft uw hoofden opwaarts, en weet dat het Koninkrijk nabij is (Luk. 17: 22v., 21: 29v.).

Voor het geloof wordt in de wereld voortdurend een of ander bewijs-uit-het-ongerijmde gevoerd. Het kan weliswaar niet de grónd zijn van onze verwachting aangaande de zin, de onthulling, de vervulling van de geschiedenis. Als begeleidende illustratie en demonstratie van de zekerheid waarin de Geest de gemeente stelt, mogen ze worden gezien, tot verzadiging in sommige, tot walging in andere momenten waarin we met de werkelijkheid van het bovenpersoonlijke wereldgebeuren¹¹⁰ geconfronteerd worden.

VIII. Het zou averechts werken in ons geloof en leven indien we deze ‘tekenen’ los zouden maken van de kennis van God. Reeds deze kennis is niet onmiddellijk, hoeveel minder kan de waarneming van de bedoelde tekenen (ook in tijden dat ze vrijwel alomtegenwoordig zijn) doorgaan voor evident en geldig. Zelfs het geloof in zijn zuiverste spanning kan er **vaak** soms geen concreet houvast aan krijgen, omdat de geschiedenis uiterst beweeglijk is, *de feiten verschillend worden gemeld*, de bedoeling van de machten verschillend **wordt** kan worden *beoordeeld*, de tijdelijke resultante hoog en laag kan worden aangeslagen – en de Boze zich verkleedt als een engel en we zelf ons door de demonen laten bedienen in onze welvaart.¹¹¹

Alleen in het Gericht van God wordt een scheiding van goed en kwaad aan de dag gebracht die overweldigend *overtuigt*. Dan is echter het geloof reeds overgegaan in een *aanschouwen*. Wij die “wandelen door het geloof en niet door aanschouwen” [2 Kor. 5: 7] kunnen God niet eren met een christelijke duiding van de geschiedenis. Wij houden ons tevreden dat wij “leerjongeren van Christus” zijn, zonder “de grenzen te overschrijden” van de kennis die ons bij hem gewordt (art. 13 Ned. Geloofsbel.). Het is goed dat we in vele voorbarige oordelen beschaamd worden, christenen hebben reeds vaak en willekeurig een laatste gericht willen houden (bijv. over de Franse Revolutie). Het hoort tot de belijdenis te bekennen dat dit niet tot de belijdenis behoort, dat die min of meer eerbiedwaardige goeddeels overtuigende¹¹² particuliere meningen zijn.

Niettemin worden we in de “vreze voor de dingen die het aardrijk overkomen” [Luk. 21: 26] kunnen, vastgegrepen en op de been gehouden door het *wezenlijke wonder van de geschiedenis*, door het verkeer onder de scepter van de Messias, die zowel de Overmacht van God als de onmacht, de wezenlijke nietigheid van de goden en machten gaandeweg aan de dag brengt en die hier en daar de messiaanse tekenen ons te zien vergunt, met name de voortgang van de verkondiging, de bewaring van de kerk, de val van het totalitaire Babel, de onmacht van een bloot-humanitair streven. Dit is een hulp van terzijde.

VIIIa. *De angst wordt alleen dódelijk getroffen door de ons toegezegde en toegerekende Toekomst*. Wij vinden geen rust dan door het ons verleende vermogen vanuit de toekomst te leven, **en** we mogen *de diepte van het heden* **te** vinden in het op-ons-toekomen van het *Einde, van de Dag*. De diepte hangt aan de verte, de mate van de diepgang van onze dagen aan de mate van onze gerichtheid op de Verte, op de Horizon. De angst ontstaat ten

¹⁰⁹ Invoeging in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

¹¹⁰ De laatste twee woorden worden in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971) vervangen door: spel der machten.

¹¹¹ Laatste 12 woorden toegevoegd in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

¹¹² Deze twee woorden toegevoegd in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

opzichte van het raadsel, hij heeft geen plaats meer tegenover het geheim waartoe wij mogen ópwaken.

Waar het bestaan geslótén wordt gedacht, waar de geschiedenis cyclisch wordt voorgesteld, daar moet de mens de diepte van zijn leven zoeken in de moed om op de dóód toe te leven. Hele volken kunnen in deze doodsdriфт worden meegesleurd. Het heroïsme uit vertwijfeling is een verschrikkelijk verschijnsel, niettemin is het een constituerende factor in de lotswending van de volkeren, en als zodanig de contrastmatige spiegeling van de moed die uit het geduld en de verwachting van de gemeente ópbloeit.

Waar het einde de Dag is, daar zal de nog dóórwerkende en nabijvende angst met schaamte worden ontdekt in het hart, *dat* omdat het hart toch van betere dingen weet te gewagen en reeds lang bevindelijke kennis heeft van de mogelijkheid, de vreesloze getuige te zijn van *ons* zijn eigen vrezen.¹¹³

IX. Wij belijden in dit artikel mede ons *ongeloof in een harmonisering* van God en de demonen, van gehoorzaamheid en opstand, van bekering en verharding. In de *Antichrist* culmineert de tegenstand, in de gelijkenis van een Christus, een Messias, verschijnt de Anti-Messias met al zijn weldaden en beloften. De ontmaskering en ontluistering van dit valse vrede-rijk is niet in de macht van menselijk, moreel of religieus inzicht. Het blijft het werk van de regering van de Heer van de Kerk, de Heer van de wereld, de Heer van de tijden, de Voleinder van de eeuwen. Wie daarvan diep doordrongen is, wordt soms van heimwee als verteerd. En hij is als de weduwe voor de onrechtvaardige rechter [Luk. 18: 1-8]: en moet telkens opnieuw horen wat hij zichzelf niet zeggen kan, dat God recht doet aan Zijn uitverkorenen, die dag en nacht tot Hem roepen. Hij zal recht doen, hoewel Hij hun geduld op de proef stelt. Maar ook: Hij zal recht doen, ofschoon *wij* Zijn geduld op de proef stellen. Daarom zegt Jezus: “en wat Ik u zeg, dat zeg Ik u allen, wáákt” [Mar. 13: 37]. Wij dan betrekken, als het goed is, de heilige wake midden in de wisselende bewegingen van de verwarde fronten, liggend onder het vuur van elkaar vijandige legers, te midden van de geweldenarij van het uit alle banen van onze gangbare¹¹⁴ ervaring *uit*geslingerde gebeuren, als de agressie allerzijds hoogtij viert.¹¹⁵

Wij geloven en belijden, niet voor onszelf alleen, maar voor de wereld, de kerk bidt en roept, *plaatsbekledend* voor alle volken: Kom, Heer Jezus, kom haastig! (Op. 22: 20)

Daarmee zien wij niet alleen op de voleinding, maar we zien tegelijk rondom in de geschiedenis, die ten slotte ook ónze geschiedenis is, de geschiedenis van onze wereld, het uitspruitsel ook van onze zonden. In het geloof, ziend op het Einde, blijven we in de gang van het gebeuren begrepen, blijven we solidair met ons volk en de volken, blijven we de aarde trouw, laten ons door de chaos niet overheersen, kortom leven wij mee. De ‘religie’ van dit stuk van de belijdenis zou men wellicht het best kunnen begrijpen als *het ‘medeleven’* van de gemeente. Daaraan ontbreekt vaak zeer veel. Wij zoeken naar de resterende ‘medeleven’ van de kerk, beter is het dat de kerk zelf ‘medelevend’ wordt, een ‘medelevend’ lidmaat van deze wereld. Wetend dat het geheim van de geschiedenis de

¹¹³ M varieert hier op een dichtregel van J.A. Dèr Mouw uit ‘De zee schuimt wolken naar de wolkenlagen’ in: *Brahman* 2, Amsterdam: W. Versluys 1920, 266 [974]. Daar staat: “Maar ’t vrije Zelfbesef van Brahman’s Wezen / Vreesloos getuige van zijn wereldsch vrezen, / Drijft stil in triomfeerend evenwicht.”

¹¹⁴ Toevoeging in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

¹¹⁵ Laatste bijzin in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

raadselen verslindt, wetend dat de zin van het gebeuren in Christus is geborgen, moet de gemeente, inniger en opener dan wie ook menen en bekennen:

“Ons hart is ingescheept op 't wereld-woelen,
Haar stormen en haar stilten doen ons aan,
Haar branding breekt op ons en wij gevoelen
Haar rillingen door onze diepte gaan.”¹¹⁶

¹¹⁷Daarmee is het ‘medeleven’ nog niet tot de dáád gekomen. Dát gebeurt in het *gebed* dat het gezag van God over de machten moge triomferen. Het gebed treedt allereerst voor de ‘ontrechten’ in – gelijk men in de psalmen uitvoerig en hartstochtelijk kan horen. Het ‘medeleven’ heeft zijn bronwel in het geweten, dat opgeroepen werd en telkens opgeroepen wordt zich, krachtens de toekomst van de Heer, te richten op de verwachting dat aan de “Vorst dezer Wereld” [Joh. 12: 31] geen onbegrensde uitoefening van de knechting van de creatuurlijke vrijheid zal worden gegund noch gelaten, ook nu niet, tijdens de geschiedenis die wij ‘meemaken’. Omdat wij haar ook méde *máken*, zijn wij in de raadselen door middel van concrete schuld verwickeld. Het geweten sláát ons, maar in diepste zin is het een opperste, stilste vorm van het weten dat het geheim het raadsel overtreft. Dit weten verschijnt in het geloof als een medeweten met de Here God, wat gehoorzaamheid aan Zijn wil is, hoe Hij zelf grote dingen doet door “Zijn zonen”.¹¹⁸ De natuurlijke en burgerlijke mens heeft dat, om zichzelf te beschermen, als ‘dweperij’ verdacht gemaakt en, men kan wel zeggen, vervólgd: elke ziel, elke arbeid, elke beweging die zich ‘naar voren strekt’ om te mogen onderkennen dat Gods iets beters over Zijn wereld voorzien heeft dan wat natuur en geschiedenis te zien geven. De zonen van God zuchten met de schepping om bevrijding uit deze ambivalente, beklemmende werkelijkheid. Maar ze verwachten daarbij ook hun “aanneming tot kinderen” (Rom. 8: 22v.). Reeds nu is het ons vergund in de lucht van de vrijheid van de zonen te ademen, te waken en te werken. Wanneer de Geest als onderpand ons gegeven is, schieten de extraordinaire, de kritische, de verrukte daden op in de gemeente, naar de gelijkenis van de *glossolalie*, die een stormend bidden en belijden is. De tongenspraak in de gemeente wacht op de uitleg door de prediking van het Woord, de tongenspraak in ons ‘medeleven’ met de wereld heeft veelmeer nodig de *uitleg in daden*, het uiteenleggen van de gewetensontroering en -verontrusting tot de daadwerkelijkheid van het geloof als een ‘medeleven’ in de *overtreffende* trap van wat de humaniteit binnen de grenzen van het gewenste ons voorhoudt als het “mogelijke Rijk” (Kant).¹¹⁹ Het geloof overtuigt ons [er]van dat: “*tot wäre, wer mit der Welt einverstanden ist*,

¹¹⁶ Slotregels van het gedicht ‘Oogst van 't jaar V’ van Henriëtte Roland Holst. In: *De nieuwe geboort*. Amsterdam: Tierie & Kruyt 1903, 56. [2182]

¹¹⁷ Het navolgende slot van dit hoofdstuk is een uitvoerige toevoeging in de versie van *Om de waarheid te zeggen* (1971).

¹¹⁸ M denkt (in 1971) bij ‘geweten’ als ‘medeweten’ hoogstwaarschijnlijk aan §10 (‘Het geweten als revolutionair principie’) van de dissertatie van G.H. ter Schegget uit 1970: *Het beroep op de stad der toekomst – Ethiek van de revolutie*. Haarlem: Bohn 1970. Dat boek was door tS aan M opgedragen en M schreef op verzoek van tS de inleiding: ‘De derde dimensie’, waarin hij tweemaal (op XII en XIV) naar het menselijke geweten als een ‘medeweten met God’ verwijst.

¹¹⁹ Uit de derde variant van Immanuel Kants *Kategorische Imperativ*: “Handle so, dass alle Maximen aus eigener Gesetzgebung zu einem möglichen Reich der Zwecke als einem Reiche der Natur zusammenstimmen.”

wie sie ist" (Dorothee Sölle).¹²⁰ Zonder eschatologisch perspectief is ons de hoop afgesneden de allesomvattende vraag naar de *zin* van het leven te doorstaan. Wellicht bergt het nog meer aanvechting in de anticipatie van het Rijk "die Melancholie der Erfüllung" (Bloch)¹²¹ door te maken. Dat het eeuwige leven vervelen zou, is voor het gevoel een overtuigende implicatie. We hebben dan nog liever het raadsel van de geschiedenis eindeloos. De opklaring ligt in het geheim van de geschiedenis, dat helder is voor zover God de Here ons het onderpand geeft van Zijn Geest nu, van de 'verborgen omgang' met de Here, die borg staat voor de toekomst en de ontsluiting van de raadselen en voor de ervaring van het geheim van de Tegenwoordigheid. En zo komen we tot de paradoxale gevolgtrekking dat om echt progressief te zijn een mens, wil hij niet in de "melancholie van de vervulling" belanden, *nú* zich vervuld moet, mag, kan weten van de *diepte* van de gemeenschap met de Here God, onmetelijke gunst, bevindelijke kennis.

Barnard heeft Jesaja 25: 6v. in een 'bijbelzang' vertolkt:

Op deze berg neemt Hij de sluier weg
waar alle volkeren mee zijn omwonden;
de duisternis zal worden afgelegd,
Geheimen opgeklaard, boeien ontbonden.

Wij treden aan het ontoegankelijk licht,
Wij volkeren, wij heidenen, wij mensen;
Wij zien het leven-zelf in het gezicht
God haalt ons thuis van achter alle grenzen.

Dit zeiden profeten in zijn geest:
De bankring van de dood zal zijn gebroken,
De smaad van Israël wordt uitgewist;
Zo zal het gaan, want zo heeft Hij gesproken.¹²²

Ja, zo heeft *Hij* gesproken. Dat is het beslissende! Maar wie verstaat het? Het is geen ideaal project, doch een vervulling waarnaar in de diepte het verlangen zich strekt, omdat het *nu* antwoorden moet op de nodiging, de raad, de belofte (Ps. 22: 11 NB)¹²³: "O haal uw hart op aan Zijn gunstbewijzen die *eeuwig* zijn."

¹²⁰ In: *Die Wahrheit ist konkret*. Olten/Freiburg i.B.: Walter 1967.

¹²¹ In Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*. Frankfurt/M: Suhrkamp 1959. [5147] Paperback 1980, Bd. I, 343.

¹²² Couplet 3, 4 en 6 van Willem Barnards lied 'Van de messiaanse maaltijd', het eerst gepubliceerd in *De Adem van het Jaar*, Kerstkring. Amsterdam: G. van der Leeuw Stichting 1962, 184. Opgenomen als lied 762 in het Liedboek (2013).

¹²³ NB = Nieuwe Berijming van de Psalmen, die terechtgekomen is in het Liedboek voor de Kerken (1973) en het Liedboek (2013).

XVII. HET PERSOONLIJK LEVEN¹²⁴

Op grond van Gods beloften zijn wij ook met ons persoonlijk leven niet prijsgegeven aan het toeval of het noodlot, maar geborgen in de hand-van de Vader onzes Heren Jezus Christus, zonder wiens wil geen haar van ons hoofd vallen zal. Hij zal de Zijnen bewaren tot Zijn hemels Koninkrijk en hun daartoe alle dingen doen meewerken.

Zonder deze zekerheid zou dit leven voor ons het enige en eigenlijke leven moeten zijn en daarmee van zijn zin afgesneden worden. Maar door de beloften Gods in Jezus Christus is ons leven verlost van de zinloosheid tot de ware vreugde. De hoop waaruit wij leven mogen, doet ons elke vreugde in dit bestaan vieren als voorteken der volkomen blijdschap, doet ons ook nood en lijden aanvaarden als een heiliging tot het eeuwige leven, doet ons vertrouwend de strijd des geloofs aanbinden met alle machten, die zich tegen het Koningschap van Christus verheffen, doet ons onbezorgd de toekomst tegengaan, ja doet ons alle dingen in het licht zien.

Door de beloften Gods in Jezus Christus is ons leven tevens bevrijd tot de ware ernst. In dit bestaan mogen wij God ontmoeten en vallen beslissingen van eeuwig gewicht. In dit bestaan worden wij door de Geest tot het heil geroepen en dieper daarin ingeleid. De zin van dit leven tussen geboorte en dood is, dat het vernieuwd wordt naar het evenbeeld van Christus, zodat wij ondanks alle aanvechtingen, in het geloof worden geoefend en gesterkt.

Daarom mogen wij met gans ons leven, met verstand en wil, met geld en goed, in arbeid en ontspanning, in gezin en maatschappij, staan en ons telkens opnieuw laten stellen in de lofprijzing en de dienst van God, en om zijnentwil in de liefdedienst aan de naaste.

Wie met de verleende levenskracht en in de gegeven levensvormen zichzelf of andere aardse machten wil prijzen en dienen, leeft in ongehoorzaamheid aan zijn Schepper en Verlosser en veracht daarmee zijn bestemming en zijn heil.

Door Jezus Christus wordt ook ons sterven, het oordeel en de vernedering die wij daarin ondergaan, in zijn licht gesteld. Door Christus' opstanding mogen wij uit dit leven heengaan in de zekerheid dat ook de dood ons niet kan scheiden van de liefde Gods en dat wij eeuwig met Christus zullen zijn. Hetzij wij leven, hetzij wij sterven, wij zijn des Heren. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 15.

I. Wel moet er in **ons levensgevoel** onze situatie veel veranderd zijn, dat we in een belijdenis *aparte* aandacht geven aan het persoonlijke leven. Voor vele protestanten was dit persoonlijke immers sinds onheugelijke tijden het één en al. Deze mening is verdrongen door betere, bijbelsere inzichten: het Rijk van God, Israël, de Kerk, het "wij" van de gemeente, de objectieve rechtvaardiging, de publieke verkondiging van het Woord, de bovenpersoonlijke geldigheid van de sacramenten. In dit alles is de enkeling weliswaar méégesteld, maar als mede omvát, de gedachte dat het eigenlijk en uiteindelijk op hém zou aankomen krijgt geen voet, hij is niet gemachtigd ten slotte met zichzelf bezig te zijn als ware hij het laatste en eigenlijke doel van Gods heilswerk.

En dit is nu juist de reden dat er een apart artikel verschijnt: "het persoonlijke leven". Het moet (en mag) opzettelijk gememoreerd worden, omdat het niet, gelijk vroeger, maar al te zeer vanzelfsprekend wordt geacht dat ieder verstaat hoezeer in al het voorgaande de persoon reeds méde was bedoeld, zij het in de omvatting van de gemeente, Israël, het Rijk. Een andere grond voor een apart artikel ligt in het levensgevoel van het heden, namelijk in de epidemisch om zich heen grijpende *angst*. In de bedreigdheden van het bestaan worden we

¹²⁴ In de Waagschaal, jg. 5 (1949-1950) nr. 6, 11 november 1949.

ons bewust van ons eenzame zelf, worden we uit vlakke verbintenissen met mensen uitgestoten, uit doodse gewoonten opgedolven, en *geconfronteerd met* vóórgeleid voor de realiteit, maar het is er een die zonder hart en zonder aangezicht is, en die, als de verveling verzinkt, walging wekt of in een panische angst ons drijft – waarheen, waartoe? Het is goed dat de kerk wat het ‘existentialisme’ meent gevonden te hebben als grondgegeven van het mens-zijn verstaat en erkent, beter dan zijn woordvoerders het kunnen, die er van de verkeerde kant tegenaan moeten kijken, van onderóp, vanuit de onweersproken ervaring, vanuit het eenzame mens-zijn als zodanig, dat zich, al vloekend, toch eigenlijk wíegst in de waan prijsgegeven te zijn, en zich uit zichzelf daaraan niet ontworstelen kan, omdat het daarin de eer van de mens ziet.

II. “Op grond van Gods beloften zijn wij, ook met ons persoonlijk leven, *niet prijsgegeven* aan het toeval of het noodlot...” We moeten bevrijd worden van het aangeboren idee dat de wereld wel verwoest wordt, maar dat het ik onaantastbaar blijft. Wat Fichte tegen de waterval van Schaffhausen en alle natuurgeweld in schreeuwde, namelijk dat alle macht van buiten hem ten slotte niet raakt, dat hij het wagen kan die alle uit te dagen, om daarin zijn wezensvrijheid te bevestigen – dat kan *is* misschien heroïsch heten, *het is daarom nog niet waar*. Maar het is merkwaardig hoe wij er ons aan gewend hebben onszelf van nature aan te zien als in de diepte beschermd. Dat is *niet* het rechte verweer tegen de angst van het bestaan. Als we in antwoord op het Woord van God belijden, verwerpen we dit verweer als ijdelheid. Evenzeer ijdelheid als het nihilistische besef wordt het idealistische welhaast nog gevaarlijker voor een eenvoudig en deemoedig kennen van onze plaats op aarde. Die eigenaardige zekerheid eeuwig in onszelf te wonen ligt vele ‘christenen’ nader dan de oneindige bevreemding en de vervreemding van elke behuizing.

Wie tot het belijden komt moet echter erkennen, en bekent onmiddellijk metterdaad, dat het niet-prijsgegeven-zijn van de mens alleen verkondigd en gelóófd kan worden. Juist de belijder is (en wordt al meer) *realist*, een man die weet hoe weinig de mens meetelt in de natuur, hoe weinig de enkeling geldt in de storm van de geschiedenis. ‘Noodlot’ en ‘toéval’ logisch of religieus te ontkennen heeft geen zin. De woorden geven ervaringen weer, het zijn samenvattende woordsymbolen, die een bevinding *weergeven* aanduiden waaraan niemand zich onttrekken kan. Het is goed dat een groot aantal mensen zegt: ik geloof niet aan het noodlot, als het hun dan maar bewust is dat zij een gelóóf uitspreken, en wel een geloof dat leeg is, tenzij het de keerzijde is van het geloof in Christus en Zijn presentie in deze onze wereld.

De tekst van ons geschrift zegt het zó: “*op grond van Gods beloften... niet prijsgegeven...*” En de keerzijde, de vóórgaande, de funderende kant van de zaak is: “wij zijn *geborgen* in de hand van de *Vader*”. Neemt men “Vader” niet christologisch, neemt men dit woord tot aanduiding van de ‘Algeest’ of het ‘onuitputtelijke *Verband* Geheel’, dan is het de vraag of dit dan toch geen omschrijving wordt van een natuurlijke geborgenheid, een logische onaantastbaarheid van het bestaan, een ‘gegeven’ veiligheid, terwijl het geloof weet dat de veiligheid werkelijk *gegeven* moet worden en *gegeven* wordt. Hier scheiden zich de geesten. Het komt er wel zéér op aan dat wij “de Vader onzes Heren Jezus Christus” bedoelen, om dan ook verder te mogen spreken, zoals het artikel doet: “*Hij zal de zijnen bewaren tot Zijn hemels Koninkrijk en hun daartoe alle dingen doen meewerken*”. Onder de “zijnen” bevind ik mij, wonder boven wonder, ook! En “onder miljoenen heeft Hij ook mij in ‘t oog”!¹²⁵

¹²⁵ Slot van het derde couplet van het adventslied ‘Hoe zal ik U ontvangen’, in de versie van het Liedboek voor de Kerken (1973), lied 117.

Daarmee zijn we wel op heel intieme wijze in de contreien van het *persoonlijke* leven.

III. Het *fatale* van ‘noodlot’ of ‘toeval’ is niet zozeer dat het onpersoonlijk is of bovenpersoonlijk op de wijze van de ónpersoonlijkheid, maar dat er alle doel aan ontbreekt en de ‘redelijke’ *verwachting* van de mensen, maar dan ook radicaal alle heilsverwachting, afgesneden wordt.

Toch moeten we ook hier **weer zeggen:** scherp zien dat wij deze *verwachting* **voor onszelf** niet eigenmachtig kunnen opbouwen zonder de realiteit van ons bestaan te ontvluchten of naar onze idee óm te scheppen. Ware ons dit geoorloofd, kon dit als een ernstig werk worden opgevat, dan zouden we het niet nodig hebben de *verwachting* telkens weer opnieuw *te belijden*.

Wie belijdt verwerpt, laat lós, maakt zich los, stelt zich terzijde van zijn ingewortelde droom van eindeloos voortbestaan, eindeloze arbeid of eindeloze genieting.

Wij belijdt zegt daarmee juist: voor mijn ervaring op zichzelf is het leven ondoorzichtig, ook in zijn lichte partijen, zodra ik het ervaar tot op de bodem, tot op de afgrond zo donker daaronder. Wij belijdt stelt niet tegenover de wereldbeschouwing van het noodlot of toeval de wereldbeschouwing van “Gods vaderlijke hand”. Wij kunnen die *niet beschouwen*, en wij kunnen die niet als een stuk wereld beschouwen. God en mens verkeren met elkander krachtens het verbond in een andere orde dan die van de lotsbedeling. De waarden en de gebieden te verwarren is een euvel, maar een grotere ramp is het wanneer de gemeente niet meer zou weten dat God juist als de Heilige, de Andere, de ervaring van de lotsbedeling te boven gaat en begrenst, omvat en bevrijdt.

Wie belijdt zegt ‘ja!’ op de *verwachting* die hem werd gegeven. Hangt de diepte van het *persoonlijke* leven enerzijds aan de aanvaarding van zijn eindigheid, anderzijds zou het van zijn zin afgesneden worden indien de belofte, in het Woord van God vervat, ons niet bereikte, dagelijks zou bereiken, in alle regelmaat van de wereld en in elke crisis, in de voortgang van onze dagen en aan het einde van het leven.

De enkeling als zodanig heeft in zichzelf geen toekomst. Zijn hoop is God, God-Zelf, die hem aan de grenzen ontvangt. De mens wordt niet alleen bedorven door de zonde, hij wordt bedreigd door het teniet-gaan, verloren-gaan van zijn eindig-geschapen leven. Ook in het paradijs moest zijn leven worden onderhouden door Gods werkzame genade en beschermd door de trouw, die elke morgen nieuw is. Hoeveel te meer heeft hij dit alles nodig tijdens zijn huidige leven, bij de vele dodelijke overgangen in zijn geschiedenis en aan de buitenste randen van zijn bestaan. De *hoop* die wij belijden is geen aanhangsel van de heilswaarheid, maar de *inzet* ervan en de continue begeleiding. De mens-als-mens heeft geen *verwachting* die hij kan funderen, de *verwachting* moet hem gegeven worden. Alléén in deze *gave* wordt de onvermijdelijke ervaring van het noodlot en het toeval gerelativeerd en overwonnen. Wanneer wij de mens van nu, ook de christen-mens aanzien en onszelf een weinig kennen, springt het in het oog dat tegenwoordig de hopeloosheid ons zo ná ligt dat we hoogstens in het *persoonlijke* leven en op korte termijn enig uitzicht openhouden. Het komt erop aan dat de mens werkelijk en in alle ernst geen hoop ‘heeft’. Zo wordt de mens tot de laatste ernst gedreven en weggejaagd uit de religieuze zelfvertroosting. Gód zegt: ‘*wir heissen euch hoffen*’.¹²⁶

Toch moet anderzijds de hoop *niet* worden verstaan als een *aparte* gave, een soort appendix van het ‘godsvertrouwen’, als zou dit laatste ons nader liggen en langer mogelijk blijven. De

¹²⁶ Laatste regel van ‘Symbolum’ (ca. 1815) van J.W. von Goethe. Te vinden in de Hamburger Ausgabe, *Gedichte und Epen* I, Band I. München: Beck 1981, 702.

hoop richt zich evenmin als het geloof op de gaven, maar op de Gever. De mens leeft dóór God en tót God.

Zijn Onze hoop op God, hoewel ze telkens moet vernieuwd worden, is niettemin geen toevoegsel aan het geloof.¹²⁷ De hoop **is** als een *toepassing* van het geloof, dat “ons leven verlost is van de zinloosheid tot de ware vreugde”, doet grote kracht.

Deze verlossing, bevrijding, overgang werd volbracht in het feit, het heilsfeit, het door de Geest aan ons hart toegepaste heilsfeit: Immanu-el! “met ons (is) God”! Hij heeft, in Christus, zich gesteld tot onze Bondgenoot tegen hetgeen we als ‘noodlot’, ‘toeval’, ‘zinloosheid’ ervaren. Hij doet ons, *bovendien*, in het gelóóf, heel iets anders ‘ervaren’. Hij doet ons vreugde ervaren. Niet alsof ervaring tegen ervaring zou staan, in onmiddellijke controverse en concurrentie, een lichte tegen een donkere ervaring. Nee, tegenover de donkere ervaring staat het gelóóf, doch het geloof wordt omringd en ondersteund door lichte ervaringen. Wij noemen dit ook ervaring omdat het in en aan onze ziel geschiedt in het gewone leven, zonder te veronachtzamen wat wij weten, dat déze ervaring niet uit het vlak van de wederwaardigheden stamt, maar neerdaalt als de regen en om ons ligt als het manna, het wonderbrood, dat brood is omdat het voedt en verkwikt, maar wónderbrood omdat het niet op onze akker is gewassen. Zo staat het met de uitkomst uit de angst. Het is geen ervaring waarop het geloof rústen zou, het is veeleer de ervaring van het geloof, het is de begeleidende bevestiging van het geheimenis van Gods **ja!** jawoord tot ons ganse leven en van ons ja! van de verwachting, die zich strekt naar de verten van de belofte.

IIIa. Ten slotte is er geen *middenterm tussen zinloosheid en vreugde*. Sisyphus (van Camus)¹²⁸, die met de terugrollende steen, die hij weer de berg opduwen moet, gelukkig is vanwege de zinloosheid, omdat hij in het beleven daarvan de góden zozeer verachten kan dat hij innerlijk van hen vrij wordt, geeft ons het (goddank puur-fantastische) tegenbeeld van de ware vreugde die wij belijden. De vreugde, die bijvoorbeeld tot tevredenheid daalt, voelt zich reeds op het hellende vlak naar de zinloosheid. De vreugde is ten slotte gelegen in ons lot, voor zover wij ons diepste lot kennen: bemind te zijn.

Zij Deze vreugde is de vrucht van het kruis en de opstanding van de Heer, als daad van God, als zegepraal van de Liefde.

Het ligt voor de hand dat een eenzijdig-westerse theologie de term ‘zinloosheid’, ‘noodlot’ enzovoort schuwt. Deze wil alles brengen op de éne noemer van de schuld. En zij meent daarom dat in dit artikel 15 veel te ver aan het moderne levensgevoel wordt tegemoet gekomen. Maar ten eerste kunnen wij niet belijden dan als moderne mensen, met ons eigen levensgevoel beladen, maar in de tweede plaats mogen we ons wel eens herinneren dat dit eenkennige herleiden van de ganse lotsbedeling tot de schuld in de Oosterse kerk steeds is vermeden. *Het Westen is te antropocentrisch*, te weinig kosmisch, het weet ook van het leed van vergankelijkheid en verderf niet diep genoeg, het verengt in dit opzicht het bijbelse getuigenis. Job en de Prediker vinden er geen echte weerklank, de demonen zijn er abstracties geworden, de nood is in wezen alleen zedelijke nood.

Wij menen dat in het kruis en de opstanding van de Heer ook de verborgenheid van God, ook de macht van de Boze, ook de raadselen van dood en droefenis van de misdeelden en de eenzaamheid van de creaturen in het geding zijn.

¹²⁷ Calvijn sprak van de hoop als ‘comes’, metgezel van het geloof, Inst. 1536: OS I, 79-80, 1559 III.2.42: OS IV. 52 r. 26.

¹²⁸ Albert Camus, *Le mythe de Sisyphe* (1942), Nederlands: *De mythe van Sisyphus – een essay over het absurde*. Amsterdam: De Bezige Bij 1962.

Anderzijds is het waar dat de éne centrale zinloosheid niet mag worden tot een aspect van het algemene ontberen en het algemene duister van het bestaan. Dáárvoor is de westerse theologie opgekomen, dat zonde en vergeving méér dan momenten zijn in de kosmische strijd tussen licht en duister, in de gang van de gevangenschap van de mens naar de bevrijding. Ten slotte – indien hier een dilemma zou zijn – zouden we voor de westerse leer moeten kiezen. Wanneer wij zeggen: er is geen middenterm tussen zinloosheid en vreugde, dan bedoelen we een meer onmiddellijk verband te leggen tussen de opstanding van de Heer en de oorspronkelijke vreugde, die aan het leven, het ademen, het zijn eigen was, en die terugkeert. Wij zijn wedergeboren tot een levende hoop, en deze hoop omvat méér dan de vergeving van de zonde, ze omvat ook meer dan de mensheid, ze komt uit en keert tot de al-doortintelde vreugde van Gods eigen wezen.

De Heer van ons leven heeft de éne zinloosheid, de zinloosheid van de zonde als godverlatenheid doorleden. Hij is “éénmaal” voor de zonden gestorven, Hij heeft door één offerande “in eeuwigheid volmaakt” hen die bij Hem behoren, die daarom geheiligd worden tot een nieuw leven van vreugde. En uit de vreugde van God komt de hoop, ook omgekeerd: maar principieel gaat het eerste voorop: uit de vreugde om het volbrachte wast gedurig de hoop. De hoop is de inzet en niet een aanhangsel, maar *dát* deze inzet waarachtig en machtig is en was en wezen zal, komt vóórt uit de hoogte van de eeuwige vreugde, die in God zélf is van eeuwigheid tot eeuwigheid. Dat God zalig is, volzalig en niet tragisch, het kan nimmer onze ergernis zijn, het kan nimmer onze jaloezie wekken. Het is de diepste grond van onze hoop.

Dat wil – met onuitsprekelijke dank in het binnenste – beleden zijn, beleden voor de mensen ten overslaan van hun fatalisme en doodsfilosofie.

IV. En nu – van persoonlijk leven gesproken – nu zal het moeten blijken dat het bestaan zélf gezegend werd. Er is uiteraard geen afstand tussen vreugde en hoop, er is ook *geen volstrekt kwaliteitsverschil* tussen de eeuwige vreugde en de kleine vreugde van dag en uur ons verleend.

Er is geen volstreekte tegenstelling meer tussen het aannemen van de vreugde als “vóórteken der volkomen blijdschap” en het “aanvaarden” van nood en lijden als de weg van onze “heiliging” (dat is: onze uitzondering, onze verkiezing, onze beslagname) voor het eeuwige leven.

Het is ook krachtens deze hóóp dat wij ons *verzetten* tegen de eigengereid-geworden machten van deze wereld en dat wij het doen niet als vertwijfelden met de moed-der-wanhoop, maar “vertrouwend” (namelijk op de toekomst én [eigenlijk allereerst] op het heden van de goddelijke situatie waarin wij gesteld zijn). Deze hoop “doet ons onbezorgd de toekomst tegengaan, ja, doet ons in alle dingen het licht zien”. Niet de dingen in een... ander licht! (dat zou nog menselijke idealistische interpretatie zijn), maar in alle dingen het Licht waardoor ze geschapen zijn, waarin ze herschapen *zijn.* * worden.

V. “Door de beloften Gods in Jezus Christus is ons leven tevens bevrijd *tot de ware ernst.*”

Letten we hier vooral op het woord “bevrijd”. Menigeen zal met het belijden van een bevrijding ten *déze* moeite hebben. Bij ernst denken we aan binding en verantwoordelijkheid en, diep opgevat, kan het nooit geheel vermeden worden dat de ernst ons drukken gaat en soms beklemt. Daarom kunnen telkens weer mensen geholpen worden door Kutters van evangelische blijdschap fonkelende boek: *Das Bilderbuch Gottes für gross*

*und klein*¹²⁹ (een uitleg nota bene van Romeinen 1-4), want daar wordt hun gezegd dat het erom gaat tot het spel te komen voor Gods aangezicht en de laatste ernst aan *God* Hem over te laten.

Toch is het andere dat hier bedoeld wordt ook van eminent belang voor de gemeente en voor de gelovige als persoon. *Niet álle ernst is bevrijdend*, maar *déze* ernst, die vanuit de toekomst in ons leven wordt ingebracht. Te weten wat ons te doen staat is immers bevrijdend te midden van onze gedurige wankelmoedigheid, ja werkelijk ten volle overtuigd te zijn dat het God ernst is met deze massieve wereld als met Zijn reële werk, dat de tijd iets betékent, dat het leven van dag tot dag gewogen wordt – daarvan doordrongen te zijn werkt als een bevrijding tegenover de suggestie van willekeur en de kakelbonte stoet van mogelijkheden die aan ons oog pleegt voorbij te trekken, *zodra* juist wanneer wij tot ernstige overweging ons zetten. Wij moeten en mogen inderdaad door de belofte ons leven *bevrijd* zien tot de ware ernst.

Va. En dan blijft het bevrijding, ook wanneer *de eerste* als eerste moment genoemd wordt: dat er *beslissingen vallen van eeuwig gewicht*. Dit kunnen immers geen beslissingen meer zijn van ja óf nee tegenover God, dit moeten – dat is de bevrijding – beslissingen-van-toekeer zijn en ze kunnen niet meer ongedaan gemaakt worden. Hier wordt niet neutraal gesproken over het gewicht van de tijd, hier wordt *beleden*, en als we belijden kunnen we de ware ernst niet *vinden in* verbinden met een potentieel nee-zeggen, vroeg of laat. Hier wordt eigenlijk gesproken over de “volharding der heiligen”.¹³⁰ Daarom gaat de tekst in één adem verder: “in *dit* bestaan worden wij door de Geest tot het heil geroepen en dieper daarin geleid”. De zin van *dit* leven – dat is de ware ernst, niet als mogelijkheid, maar als feit, als lotsbepalende overmacht: “Gij onderhoudt gestaag het heuglijk lot, dat Gij zo mild voor mij hebt uitgelezen” (Ps. 16: 3 [ber. 1773]) – de zin van dit leven tussen geboorte en dood is dat het “vernieuwd wordt naar het evenbeeld van Christus”.

VI. Onder dit gezichtspunt wordt nu de gehele ethiek gesteld. Onder het gezichtspunt dus van de vernieuwing, op grond van de ware ernst, die de keerzijde van de ware vreugde is, welke vreugde opwast uit de hoop, de hoop die een toepassing is van het geloof zelf in het voldongen heil, in het volbrachte werk.

De ethiek als zodanig behoort niet tot de belijdenis. Het betekent een verwringing van het woord ‘belijden’ indien we zouden gaan belijden wat we dóén moeten. We belijden ons gelóóf, dat is: wat er voor ons gedáán is en wat over ons geldt: ik belijd de vergeving van de zonden. Ik kan niet zeggen: ik belijd de deugd, ik belijd de humaniteit, enzovoort enzovoort. Maar des te sterker behoort tot de belijdenis het *richtpunt*, waardoor het ethos waarlijk gezien kan worden als een onderhouden van de geboden van *déze* God, van de Vader, van de Koning aan wie de wereld toebehoort. Het kan hier niet gaan om toegepaste ethiek, om regels en voorschriften. Die ‘moeten’ er zijn, die mogen we ontdekken en erkennen. Maar in de belijdenis gaat het om het richtpunt van ál ons handelen. En dit richtpunt is allermint formeel. Het is gelegen in de ware ernst en de ware vreugde, het wordt bepaald door de inleiding en inwijding in het geheim: dat het leven gered is.

De ware ernst vervalt weer tot akelige ernst indien wij de ethiek gaan belijden, want dan is vergeten hoezeer de ware ernst slechts de keerzijde *is* kan zijn van de ware vreugde. Niets kan zichzelf gelijk blijven als de adem van de vreugde eroverheen vaart, de

¹²⁹ Hermann Kutter, *Das Bilderbuch Gottes für groß und klein*. Basel: Kober 1917. [4811]

¹³⁰ Vgl. Dordtse Leerregels, Vijfde Hoofdstuk. Zie ook 64n62.

geslotenheden moeten openspringen! Er is geen grens aan de *Vordering*, de ópvordering die van de vreugde uitgaat en haar blijde boog slaat over geld en goed, arbeid en ontspanning – tot die hele zaak vol muziek wordt, tot dit alles “staat en telkens opnieuw gesteld wordt” in de lof van God en de stille, neuriënde liefdedaden jegens deze en gene uitzwermen, onvoorzien, niet-berekenend, spontaan en genereus. *en* Wanneer zij uit de band springen – behoudens het verband met de ware ernst, die de keerzijde bleek van de ware vreugde – dan zijn we bezig, eindelijk, niet meer te prátén dáárover dat het “op het leven aankomt”, maar het te vervullen in dienst en offer, terwijl we er nauwelijks erg in hebben. Ja, dit uit-de-band-springen, dáárin is de liefde, en in deze ‘overdrijving’ ontvouwt zich de orde.

Vla. Indien de zinloosheid van ons bestaan als zodanig nog niet aan de dag getreden zou zijn, dan zou ze opnieuw uitbreken in de verkeerd-gerichte, vals-geplaatste ijver van conservatieve of revolutionaire moralisten.

Wie in pastorale zorg over het persoonlijke leven nadenkt, die ontmoet telkens weer dezelfde doodsvijand: de *moraal*. Zij remt de vreugde en de ernst die zij schijnt te sterken wordt onder haar scepter een dwingelandij van buiten of een aanstellerij van binnen. In de moraal weten wij in beginsel wat altijd en overal goed en wat kwaad is. Met de moraal willen wij het leven beheersen, de instincten louteren, de conflicten afleiden en, kon het zijn, de ganse wereld zaligmaken onder de *dictatuur van het Goede*. In de moraal hebben wij de mogelijkheid geschapen goed te zijn zonder God, zonder Zijn gebod persoonlijk te horen, in de moraal kwellen wij onszelf en elkander om een brave man te worden voor elkanders aangezicht. In de moraal demonstreren we dat we best fatsoenlijke mensen kunnen zijn zonder te bidden: “leer mij, Here, uw weg, en ik zal in Uw waarheid wandelen” [Ps. 86: 11]. In deze gebieden sterft, met of zonder christelijke antiseptische middelen, de vreugde, de kinderlijkheid, de oorspronkelijkheid, de eenvoud, de spontaneïteit, de royaliteit. Daar wordt tragischerwijze juist *niet* bereikt wat de mens zich als zeker had voorgesteld, eerder het omgekeerde: in een fatale zin wordt aan hem vervuld: een ander zal u gorden en u brengen waar gij niet wilt. [Joh. 21: 18] En die ander is hier waarlijk een ander dan God onze Koning.

Daar wordt de levenskracht verspild, daar worden de levensvormen tot een doem, indien geestdrift en ijver, zij het van ras-edele mensen, aan afgoden wordt aangeboden.

De hoog geroemde ‘persoonlijkheid’ gaat juist daar ónder, de grote broederschap breekt dáár uiteen waar we in uiterste spanning ons prijsgeven aan de moraal, aan de eisen van staats- en volks-moreel, aan de alle vreugde verslindende chimere van een permanente omwenteling, aan de spookachtige stoottroepen ter verovering van een volmaakte termietenstaat, aan de grimmige ijveraars voor een ‘hoger leven’.

Van persóónlijk leven gesproken... hier is het kritische moment waarop het persoonlijke, juist het persóónlijke om Godswil verdedigd mag worden tegen de moraal!

Alleen wie Gods gebod van de moraal weet te onderscheiden kan een... persoonlijkheid zijn!

VII. Bewaard! niet prijsgegeven! verlost van de zinloosheid tot de ware vreugde, bevrijd van de morele tot de ware, blijde geloofsernst, met geheel het leven in dienst genomen in het koor van de lofprijzing – kunnen we dan de *dood* nog zien als een einde? Het zou in elk geval strijden met onze bestemming. En daarom ondergaan wij, van verre, enigszins, het sterven, hoewel het tot het eindige schepsel behoort, als een oordeel en een vernedering – namelijk in zoverre wij onze dood, de dood zoals wij die ervaren moeten, bovendien *verdiend* hebben en wéten die verdiend te hebben. Want wij zelf hebben de bestemming, de hogere, de

blijvende, waarop wij ons zouden willen beroepen, met ons leven verraden.

Als Jezus Christus “ook ons sterven *in Zijn licht stelt*”, dan betekent dit dat wij de natuurlijke dood zien worden tot een verdiende, en wederom de verdiende straf zien opgeheven tot een gezegend afsterven aan de zonde, zodat het ondoorgrondelijke gebeuren (waarvoor wij allen de ogen moeten [en mogen] sluiten) ons een doorgang wordt tot het ontoegankelijke licht.

We hebben tegenwoordig zeker niet meer het gevoel van onsterfelijkheid tot onze beschikking, laatste en hardnekkigste manier om eigen ‘persoonlijke’ onaantastbaarheid te bevestigen te midden van de algemene vergankelijkheid.

We hebben hopelijk ook geen lust confettistroken van occulte ontdekkingen uit te werpen naar de andere oever. Tot ons is ten hemelvenster uitgeworpen de openbare belofte van het eeuwige leven. “Door Christus’ opstanding mogen wij uit dit leven heengaan in de zekerheid, dat ook de dood ons niet kan scheiden van de liefde Gods”. [vgl. Rom. 8: 39]

Wij blijven op onze plaats! We wachten daar waar we leven. we storten neer waar het leven ons ontgaat, in Hém die het Leven van ons leven is. Wat zou de ernst van de ware ernst, en wat zou de vreugde van de ware vreugde zijn, hoe zouden wij de blijdschap van dag en uur vieren als vóórteken van de eeuwige vreugde, als we aangaande onze bestemming en de vervulling van ons leven op iets ánders waren aangewezen dan God Zélf, dan God zelf alleen. Hetzij wij leven, hetzij wij sterven, wij zijn des Heren (Rom. 14: 8), dat wil zeggen wij behoren bij de Heer, bij de Heer Jezus Christus, bij de Opgestane en Verheerlijkte. In elke denkbare ‘tussentijd’ zal er zeker in voorzien zijn dat wij léven, en waarachtig niet onder de maat van “het beginsel der eeuwige vreugde”, dat wij nu reeds in ons bevinden. Maar de aandacht worde niet afgeleid en niet gespleten, alsof er een andere vreugde is dan “van de Heer te zijn”, “erfgenamen” van God, omdat wij “mede-erfgenamen” van Christus zijn (Rom. 8: 17).

*Wee ons, *als* wanneer we tegen elke gezonde exegese in, en de ervaring van de gemeente in het aangezicht slaand, dit “wij zijn des Heren” toch weer zouden interpreteren (o, niet te dempen oproer van de religieuze mens!) als: wij hebben van nature deel aan ‘God’, God-u-weet-wel, de Al-ene, de Wereldgrond, het onuitputtelijke Verband.*

We zijn van Christus, daar gáát het om! Tot in de dood gaat het dáárom! Zo belijden wij dat “ons persoonlijk leven” recht, zin en plaats vindt in het “rijk bestel en bestek” van Gods “welbehagen in de mensen”.

We zijn in Christus “aan de Goddelijke natuur deelachtig” (2 Petr. 1: 4), de “grootste en kostbare beloften zijn ons geschonken”, en wat dit betekenen zal, daarvoor worden wij op diezelfde Schriftplaats verwezen naar het *dagelijkse leven*: “schraagt om deze reden met betoon van alle ijver door uw geloof de deugd, door de kennis de zelfbeheersing, door de zelfbeheersing de volharding, door de volharding de godsvrucht, door de godsvrucht de broederliefde en door de broederliefde de liefde jegens allen”. [vv. 5-8] Dat is het ‘ethische’ bestek van het persoonlijke leven, dat op zijn plaats blijft. Het tekent de ruimte van de humaniteit, van *ons* welbehagen in de mensen, als weerglans van het eeuwige Welbehagen.

XVIII. VAN DE OVERHEID *(1)*¹³¹

Opdat de ganse wereld en het menselijk leven bewaard worden voor Zijn Koninkrijk, heeft God de Heer, krachtens Zijn rechtvaardigheid en barmhartigheid, overheid gewild. Niet in de overmacht van enkelen, noch in de wil van velen, noch in de noodzaak der omstandigheden vinden de overheden hun laatste grond maar in de genadige bedoeling Gods.

God die deze wereld wil herscheppen tot Zijn Koninkrijk, heeft in Zijn heilsplan aan de regeringen een zeer bijzondere plaats gegeven. Het is aan haar, elk afzonderlijk en in onderling verband, opgedragen, de wanorde en tuchteloosheid, die als gevolg der zonde gedurig dreigen, tegen te houden, de verdrukten te beschermen en de bozen te straffen, opdat er recht en orde op aarde zij en zo de vrijheid om in een stil en gerust leven God te loven en te dienen. Daartoe is de regering bekleed met gezag en macht, welke zij voor de haar opgedragen taak en niet om hunszelf wil heeft te gebruiken. Daarom zijn wanorde en dwingelandij, anarchie en tirannie, gelijkelijk tegen Gods wil.

Daar wij uit onszelf de gerechtigheid niet kennen en de rechte zin van gezag, orde en vrijheid niet verstaan, moeten de regeringen geduriglijk naar het gebod Gods over ons samenleven zoeken.

Wanneer zij de doeleinden en maatstaven van haar handelen ontleen aan haar eigen aandrift en inzicht, dreigen zij aan haar goddelijke roeping ontrouw te worden. Daarom mogen de regeringen terwille harer roeping niet neutraal zijn noch eigen gekozen wereldbeschouwingen volgen, maar moeten zij in haar heerschappij de Koningsheerschappij Gods zoeken te vertegenwoordigen en Jezus Christus als de Overste van de koningen der aarde zoeken te prijzen. Dan zal blijken dat, waar de dienst van God wordt gezocht, de dienst aan de waarachtige menselijkheid wordt gevonden. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 16a.

I. Aangaande de staat konden de opstellers van dit belijdenisgeschrift niet tot algehele overeenstemming komen, trouwens de commissie-van-rapport al evenmin en de synode zelf ook niet. Is dit te zien als een aanwijzing dat zulk een stuk in de belijdenis *niet thuishoort*, omdat er te veel politieke, praktische inzichten zijn vóórondersteld, waarover het eens te worden nooit aan enige instantie is gelukt, tenzij deze zelf een partij vertegenwoordigde? Of is dit te zien als een aanwijzing dat de moderne situatie (getuige onder andere de verschuiving van 'overheid' naar 'staat', van oligarchie naar democratie, van onderdaanmentaliteit naar het algemene kiesrecht, van geregeerd tot medeverantwoordelijk lid van het gemenebest) zózeer verschilt van de toestanden waarin onze vaders spraken, dat het *snoer van de traditie* hier noodzakelijk breekt?

Het zou ook kunnen zijn dat de onenigheid niet toevallig hier begint, omdat men juist hier zéér ver de grenzen van de *bijbelse* gegevens en het Schriftuurlijke getuigenis *overschrijdt* en overschrijden moet, om iets te zeggen dat hanteerbaar is in onze ingewikkelde toestanden met hun tegenstrijdige tendensen. De staat bevindt zich helemaal aan de rand van het bijbelse getuigenis, in het Oude Testament in de vorm van de te duchten Macht van de *gojim*, de heiden-volkeren, met hun vorsten als godszonen, in het Nieuwe Testament de enkele keer dat ervan gerept wordt, verschijnt de staatsmacht als de bewaarder van zeker minimum van orde en veiligheid in een wereld die onder de schaduw ligt van de Toekomst van de Heer, en de Verandering van alle dingen.

De Macht van de *gojim* gaat niet buiten de God van Israël om. "Door *Mij* regeren de

¹³¹ In de Waagschaal, jg. 5 (1949-1950) nr. 7, 18 november 1949.

koningen en stellen de vorsten gerechtigheid”, zegt de gepersonifieerde Wijsheid in het Spreukenboek [8: 15]. “Geeft dan de keizer wat des keizers is en Gode wat Gods is”, zegt Jezus [Mar. 12: 17]. “Alle ziel zij de overheden, die over hen gesteld zijn onderworpen, want er is geen overheid dan van God” [Rom. 13: 1] – door Zijn ordinantie, besluit, toelating, geduld – horen we bij Paulus. En in 1 Timotheüs 2 staat de vermaning te lezen dat de gemeente de voorbede verrichte “voor koningen en allen, die in hoogheid zijn, opdat wij een gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid” [vs. 2].

Wanneer de overheid of de staat dus in ons belijden voorkomt, zal de ‘religie’ van dat belijden heel eenvoudig een bepaalde *oetmoed* zijn tegenover de gestelde *orde*, een bepaalde afkeer van de chaos, een bepaalde hoop tussen tirannie en anarchie een middenweg te vinden, een bepaald gevoel van liefde en zorg voor hen die de verantwoordelijkheid in het gemenebest dragen. Deze ‘religie’ kan alleen zuiver zijn indien zij Góds liefde en macht in de objectieve vormen van de gestelde orde gaarne onderkent en erkent, zodat het niet gaat om ónze staatsidee, ónze machtsvorming, onze zelfverwerkelijking. Het schijnt dat de Schrift overal behalve hier de werkelijkheid wil laten oordelen door de Geest, het is alsof dit gebied onttrokken wordt aan onze beste en vroomste kritiek, behoudens het grensgeval, de ‘onmogelijke’ en tragische zelfschending van de overheid, wanneer zij de ongehoorzaamheid aan de geboden van God als plicht zou vorderen van de onderdanen. “Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen” – daarmee is, heel beslist maar ook heel ingetogen, een grens aangewezen. Ook deze grens is mede opgenomen in de ‘religie’ van de belijdenis ten aanzien van de overheid. En hiermee is het wezenlijke van de bijbelse ‘gegevens’ toch eigenlijk uitgeput, al is de achtergrond daarvan nog nauwelijks aangeduid.

II. Ons hele leven in deze tijd is zó veruitwendigd, verpolitiekt en verstatelijkt, dat we met deze en dergelijke summiere gegevens van de Bijbel moeilijk tevreden kunnen zijn, en in onze uitspraken menen daarmee niet te kunnen volstaan. Er zijn *drie wegen* waarlangs men een overgang zoekt naar de feitelijke situatie en de **nieuwe** concrete opdracht.

1) In de eerste plaats kan men trachten gezuiverde *rechtskundige begrippen* als bredere, algemeen-geldige grondslag, onder de Schriftgegevens te schuiven, bijvoorbeeld het onderscheid van wettige en onwettige overheid, van rechtsstaat en machtsstaat.

2) In de tweede plaats kan men de westerse staatsvorm, zoals die onder andere bij het ontstaan van de Nederlandse natie zich begon af te tekenen, als ‘*christelijk*’ vindiceren, deze opstellen als model dat, onder gewijzigde omstandigheden, een nieuwe toepassing moet vinden, waarbij vooral de kerk (**nl.* met name de hervormde*) als partner en geestelijk leidsman van de overheid zal kunnen en moeten optreden.

3) In de derde plaats kan men trachten, door de bijbelse gegevens héén, meer onmiddellijk te horen wat het zeggen wil dat Jezus Christus de Koning der koningen is, namelijk wat dat betekent *afgezien* van de belijdenis van de mensen, in feite, in het gebeuren zelf, in het werk van de overheid als zodanig, altijd en overal, ook waar Hij niet *bewust* gekend wordt.

De hulplijnen zijn dus die van een algemene staatsleer, die van de historische gang welke ons een christelijke (in welke afgeleide, indirecte zin dan ook) overheid heeft geschonken, en een nieuw elementair, weerloos luisteren naar hetgeen de *verkondiging* van het koningschap van Christus voor de wereld inhoudt. In ons artikel zijn – met een zekere onvermijdelijkheid – deze drieërlei wijzen van aanvat samengekomen, met een **zekere** minimum accent voor de eerste, **en** een **zekere** maximum gewicht voor de derde wijze en een grote ruimte voor de tweede, historische zienswijze. Dit werkt naar ons inzien verwarrend, tenminste zolang

het kwaliteitsverschil van deze drie momenten niet scherp wordt onderscheiden en het dus nog mogelijk is dat de dimensie van het koningschap van God getrokken wordt binnen het kader van het bestaande en geldende, als ware het óók een idee en wel onze geloofsconceptie, onze ongetwijfeld christelijke ideologie.

Zeker moet er in dit opzicht in de kerk ruimte zijn voor verschillende concepties: als ze maar erkend worden over en weer als begrensde en tijdelijke. Begrensd en tijdelijk, namelijk gemeten aan het *regnum Christi*, aan de akte van Zijn zelfstandige regering, die in haar eigen baan voortgaat.

Naar ons persoonlijke inzicht moet het luisteren naar de verkondiging van het (objectieve) koningschap van Christus het *één en het al* zijn, willen we tot een eenvoudige, onvertoebelde belijdenis komen aangaande de overheid.

De complicatie wordt intussen tegelijk vergroot en verhuld door een vierde element, door ons nog niet genoemd, namelijk de voorstelling van Israëls gemeenschapsleven als goddelijk Voorbeeld voor de rechte verhouding van kerk en staat. Daarbij wordt de uitzonderlijkheid van Israël als 'kerk-staat', openbaringsveld en ruimte van de tekenen van het komende Rijk *o.i.* verwaarloosd en gewerkt met de idee van een 'theocratie' onder de gekerstende en weer ontkerstende *gojim*, en een reeks overwegingen opgesteld die naar ons inzien niet gedragen wordt door een genoegzame bijbelse grond, maar bovendien het geweten van de gemeente zou kunnen verwarren *kan* in waanvoorstellingen en haar visie zou kunnen belasten met onvruchtbare projecten. *Fundamenten en Perspectieven* doet daaraan niet mee.

III. Konden we, nu de zaken zo staan, en we dus *(*afziende van de vierde, laatstgenoemde uitweg*)* uit drie verschillende richtingen komen, om samen de zeer korte aanduidingen van de Schrift in wijder verband te stellen, met de lichte schaamte die in ons oprijst *vluchten* in de bekende onderscheiding van 'kerk' en 'school'¹³², van belijdenis en theologische mening, dan zouden we de gevaarlijke aard van de dreigende controversen terzijde kunnen stellen en de aandacht afleiden. Maar dit is naar ons inzien niet wel mogelijk, zolang de *derde weg* niet als de *énige* kan worden erkend hebben we namelijk van de kerk zélf reeds een school gemaakt, wordt het kwalitatief-andere van het elementaire luisteren naar de Schrift niet erkend en meer of min gelijkgeschakeld met de andere theoretische en historische overwegingen. En het luisteren met de ootmoed van de oud-christelijke gemeente wordt zeker niet gemakkelijker gemaakt, indien de spanning van 'kerk' en 'school' (in de zin van theologische mening) wordt vermeerderd met de spanning of (wat nog erger is) de samenstemming van kerk en partij. Dan wordt het werkelijk schier onmogelijk ontvankelijk te blijven voor het eenvoudige en klare Godswoord.

En het luisteren zelf Het luisteren wordt dan gehinderd door de hoogst pijnlijke vragen die men van elders, uit de historische ervaring, op nuchtere toon heeft ingebracht:

1) Wat is een 'wettige' regering? Wanneer werd onze Republiek 'wettig'? In 1648 of al veel eerder? En wanneer zijn de Sovjets 'wettig' – of zijn ze het nog altijd niet? En durven we de gronden waarop wij tegen de nazi's verzet pleegden veralgemenen tot een voorbeeld voor andere volken en tijden? Zou bij een Duitse overwinning en inlijving van ons land Hitler onze wettige overheid zijn? Hangt de legitimiteit dus aan de mate van de machtsmiddelen? Is niet elk gezag, historisch, opgewassen uit een illegitieme wortel? Lopen voor ons *de facto* en *de jure* erkenning niet op de wonderlijkste manier door elkaar?

2) Verder: wat is een 'christelijke' staat? Bestaat er nog een christelijk volk? Hoe waarden

¹³² Zie voetnoot 27.

wij de secularisering van het leven? Enkel negatief? Bij welk licht leeft de zogezegde christelijke overheid? Bij eigen of geleend inzicht in de Schrift? In personen óplichtend, aan personen charismatisch verbonden, of grondwettelijk vastgelegd? Wat is er bij mogelijkheid uit de Schrift te verstaan in economische, politieke, militaire zaken, tenzij men er ‘algemene christelijke beginselen’ uit afleidt, waarvoor de Schrift nu echter, blijkens haar historische grondkarakter, ons juist níét gegeven is. Kan een gereformeerde christelijke overheid behalve gewetensvrijheid ook godsdienstvrijheid waarborgen? Zal ze niet de vulgarisering van de religie, de ontlediging in de hand werken door de burgers onder een formele Godbelijdenis te verenigen? Zal ze niet noodzakelijk “*die zweite Religiosität*” (Spengler)¹³³, de weergekeerde, opgewarmde, onechte godsdienst bevorderen? Zal ze niet om de uitwendige chaos te weren door de *systematische* stelselmatige huichelarij een innerlijke chaos kweken, waarin we alle waarachtigheid, ernst, consequentie en revolutionaire moed voorgoed zullen fnuiken?

3) Zullen we door miskenning van de concrete situatie niet de kansen van een van God gegeven en door God geboden humaniteit verraden en, juist door ons rekken naar hoger en méér, ver onder de maat blijven van hetgeen *nu*, in zekere zin zo heel eenvoudig, als roeping tot ons komt?

En zo zou men de vragen kunnen vermenigvuldigen, zonder spoedig tot een eind te komen. Kunnen we te midden van deze problemen tot een belijdend spreken komen? En zo niet, waaróm niet? Is het Woord van God niet meer levend en krachtig? [Heb. 4: 12] Of zijn deze problemen een gevolg van een verslapt luisteren naar het Woord? Zijn deze vragen ons voorgelegd van Godswege, of zijn ze de consequentie van de eigennuttigheden waarin wij ons hebben verstrikt? *Zo ja* Indien het laatste, is het dan niet heel logisch en een bevestiging van de reinheid van Gods gebod, dat we géén gemeenschappelijk antwoord vinden, of wél een antwoord vinden, maar zó dat we het toch eigenlijk niet durven uitgeven als toereikende grond voor een belijdend spreken ten overstaan van de wereld?

IV. Tegen deze achtergrond moeten wij artikel 16 zien, als een aanvankelijke poging van onze eigen antwoorden los te komen, als een poging niet als cultuurmens, ook niet als een christelijk cultuurmens te spreken, maar als kerk, *als* een poging nu opnieuw en als voor het eerst te spreken als gemeente, *maar* en niet als een schare belijders die beginselen en meningen heimelijk koestert zonder daarvoor kerkelijk te durven instaan, die integendeel *en* de verantwoording daarvoor toeschuift aan een andere instantie, namelijk de christelijke partij.

In ons artikel wordt weer gesproken dáárover dat God “overheid wil” – en “*de regeringen plaats geeft*” – en “de regering (enkelvoud) bekleedt met gezag en macht”. Dat is het objectieve, heilshistorische feit, hetwelk geldt van elke regering als zodanig, opdat er een zekere mate van “recht en orde op aarde zij”. Natuurlijk, dit klinkt zeer schamel, men kan er geen menigte mee in vervoering brengen. Het blijft ook omringd door vele onopgeloste vragen. Maar wie zal ontkennen dat hiermee precies de lijn is gemarkeerd die door de sobere Schriftgegevens wordt aangegeven? Er is een zekere moed voor nodig om zich zo te onttrekken aan complicaties, maar tegelijk zich te beroven van zekeringen en weerloos te staan tegen de intriges van de tijdgeest. “Het Woord, zij zullen laten stáán!”¹³⁴

¹³³ Uitdrukking van de cultuurfilosoof Oswald Spengler in *Der Untergang des Abendlandes* (München: Beck 1918|1922), Band II, 3, 3 §20. [3048]

¹³⁴ Uit het Lutherlied ‘Ein feste Burg’, eerste regel strofe 4: “das Wort sie sollen lassen stahn”.

IVa. Daarnaast **staat** wordt de roeping van de overheid omschreven: “naar het gebod Gods over ons samenleven te *zoeken*”. En ook dit is niet beperkt tot een regering in landen met een secundair-christelijke traditie. Het gebod van God is, erkend of niet erkend, wat aan de ordening de gezagsgrond geeft. Maar men moet het *zóeken*, omdat het noch voor Pericles noch voor Augustus, noch voor de Amerikaanse senaat, **noch voor de Duitse rijksdag, * noch voor het Hogerhuis, noch voor de Nederlandse ministerraad, noch voor ons parlement ergens geschréven staat.* De een zoekt het gebod van God betreffende de socialisatie van het mijnwezen, in een andere situatie zal men meer dan Salomo s wijsheid nodig hebben om, al zoekend, te weten of het goed gedaan zou zijn tot een ‘politieonele’ actie óver te gaan.¹³⁵

Wie dit “zoeken” niet verstaat, wie hier een nader houvast meent te hebben in **bijbelse** algehele, nationale of christelijke beginselen, zal gevaarlijk zijn zodra hij niet meer een vergadering toespreekt, maar als overheid gaat handelen. Meestal en schier automatisch gaat hij dan tot de orde van de dag over en doet wat “de nood” hem oplegt en geeft, met of zonder principes, het zoveelste voorbeeld van de waarheid, dat politiek “de kunst van het mogelijke”¹³⁶ is, óf, gans-andere mogelijkheid, hij komt inderdaad – en dit allesbehalve automatisch – tot het “zoeken” van wat in het concrete geval recht zal mogen heten, dat is: of daarin de rechte, menselijke samenleving zich, zij het in een gebroken vorm, realiseert.

V. De drang die achter het artikel van *Fundamenten en Perspectieven* drijft werd uiteraard zeer versterkt door de ervaringen uit de tijd van de Duitse bezetting, door de ontmoeting met de demonische trekken van de *totaalstaat*. Daarop slaat de passage: “daarom mogen de regeringen terwille van haar roeping niet neutraal zijn noch eigen gekozen *wereldbeschouwingen* volgen”. Van het laatste hebben we de schrik beet, van de “neutraliteit” eigenlijk evenzeer, alleen heerst daarover in de kerk veel misverstand. Velen menen, ten onrechte, dat onze staat ooit neutraal is geweest, of dat een staat, welke ook, neutraal zou kunnen zijn. Dit is een abstractie en een boeman van de neoromantiek. Zowel de leer van de ‘gemene gratie’ als die aangaande het (feitelijke) koningschap van Christus sluiten deze onderstelling uit. Maar de niet-neutraliteit kan niet afhankelijk zijn van de subjectieve opvattingen van de regeringspersonen of volksvertegenwoordigers. De *hoogheid* van de staat ligt juist daarin dat *hij*, als zodanig, in het hem kenmerkende handelen, “van God stamt”. Dit zei Paulus van de romeinse staat. Het is een waandenkbeeld dat bijvoorbeeld door de ‘christelijke’ regering van Constantijn de Grote een nieuwe kwalificatie aan het staatsgezag zou zijn toegevoegd, hoeveel te minder door een wisseling van parlement in een moderne, democratische staat. Het is onzin dat wij onder een ‘rechtse’ regering met een andersoortig gezag te doen hebben dan onder een ‘linkse’. Wat er verandere (maar er verandert, naar hogere maatstaf, amper iets), de staat als staat draagt een gezag van eigen aard. Wie dit, speels, ontkent, ondermijnt de overheid en geeft zelf een **euvel** verwerpelijk voorbeeld van een eigen gekozen ‘wereldbeschouwing’. Als werkelijk de overheid van God “is”, namelijk niet van de een of andere God, maar van de Vader, die door de Zoon over de geschiedenis heerst, dan kan zij wel tegen God opstaan, maar ze kan dit niet doen zonder tegen haar eigen aard en roeping te zondigen. Dit is de aanvaardbare zin van de **verwerping** afwijzing van de neutraliteit. We zeggen *niet*: ge

¹³⁵ De eerste ‘politieonele actie’ (koloniale oorlog) na de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring van Indonesië (1945) was in 1947, de tweede in 1948-’49. Miskotte schreef dit dus ‘vers van de pers’.

¹³⁶ “Politik ist die Kunst des Möglichen”, uitspraak toegeschreven aan Otto von Bismarck (1867), ook wel eens aan Benjamin Franklin in debat met John Adams, de tweede president van de Verenigde Staten.

moogt niet neutraal zijn, maar ge *kúnt* het niet. Ge *kúnt* in dit uw werk niet God dienen en tegelijk de goden en demonen.

Maar Omgekeerd moet ook worden ingezien: ge begint niet met de dienst aan God, door u zoiets vóór te nemen, maar eenvoudig door overheid te “zijn”, en in de uitwendige orde van de dingen te zoeken naar wat in concreto recht en gerechtigheid zal zijn, van geval tot geval, van probleem tot probleem, van vast beleid tot even vast, ánder beleid in een andere situatie, van wetgeving tot wetgeving, en van herroeping tot herroeping. Omdat er zo alleen daadwerkelijk recht geschieden kan en tekenen van *de Gerechtigheid* kunnen worden opgericht.

Va. Er is aan staat en overheid een bijzonder geheim, omdat zij de *bovenpersoonlijke knooppunten* zijn van de wendingen van de geschiedenis, die zich naar het einde spoedt. Maar de overheid staat niet allereerst aan de zijde van het Lot, tegen de mensen, ze is niet een duister spooksel van macht-om-de-macht, veeleer staat ze, om te beginnen, *aan de zijde van God*, de zegenende Koning, ten dienste van de mensen.

“Het zal blijken dat waar de dienst Gods wordt gezocht, de dienst aan de waarachtige menselijkheid wordt gevonden”. In deze zin is, voor ons besef, toch weer een overhellen naar de subjectivering van de opdracht van de overheid. Het “zoeken” kan alleen (zie boven onder IV) de concrete maatregelen betreffen. De overheid als zodanig *stáát* in de dienst van God, te zeggen dat zij *die* dienst moet gaan *zóéken* verlegt het wezen van de staat weer van de objectieve ‘*leitourgia*’¹³⁷ naar de reflectie van de menselijke vrome beginselen en zedelijke plannen. De eredienst van het recht en de orde voltrekt zich, wordt gevierd, ten principale *onafhankelijk* van wat door bewegingen en stromingen, groepen en personen als *variatie* van inzicht en plan *wordt aangedragen*. Wat daar geschiedt, wil het gemenebest *bestáán* en blijven, groeien en bloeien en door lijden heen beklijven, *dat is Gods zaak*, zoals de seizoenen en de vruchten van het veld Zijn zorg zijn. Zoals men een dankdag voor het gewas pleegt te vieren, zo zou een dankdag voor het jaar van de overheid, haar bestaan, haar vruchten, haar zegen voor állen, wel op zijn plaats zijn, al zullen we de rechte vorm voor zulk een viering niet spoedig vinden. Iets daarvan hebben we trouwens iedere zondag in de *openbare dienst van de gebeden*. De voorbede is geen adhesiebetuiging aan het bestaande, maar het priesterlijke intreden van de gemeente (in solidariteit met de verlegenheden en zorgen van tijd en stonde) voor allen “die over ons gesteld zijn”. Normaliter is de voorbede echter ingesloten door de *dánkzegging* voor de gaven die ons geschonken zijn in het bestand van de overheid die haar ‘liturgie’, haar bijzondere dienst heeft mogen voortzetten tot op deze dag.

¹³⁷ Vgl. het artikel van Günter Dehn, ‘Engel und Obrigkeit’, in de feestbundel t.g.v. Barths 50ste verjaardag: *Theologische Aufsätze* (1936), 91, waarnaar Barth verwijst in *Rechtfertigung und Recht* (1938).

XIX. KERK EN STAAT *VAN DE OVERHEID (II.)*¹³⁸

Daarom heeft de regering de roeping, op het aan haar opzicht toevertrouwde gebied van het openbare leven, zelf in haar ambt naar Gods geboden te handelen en dat leven dienovereenkomstig te ordenen.

De onderdanen zijn gehouden om door hun voorbede en het meedragen van de zorg voor het gemenebest, de regering te steunen en haar werk te bevorderen. De gehoorzaamheid aan het gezag der regering vindt haar grond en haar grens in de gehoorzaamheid aan het gezag van het Woord Gods.

De overheid en de Kerk dienen beide in het Koninklijke plan Gods, maar zij dienen daarin niet op dezelfde wijze. De Kerk predikt Gods heil. De overheid ordent het uiterlijke leven naar dit heil.

Zij luistert daarbij naar de prediking der Kerk, maar handelt in zelfstandige verantwoordelijkheid jegens God. Eenzelfde openbaring Gods is het licht op het pad der Kerk en op het pad der overheid, met dien verstande, dat de terreinen onderscheiden blijven en noch de Kerk heerse over de overheid noch de overheid in de Kerk. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 16b.

I. Objectief, dat is: in de orde van Gods bestel, valt de staat niet alleen onder de algemene voorzienigheid, maar onder het regeerambt van Christus. Subjectief, dat is: naar de orde van Gods bevel, volgt daaruit dat wij onszelf niet alleen kennen als schepselen, maar in het bijzonder ook als *onderdanen* van de overheid.

Dit woord “onderdaan” klinkt ons ouderwets of zelfs walgelijk. Deze notie wordt ook ondergraven door de leer van de volkssoevereiniteit, het algemene kiesrecht, de ervaring met pratende parlementen en onverantwoordelijk drijven van de bonzen. Toch wordt van ons deze akte van *deemoed* gevraagd, dat wij onderdanen zijn, al zijn we kiezers, leiders, rijksgenoten geworden, “alle ziel zij de overheid over haar gesteld onderworpen”. Om der wille van de gerechtigheid! Wij zullen onderworpen zijn niet als mens onder een ander mens, maar gehoorzaam “als aan de Heer”, zoals de dienstknechten in de apostolische vermaning worden opgeroepen niet in ogendienerij¹³⁹, maar om Christus’ wil zich onder hun heer te voegen. Ondersteld is dat deze heer en deze overheid zelf **bewust** onderdaan zijn van de Koning der koningen. En als **dit niet het geval is** het tegendeel blijkt? Dan achten wij ze – dat is één van de geheimen van het *regnum Christi* – nochtans objectief aan Zijn bedoeling ondergeschikt, **en** aan Zijn gezag, zelfs in hun weerspannigheid, *onderworpen*, en van Zijn heilsmacht, tegen hun bedoeling, een instrument. En voor dit wondergebeuren is het niet nodig dat de staat “gedoopt” wordt. Anderzijds sluit dit wondergebeuren niet uit dat de gemeente, de gelovige, om zo te zeggen, ambtelijk kan worden geroepen en ingeschakeld om de kritiek van de Koning te realiseren.

II. **Maar** Want – is er geen grens, waar wij deze akte-van-deemoed moeten nalaten of moeten laten doorkruisen door andere deugden? Zijn er geen voorwaarden, perken, waarbinnen deze orde geldt, terwijl daarbuiten de verhouding van overheid en onderdaan zinledig wordt? Stellig, en deze voorwaarden worden **in ons artikel** nu positief voor overheid en onderdaan opgesomd. De regering heeft de roeping zelf *in haar ambt* naar Gods geboden te handelen en het leven dienovereenkomstig te ordenen, de onderdanen zijn

¹³⁸ *In de Waagschaal*, jg. 5 (1949-1950) nr. 8, 25 november 1949.

¹³⁹ Verouderd: in het gevlij willen komen.

geroepen tot de voorbede, het mede zorgdragen enzovoort – want geen gebed is echt dat niet bezig is over te gaan in de daad. In de daad van: door-onderdaan-te-zijn mede te regeren. Want daarin realiseert zich de eerste vorm van de gerechtigheid, dat de gehoorzame zonder te regeren toch in feite regeert, gelijk omgekeerd: de eerste gestalte van de ongerechtigheid deze is dat de regeerder onder de schijn van te regeren onderdaan is, onderworpen aan de blinde volkswil of aan de weggedoken machten van het militaire apparaat of van de *haute finance*.

Wanneer nu dit grondbestek verwoest wordt, zou dan de onderdanigheid nog haar *telos*, haar richtpunt hebben in de gerechtigheid? Nee, en daarom komt hier als mogelijkheid de ongehoorzaamheid, het lijdelijke verzet, zelfs de *opstand*, ja zelfs de tirannenmoord in het gezichtsveld. Wij kunnen naar ons inzien niet zinvol belijden dat wij om *Christus'* wil onderdaan zijn, indien we het grenzeloos zouden willen zijn. "De gehoorzaamheid aan het gezag der regering vindt haar grond en haar grens in de gehoorzaamheid aan het gezag van het Woord Gods" zegt ons artikel. Dit uit te werken gaat de belijdenis te buiten, dit behoort in de hier bedoelde grensgevallen in concrete bezinning en beslissing te worden gevonden, door zéér bepaalde, niet van tevoren vast te leggen wendingen van het in Gods Woord gebonden geweten, die leiden tot de factische *openbaringen van de* opheffing van de onderdanigheid. Evenzeer om de gerechtigheid! als de aanvaarding daarvan geschied is om der wille van de gerechtigheid... "dan dat ik God de Here, de hoogste Majesteit, heb moeten obediëren in der gerechtigheid".¹⁴⁰

III. Het gezag van de overheid is *niet ident* met het gezag van God, de wereldgeschiedenis is niet als zodanig heilsgeschiedenis, een gekerstende cultuur is niet veel meer dan een tempering van het heidendom, een werkelijke afkeer van de vertwijfeling over het mensenleven kan niet gevonden worden in de levensvormen van de morele civilisatie. Ware het anders, er zou nooit in ernst een *botsing* kunnen zijn tussen de gehoorzaamheid aan de overheid en de gehoorzaamheid aan God. De min of meer zuivere gestalte van een gechristianiseerde volksleven zou de best mogelijke van alle werelden zijn, het profetische ambt van de gemeente zou lamgelegd zijn, die onrust en opstandigheid van de jongeren, die gezichten hebben gezien die de Geest hun gaf¹⁴¹, zou elke goddelijke sanctie missen. Wie meent dat de staat een aardse gestalte van het Rijk van God is, zal in beginsel alle revolutie als opstand tegen God moeten brandmerken. De theocratie (wanneer men deze term even wil laten passeren) is in wezen de weerglans, hier en daar, meer of minder rijk, van Gods koningshandelen, waarin *niet per se het 'illegitieme' zónder recht*, spraak of glans blijft. Wij kunnen niet Christus belijden en tegelijk zeggen dat de deemoed tegenover de gestelde machten de enig-ware en onverstoorbare houding is. God is weliswaar niet tegenwoordig in onze 'zonde' (al is Hij tegenwoordig bij de zondaar), maar Hij is evenmin tegenwoordig in onze braafheid. Hij woont "in de hoogte en in het verhevene" [Jes. 57: 15] en openbaart Zich waar het Hem belijft, op aarde, en Zijn openbaring kan, uit de hoogte boven het vlak van ons leven, richtend, onze ontevredenheid maar ook onze tevredenheid treffen. Het 'christendom' moge ons grif oorlof geven in het bestaande te rusten (eventueel omdat het "door God zo gewild is") – Gód geeft ons deze vrede *niet*. De dankbaarheid voor staats- en rechtsorde sluit nimmer de gedurige verontrusting uit of de overheid wel recht doet "tussen de man en zijn naaste" [Jer. 7: 5], of de knecht van God zelf niet aan het muiten sloeg.

¹⁴⁰ Slotregels van (het vijftiende couplet van) het Wilhelmus.

¹⁴¹ Hand. 2: 17, naar Joël 3: 1.

Het is er verre van dat de staat onverkort tot de klare, positieve messiaanse tekenen zou behoren. In artikel 14 werden als positieve tekenen genoemd: de voortgang van het evangelie en de bewaring van de kerk, en als negatieve: de ondergang van de demonische staat en de ijdelheid van de bloot-humanitaire dromen. En het is er verre van dat de ‘religie’ van de belijdenis in een richting zou wijzen waar de erkenning opdoemt van een monsterwezen, dat tegelijk dienaar van God is (Romeinen 13) én het “beest uit de afgrond” (Openbaring 13) zou kunnen wezen. Hier maakt de Geest scheiding en werpt goed en kwaad uit één, en hier onderwijst Hij de kinderen van God de geesten, de engelmachten te onderscheiden of zij uit God zijn. Want zo zeker als alle overheid van God is, zo zeker is niet alle macht en elk machtsapparaat van God. De hóógheid van de staat en van het staatkundige kan wel onderscheiden, maar niet gescheiden worden van het maatschappelijke, van de diepe en brede zorg voor leven en vrede, arbeid en eer van de mensenkinderen, van het gemenebest.

IV. De wijze waarop *Barth* sommige theologen de normen ter beoordeling van wat *rechte overheid is*, willen afleiden door *analogieën* te zoeken tussen Gods handelen in Christus en het handelen van de overheid (de menswording van God en de overheid, die verstaat dat de mens er niet is voor de zaken maar de zaken voor de mens [“nadat God is mens geworden is de mens de maat van alle dingen”] – de ontferming van de *Kurios* over het verlorene en de bescherming van de maatschappelijk-zwakke, de vrijheid in Christus en de afglans daarvan in de rechten van de mens, het universele van de gemeente van God en de eis tot internationale goede trouw – en vele andere parallellen, die evenzovele gewisse kentekenen zijn van de rechte staat), deze visie *schijnt ons een eenvoudigere en rijkere inhoud aan de roeping van de overheid te geven dan een leer aangaande een ‘christelijke’ staat, waarbij niet het Evangelie, maar de Wet, hetzij naar de eerste, hetzij naar de beide tafelen, wordt vooropgesteld. Men moet *dan* in het laatste geval óf het positieve recht en de concrete wetgeving als zodanig tot ‘christocratie’ opschroeven, met gevaar dat Christus’ Naam ontledigd wordt – óf men neemt de feitelijkheid van het ‘neutrale’ staatsbestel als indifferente grondslag van een samenleving waarin Christus (dat is: de christelijke beginselen, dat is: de beginselen van christenen) door onze invloed de ruimte ontvangt Invloed te oefenen. Wat in *Christengemeinde und Bürgergemeinde* de bedoelde conceptie¹⁴² wordt voorgesteld gaat beide pogingen te boven en opent naar ons inzien een waarlijk nieuwe weg, al is het ogenschijnlijk slechts een schamel, op sommige punten aanvechtbaar, begin.* Het is een weg waarop men de Christus-regering vindt in het *gehalte van gelijkenis*, eigen aan de feitelijke en goddelijke orde. Het gaat bij de overheid om het beeld en de gelijkenis van Christus’ hand, die is uitgestrekt om te regeren, te helpen en te straffen, om te genezen en te bewaren.

V. De aangeduide divergenties en spanningen maken dat dit artikel een sterk, mijns inziens te ver gedreven compromis bevat. Daarbij komt in de slotalinea een passage die wel tot zeer veel vragen aanleiding geeft. Ook wanneer men de *vooropstelling* formele opstelling van de overheid vóór de kerk voor onbedoeld houdt, eenvoudig een vergissing, zal het op bezwaren stuiten te zeggen dat de overheid het uiterlijke leven ordent “naar dit heil”, namelijk het heil dat in de kerk als heil, als het heil van de verzoening *en verlossing

¹⁴² Het is een interessante vraag waarom de visie van Karl Barth in zijn *Christengemeinde und Bürgergemeinde* (1946) als bron van deze opmerking voor deze boekversie geschrapt is en vervangen door algemene bewoordingen.

verkondigd wordt* wordt gekend en beleden.

Dat “eenzelfde openbaring Gods het licht is op het pad der Kerk en der overheid”, dat kan men mijns inziens, ondanks alle verlangen de mensen uit een star dualisme te bevrijden, niet zeggen zonder in een ander, veel ernstiger dualisme te vervallen, namelijk tussen de klaarheid van de openbaring en de klaarheid van het geloof, ja eigenlijk kan men dit niet zeggen zonder de openbaring van het geloof te scheiden.

Het is niet waar dat de overheid als zodanig in dezelfde openbaring gelóóft, of geloven moet om overheid te kunnen zijn. Dat geldt zelfs niet in een kerkstaat of voor een ‘christelijke’ overheid. Indien men “eenzelfde openbaring” geheel objectief neemt en dus losmaakt van het geloof en de belijdenis van de overheid (of van de overheidspersonen), komt het woord ‘Openbaring’ vrijwel neer op de Macht, de Volmacht waaraan de overheid in haar dienst deelneemt. Schakelt men deze exegese uit en staat men erop dat de overheid aan dezelfde openbaring ‘geloofd’, dus in en met de gemeente belijdt, dan wordt óf de openbaring óf het geloof gedenatureerd, en wordt de trinitarische troost uit de verkondiging weggenomen, krachtens welke de Vader de zijnen tot het geloof in de Zoon brengt door de toeleiding van de Geest.

Wel wordt hier gesteld dat de “terreinen onderscheiden blijven”, maar dat neemt niet weg dat de *relatie* van de openbaring tot deze twee terreinen *ident* gesteld wordt en dat evenzo het antwoord op de openbaring dat de kerk hier en de staat ginder geeft, in beginsel vereenzelvigd worden, terwijl slechts het terrein van toepassing verschil maakt.

VI. Voor deze keer meende ik het recht te hebben kritisch te spreken over hetgeen we samen hebben gevonden en gezegd. Het is gebleken dat we hier in ons streven naar eenheid in het belijden onszelf te zeer geweld hebben aangedaan. Het is goed en billijk dat wij, na onze persoonlijke opmerkingen, de toelichting van de commissie nog eens onder ogen krijgen, daarom nemen wij die hier, tot herstel van evenwicht in de toelichting, geheel over.

Toelichting.

In tegenstelling tot wat ter inleiding van de twee voorafgaande artikelen werd opgemerkt, moet van dit artikel over ‘de Overheid’ (een woord dat met het gewonere ‘regering’ afwisselend wordt gebruikt) gezegd worden dat het bewust georiënteerd is aan een stuk kerkgeschiedenis, namelijk aan het vermaarde artikel 36 van onze Nederlandse Geloofsbelijdenis. Reeds door de opzet sluit het daarbij aan, alinea 1: de grond van het overheidsgezag, alinea 2: de taak van de overheid, alinea 3 en 4: de overheid in dienst van Christus, alinea 5: de taak van de onderdanen, alinea 6: de verhouding van Kerk en overheid. Wij menen dat dit artikel op moderne wijze de grondtendens van artikel 36 uitdrukt. Deze grondtendens is: dat de overheid in dienst van het Rijk van Christus staat, en zich dus met haar werk niet op neutraal terrein beweegt. Zij is er ter bewaring van wereld en leven voor het Koninkrijk (alinea 1), staat dus in dienst van de herschepping (alinea 2, 1e zin). Dit feit houdt tevens een roeping in, namelijk om zich bij haar handelen aan het gebod van God te oriënteren. De speelruimte voor een strikt neutrale staat is maar heel gering. De begrippen waarmee de overheid werkt, als: gezag, orde, vrijheid, worden of door de Openbaring gevuld of door één of andere heidense ideologie. Daarom hebben de overheden zich aan de heerschappij van God in Christus te oriënteren. Aldus alinea 3.

Alinea 4 was in het oorspronkelijke concept veel langer. Tegelijk echter was daarover in de kring van de ontwerpers zelf diepgaand meningsverschil, wat tot meerdere lezingen leidde. De meningen die in de commissie naar voren werden gebracht kwamen het duidelijkste tot

uitdrukking in een tweetal lezingen, in de voetnoot van het oorspronkelijke concept aangebracht. Deze voetnoot luidde:

Een meerderheid geeft de voorkeur aan de volgende lezing:

“Niet alleen moet zij leven en vrijheid, arbeid en brood, huwelijk en gezin der onderdanen beschermen en bevorderen, maar ook moet zij aan de prediking des Evangelies *de haar toekomende ruimte geven*, op haar plaats en wijze alle afgoderij en valse religie mijden en in de handhaving der gewetensvrijheid de sfeer scheppen, waarin het Woord Gods vrijelijk kan worden gehoord en gehoorzaamd.”

Een minderheid geeft er de voorkeur aan deze passage als volgt te lezen:

“Niet alleen moet zij leven en vrijheid, arbeid en brood, huwelijk en gezin der onderdanen beschermen en bevorderen, maar ook moet zij *welbewust het Rijk van Jezus Christus voorstaan, door de prediking des Evangelies te beschermen en te bevorderen*, door op haar plaats en wijze alle afgoderij en valse religie te mijden en door in de handhaving der gewetensvrijheid de sfeer te scheppen, waarin het Woord Gods vrijelijk kan worden gehoord en gehoorzaamd.”

Waarin bestaat het “naar Gods geboden handelen” en “het openbare leven dienovereenkomstig ordenen”? En hoever gaat het? De Synode besloot deze vragen open te laten, in de hoop dat de kerk in komende tijden hierin grotere klaarheid en eenstemmigheid zal ontvangen. Op het ogenblik zijn wij niet in staat om gezamenlijk meer dan het hier gebodene voor onze rekening te nemen. Het is echter allerm minst een kleinigheid dit te zeggen! Zeker niet als we daarnaast de gangbare Lutherse en piëtistische opvattingen leggen.

In de slotalinea wordt het onderscheid tussen kerk en overheid duidelijk gesteld. Al dienen ze beide in hetzelfde Rijksplan, zij dienen daarin op geheel verschillende wijze. Noch van een kerkstaat noch van een staatskerk kan sprake zijn. Het werk van de regering is beperkt tot het uiterlijke leven. Gewetensdwang en dictatuur van een staatsideologie zijn dus uitgesloten. Met deze bewuste onderscheiding tussen de functies van de kerk en van de overheid gaat dit artikel boven artikel 36 uit.¹⁴³

¹⁴³ Hier valt de naam van A.A. van Ruler niet, terwijl die toch de voornaamste vertegenwoordiger van het minderheidsstandpunt is. Van Rulers verantwoording van zijn visie is te vinden in de tekst ‘De staat in verband met artikel 16 van Fundamenten en Perspectieven van Belijden’ (1950), een postuum gepubliceerde lezing, A.A. van Ruler: *Verzameld Werk* VI-B (Zoetermeer 2016), 478-498. Vanaf 483 gaat vR expliciet in op M in *De kern van de zaak*.

XX. HEDEN EN TOEKOMST VAN ISRAËL¹⁴⁴

Daar de genadegiften en de roeping Gods onberouwelijk zijn, geloven wij dat het volk Israël, door welks dienst God alle geslachten des aardrijks heeft willen zegenen, niet door Hem verstoten en verlaten is. Wel werd Israël door God tijdelijk verworpen, toen het zijn Koning verwierp, en is het licht des heils de heidenen toegewend. Dit oordeel bestaat daarin, dat Israël wordt prijsgegeven aan de weg die het zelf gekozen heeft, de weg waarop de mens de wet hanteert tot rechtvaardiging van zichzelf en zich mitsdien toesluit voor de beschamende en bevrijdende prediking der genade die in Christus Jezus is.

Zo verkeert Israël onder de volkeren als teken en spiegel van Gods gericht. Maar zowel het voortbestaan van dit volk als de toebrenging van enkelingen uit dit volk, zijn voortekenen en onderpand van Israëls uiteindelijke wederaanneming. God heeft nog een toekomst voor zijn oude volk. Het blijft het volk der belofte en het volk van de Messias. Wie zich daaraan ergert, neemt aanstoot aan Gods soevereine handelen, waaraan hijzelf het heil dankt. Wie hen aanrandt, tast Gods welbehagen aan en zal Zijn gericht niet ontgaan.

De gemeente van Jezus Christus is niet volgroeid, noch is het Koninkrijk Gods tot volle openbaring gekomen, zolang niet Israël, op de tijd en wijze bij God bekend, tot zijn Messias is teruggebracht, opdat Israël en de volkerenwereld beide de vrije genade leren bekennen van Hem, die allen onder de ongehoorzaamheid heeft besloten, om hun allen barmhartig te zijn.

[Fundamenten en Perspectieven van Belijden.] Artikel 17.

I. Voor de eigen parochie schrijvend kunnen we niet anders dan in herhaling vallen bij dit thema. *Als men de vier jaargangen van ons blad doorbladert, treft het hoezeer* In de kring van theologische confraters en verwanten is het sedert de Duitse kerkstrijd voortdurend aan de orde geweest. *wij* Met Israëls martyrium en met zijn herrijzenis, met zijn voorbeeldigheid en zijn verharding, zijn bijbelse wijsheid en religieuze eigenwijsheid, hebben wij enigszins meegeleefd, gefascineerd door dit volk, deze kerk, deze anti-kerk, en ten slotte teken van méér-dan-kerk, namelijk teken en onderpand van het Rijk.

Onder ons leven deze dingen wel – maar nog onlangs *hoorde ik* werd op een conferentie over *de* Fundamenten en Perspectieven *vragen:* gevraagd wat *of* deze ‘Israël-hobby’ toch wil beduiden. Hoe ver staan wij dan van elkander wanneer hetgeen voor de één een heilig deel van zijn belijdenis is, voor de ander een particulier en zonderling denkdressaat is! Deze ‘hobby’ nu zal naar ons inzien de *missing link* in heel de dogmengeschiedenis blijken. Had de christelijke theologie zich steeds ingesteld op de toekomst van Israël, had zij daardoor de kerk van de eeuwen begrénsd gezien, had zij voluit in de geschiedenis geleefd en onder de belofte van God óver de geschiedenis, dan zou de *éénheid van de kerk* ons nu veel nader zijn. Want zoals we, objectief, in Christus één zijn, zo worden we het ééns, subjectief, naarmate we bijbels-israëlitisch denken. Het één-zijn is inderdaad oneindig méér dan het eens-zijn, maar de eenheid krijgt geen gestalte onder de mensen zonder gemeenschappelijke visie, gelijkgestemdheid van ziel, overeenstemming van begrip en gevoel, gezamenlijke oordelen over het heden en gelijke verwachting aangaande de toekomst die God de wereld wil bereiden.

II. De diskwalificatie: Israël-hobby zou een waarheidselement kunnen bevatten, en dan gaat het om gevaarlijker dingen dan een hobby. *Wel is er* Het gevaar van een *nieuw soort paganisme* is dan niet denkbeeldig in het aanleunen tegen het factum: Israël. In sommige

¹⁴⁴ In de Waagschaal, jg. 5 (1949-1950) nr. 10, 9 december 1949.

kringen van vrienden van Israël wordt men door het volk, de gemeente van de nomaden, van de wachtenden, van de martelaren gefascineerd. Het verbond van God is dan een historisch-biologisch gegeven. Men ziet de taak van de christenheid niet zozeer daarin dat zij de joden bekeert, als wel daarin dat de christenheid zich bekeert en wel tot de erkenning van Israëls blijvende voorrang, en tot het geloof in de centrale betekenis van de magisch-exclusieve verhouding, die tussen God en dit volk-als-volk zou voortduren.

Aan de kerk is een natuurlijke wortel in het bloed niet gegeven: zij wordt uit *alle* volkeren geroepen, ze mist de natuurbasis van het heidendom. Evenals Israël, maar in Israël is het heil toch op een meer zichtbare wijze dan in de kerk ingeplant op de bodem van het werkelijke leven. De *doop* is als teken veel *bleker* dan de besnijdenis, de saamhorigheid van christenen is brozer naarmate zij zich van een biologische basis verwijdt, ja het schijnt welhaast alsof het bestaan zélf van het Godsvolk een overtuigender macht bezit dan het woord van de prediking. En zo kan het gebeuren dat we (zij het in ons onverstand) van de 'abstractie' van de kerk met jaloersheid zien naar de concrete, geslagen en herrezen scharen, die optrekken om de aarde te bewonen in gerechtigheid.

Ik zeg: hierin ligt een geváár, want zo zeker als het Zionisme zelf voor Israël een aanvechting is te "worden als de andere volkeren" [1 Sam. 8: 20], zo zeker schuilt in de Israël-liefde van velen de neiging contact te maken met de aarde via een semi-heidens, *semi-sacraal* gegeven: het levende volk, het zaad van Israël. En soms lijkt het waarachtig of we het woord van het evangelie van God willen funderen in het feit van het volk van God.

Zo kan de allernieuwste zuivering van ons theologische denken weer omslaan in de troebele overdrijving van een historisch realisme, dat we lang achter ons hadden gelaten.

III. Maar met deze aberratie te signaleren, schieten we vér over het besef van de grote, grote meerderheid van de christenmensen heen. Zij staan helemaal aan de *andere kant*. Zij menen dat het met Israël gedáán is, dat de beloften op de kerk zijn overgegaan, dat de gemeente het "geestelijke Israël" is. Zij geven een goede of karige duit voor de 'Jodenzending', want enkelen, zeer enkelen zullen toch ook daar wel te vinden zijn, die de Heer wil toebrengen tot het heil. Maar het voortbestaan van Israël als volk en als gemeente schrijven zij simpel aan sociale factoren toe: ze zien er geen geheim in, de bedoeling van de Geest wordt door hen niet vermoed. Het volk als volk heeft geen toekomst, of een nationale (blijkbaar) in de 'staat Israël'.¹⁴⁵ Als Godsvolk, als *drager en verbreider van de kennis des Heren is het voorgoed uitgeschakeld*. De op zichzelf verhelderende driedeling: heidenen, joden, christenen, die de verschillende hódung ten opzichte van de Openbaring van God uitdrukken, wordt bij zulk een gesloten kerkisme misbruikt tot lokalisering en stabilisering van entiteiten, van mensgroepen, alsof het rassen waren.

Israël wordt dan vastgelegd op het na-bijbelse jodendom en de *galoet*-jodenheid¹⁴⁶. En zelf zinkt men meer of min tot een natuurlijke Godskennis terug, die in een monsterverbond leeft met de christelijke Godskennis, zodat het Oude Testament als godsdiensthistorisch rekwisiet overblijft, dat bovendien een maat aangeeft waarboven 'ons geloof' zich heeft verheven, dáárin namelijk dat het, niet indirect en menselijk, maar direct en god-menselijk, met de Waarheid communiceert.

Geen wonder dat dan een (halfslachtige) mystiek de (concrete) historie verdringt, dat de enkeling de gemeenschap te boven gaat, dat we ons verlopen in allerlei idealisme en intussen wanhopen aan de overwinning van het Woord, dat we het *lichaam* miskennen en al

¹⁴⁵ De staat Israël werd opgericht op 14 mei 1948.

¹⁴⁶ *Galoet* (hebreeuws) = verstrooiing, diaspora.

wat met het lichaam-zijn samenhangt secundair achten, dat we in de *beschouwing* blijven steken en de daad met achterdocht bejegenen, en in het algemeen dat we de bijbelse grondwoorden ómbuigen tot een min of meer heidens begripsapparaat.

Genoeg om aan te duiden dat het gevaar in II gesignaleerd lang niet zo acuut te achten is als dit christelijk eenzelvige levensgevoel, dat ons tot alarmsein zou moeten worden. Want het is ontstellend hoe weinig de gemeente de zorg van de geschiedenis en de nood van Israël priesterlijk op het hart draagt voor het aangezicht van God.

Om tot een *nieuw inzicht* en praktijk te komen is het nodig twee onderscheidingen ons te realiseren: 1) die van de enkeling en zijn grens (doel) en die van het *volk* en zijn grens (doel), 2) die van de historische en *tijdelijke verwerping* (= voorbijgang) en die van de eeuwige en onherroepelijke verstoting. Voor beide is Romeinen 9-11 het richtsnoer.

Wie niet begrepen is in de bekommernis om de ware geschiedenis, om de onthulling van het geheim van de historie, staart zich blind op de persoonlijke lotsbedeling.

Wie de 'verwerping' van Israël niet verstaat als een tijdelijke akte in de gang van de Godsopenbaring, zet een streep onder het 'ten vervolge' van de geschiedenis, miskent het verbond van God en trekt eigenmachtig de *blijvende geldigheid* van de beloften van God aan Zijn volk in twijfel.

De genadegiften en de roeping van God zijn echter "onberouwelijk" (Rom. 11: 29). Israël verkeert onder ons als een providentieel teken en als een spiegel van Gods gericht over de mens, over de mensheid, over *ons* allen.

Dat dit volk als volk bestemd is als gemeente van God openbaar te worden, daarvan ontvangen wij tweeërlei onderpand: a) in de toebrenging van enkelingen en b) in het feit van het voortbestaan van dit volk als volk. Het eerste **is** wekt de ergernis van de joden, het tweede is de aanstoot **van** voor de heidenen. Het eerste doet de Christus-haat opnieuw oplaaien in het joodse hart, dat, in verblinding, hierin niets anders vermag te zien dan *afval* en verraad. Het tweede ontvonkt het heidenhart tot 'antisemitisme', dat is: tot opstand tegen de vrijmacht van God, die oorspronkelijk aan de volkeren is voorbijgegaan, om met dit 'minderwaardige' volk in een *eertijds*-exclusief verbond te treden.

Langs een omweg, door velerhande camouflage van argumenten verborgen, komt deze tweede ergernis in het spoor van de eerste terug, in zover als de Christus door deze 'christenen' evenzeer verworpen wordt, de Christus namelijk die uit Israël stamt en als het *Lam* vanaf het hout van het kruis over de harten van de mensen wil regeren.

Zo zijn deze vijanden, onwetend, met elkaar verbonden in een *gemeenschappelijke*, diepere, hoger-rijzende *afkeer* van het Woord dat is vléés geworden en onder ons heeft gewoond. Bij deze 'diepere' overeenstemming van joden en antisemieten blijft echter tweeërlei onderscheid te bedenken, dat paradoxaal genoeg is. De Christus-verwerping van de antisemieten, van de heiden-in-ons, is betrekkelijk 'onschuldiger' dan die van hen uit wier midden, uit wier bloed de Messias is voortgekomen. "Hij is gekomen tot het zijne en de zijnen hebben Hem niet aangenomen." [Joh. 1: 11] En toch worden de anderen, de antisemieten, de heiden-in-ons, in hun betrekkelijke 'onschuld' in het gericht gebracht, alsof nu juist *zij* bij uitstek met de *áánranding* van Israël *God Zelf*, Zijn eer en Zijn trouw aanranden.

Ons geschrift zegt het zo: "het blijft het volk der belofte en het volk van de Messias. Wie zich daaraan ergert, neemt aanstoot aan Gods soevereine handelen, waaraan hijzelf het heil dankt. Wie hen aanrandt, tast Gods welbehagen aan en zal Zijn gericht niet ontgaan".

Daarom is de jongste geschiedenis van Duitsland niet slechts een enorme tragedie, maar een huiveringwekkend gericht en een opgericht teken van de Toorn Gods. Hoe ondoorgrondelijk

[zijn Zijn oordelen en hoe onnaspeurlijk Zijn wegen!](#)

IV. Het is niet toevallig dat Rome niet op deze wijze over Israël bekommerd is:¹⁴⁷ want zij erkent niet een *gebrek in de katholiciteit*, een zo principieel gebrek dat we daardoor alleen reeds een gemeente-onder-het-kruis zijn: namelijk door het ontbreken van Israël. Het ontbreken van Israël stempelt ons tot wachtenden. Door dit ‘buitenzijn’ mogen we niet gedreven worden tot de aanspraak dat wij dus het ware Israël zijn, wiens geschiedenis, de kerkgeschiedenis, eigenlijk een tweede, hogere heilsgeschiedenis is, met tekenen en wonderen, offeranden en heiligen, in een procesmatige gang naar de glorie, met *achterlating van Israël*. Door de erkenning van de durende belofte aan het oude Godsvolk, door de diepere ontmoeting met het Oude Testament, door haar ‘*theologia crucis*’, bovenal door haar leer dat de Heilige Geest vrij is en in volmacht de kerkelijke traditie kritisch richt, heeft de Reformatie eigenlijk het eerst een weg gevonden (zonder die onmiddellijk te begaan) om ééns-voor-al de oude kerk op de rechte wijze in onrust te brengen. De Reformatie is nog jong, maar wie haar plaats in de wereld verstaan heeft tussen de traditie van ‘geest-en-bloed’ en de traditie van ‘bloed-en-geest’, wie ziet dat de christen kiezen moet: óf op Rome óf op Israël zich te oriënteren, en dat de Reformatie met voortgaande consequentie het laatste koos, die weet dat aan haar in alle stilte het *initiatief* in de beweging van de geesten is toegevallen, om van haar niet meer weggenomen te worden, tenzij zij aan haar oorsprong en roeping geheel ontrouw wordt.

Dit alles is gezegd naar aanleiding van het formele feit dat wij in *Fundamenten en Perspectieven* de zin van het bestaan en de toekomst van Israël ‘belijden’. Naar de inhoud betekent het tegenover de roomse kerk een reeks inzichten, waarvan elk apart genomen reeds beslissend kan zijn voor de pijnlijke en heilzame controverse tussen Rome en de Reformatie. Daarop kunnen we hier niet ingaan, omdat ons artikel dit niet aanroert. Hoe het zij, een ge-reform-eerde kerk moet weten... dat zij Israël de eeuwen door náást zich heeft, als een partner in de verwachting, als een leraar in bijbels denken, als een vermaning tot deemoed, als een teken van Gods gericht en geduld. Zonder deze wetenschap zou onze belijdenis en leer onvermijdelijk zelfgenoegzaam, speculatief, eenzijdig-geestelijk, eenzijdig individualistisch en in een of andere zin klerikaal worden. Zonder deze wetenschap zullen wij het moeilijk uithouden te blijven staan in de verwachting en in de diens aan de wereld. Ons werd gegeven en opgelegd telkens weer te worden ook in deze zin “gemeente-onder-het-kruis”, een gemeente die de Geest als onderpand heeft in verborgenheid, “en wij hebben profetisch woord, dat zeer vast is; en gij doet wél, dat gij daarop acht, als op een licht schijnende in een duistere plaats, totdat de Dag aanlichte en de morgenster opga in uw hart” (2 Petr. 1: 19).

V. [Intussen mogen we niet verbloemen dat de apostolische prediking duidelijk spreekt van een oordeel, een doem die op Israël ligt. Het komt er echter zeer op aan de wijze en de inhoud van dit oordeel recht te verstaan. Hier wordt het doorgaande misverstand in de gemeente wellicht het meest openbaar, en hier komen we voor een nieuwe pastorale en didactische roeping te staan. Een *verkeerde Zondagsschool en catechese* heeft in dit opzicht duizenden op een dwaalspoor gebracht, zodat voortdurende correctie nodig is.](#)

[Waarin bestaat het oordeel over Israël? Hoort men niet telkens nog de euvelde middeleeuwse exegese naspoken volgens welke de jodenvervolgingen naar Gods wil zouden zijn, naar de maat van de uitdaging van de roep: “Zijn bloed kome over ons en onze](#)

¹⁴⁷ Dat duurde tot de verklaring *Nostra Aetate*, door het Tweede Vaticaanse Concilie vastgesteld in 1965.

kinderen!” [Matth. 27: 25] – alsof het de aard is van de Here God zulk roepen sadistisch te verhoren, alsof dit bloed niet “betere dingen sprak dan het bloed van Abel” [Heb. 12: 24], alsof het zoenbloed zelf om wraak zou roepen. Heidense waanzin! Nog afgezien van hetgeen hier nog verder redelijkerwijze in historische zin te bedenken zou zijn.

**Nee, *In de vervolgingen heeft Israël, ondanks zijn ongehoorzaamheid, toch nog voor de Naam geleden, overgeleverd in de handen van de heidenen, die wij niet genoeg weerstonden.*

Het oordeel over Israël ligt veeleer daarin dat er een sluier voor hun ogen is, zodat zij de openbaring niet kunnen horen dan als inzet en rechtvaardiging van hun religie, zodat zij het verbond verstaan als een *partnerschap* van God en Israël tot verandering van de wereld. Israël meent (in tegenstelling tot Paulus) “dat uit de Wet de kennis der deugd voortkomt en niet de kennis-der-zónde”.

Israël voelt zichzelf de *Messias* van de volkeren en weigert, ook bij het verschrikkelijkste falen, zich te laten helpen. Het wil geen verzoening, omdat het meent, krachtens herkomst en besnijdenis, zich eindeloos te kunnen bekeren.

Het heilige volk voelt zich door Christus verdrongen van de plaats die het wil bezet houden: de plaats van de ware “knecht des Heren”. Het gaat voort zijn eigen gerechtigheid op te richten, het wil niet louter van genade leven. Het wil niet erkennen dat God het ten slotte niet nodig heeft.

Het kan niet zien dat verzoening aan verlossing voorafgaat en dat beide in wezen daad van God zijn. Het klaagt over de wereld-na-Christus, omdat die er zo weinig verlost uitziet – en het klaagt zichzelf niet aan omdat het door zijn verwerping van de verzoening, de verlossing, de toekomst van Christus, de messiaanse tijd *in de weg staat*.

Het oordeel is: zó vlakbij en tegelijk zo onmetelijk ver te staan van het heil, voor hén, voor hen alleréérst, bereid.

Doch bedenken wij wel dat ook dit **is** niet zonder parallel is in de christenheid, over hele streken, door christenen bewoond, ligt een soortgelijk oordeel: openbaar in het idealistische ethos, in de vrijzinnige religiositeit, in de lange weg van de bevinding en de trappen van de benauwenis, die men zichzelf gedicht heeft in zogenaamde ‘gereformeerde’ kringen – kortom, overal daar waar men, na Christus, nog een weg wil gaan om tot God te komen of een methode wil hanteren om uit zichzelf bij God te blijven.

De *vrije genade* van God is een zeer radicale, tegenover alle menselijke religiositeit revolutionaire boodschap. Waar ze geen totale bevrijding brengt en ondoofbare blijdschap, daar komt het oordeel **van de frivoliteit of de benauwenis zonder einde** over de lichtvaardige en de zwaarwichtige wetsbetrachting. God laat zich niet bespotten, namelijk deze God, die nodigend over het wereldrond gezegd heeft: “komt nu, want alle dingen zijn nu gereed” [Luk. 14: 17].

Wie zichzelf gewichtig of tragisch neemt, gaat voorbij aan het Wónder, aan de Orde “des geestes des levens in Christus Jezus” (Rom. 8: 2).

VI. Deze verblinding en verwarring, de **ze** benauwenis ook en de verdorring van hele diocesen aan te zien, is een *lijden* dat sommigen van ons dagelijks drukt. En dat niet verlicht wordt door het besef dat wie eindelijk uit dit diensthuis ontkwam, persoonlijk, dieper dan menig ander **dagelijks** de Genade, enkel de Genade heeft te prijzen. Dat doet het raadsel slechts te dringender op ons áfkomen. Wat speelt zich hier af?

Heeft God Zijn volk (ook Zijn eigenzinnig christenvolk, dat zich over alle Gods rechten heenzet in religieus optimisme óf over de grond kruipt in onvruchtbaar zelfverwijt,

boosaardig ziektegewin en smadelijk krankheid-koesteren) verstoten en verlaten? Moet er aan dit tergende misbruik van Zijn geduld geen gewelddadig einde komen? Zal Hij niet “de kwaden een kwade dood aandoen” [Matth. 21: 41]? Nee, Christus zou niet *de Zoon Gods zijn en* het Offer zijn, waarop alle offers zagen, als Hij ook deze dood niet had verslonden tot overwinning¹⁴⁸ en ook onze roeping “onberouwelijk” had gemaakt.

Maar wij zien het niet. Wij zien onze tekenen niet. En niemand weet hoe lang dit duren zal (Ps. 74: 9). En beklemmend wordt het ons te meer naarmate onze eigen vreugde en *zaligheid* vrede toeneemt in gloed. Waarom? Waartoe? Hoe lang nog? Waarom deze omwegen van verblinding? Waarom deze langgerekte tijd van de toesluiting van de geheimenissen? Waarom deze schijn van willekeur? Wij hebben geen antwoord. En wie hieraan niet lijdt, behoort tot de levende gemeente niet. Wie hier bijkans vertwijfelt, die krijgt tot exempel van wat de mens is, Israël voor ogen, en die hoort in de belofte aan Israël wie eigenlijk God is. Ook dit ziet hij slechts bij tijden zo helder dat hij, met Israël solidair, de toekomst tegemoet snelt door de Geest gedreven. Wij weten weinig, en dit weinige nog zelden zó dat het doorwerkt. Dan, ja toch, dit éne weten wij – en het verklaart mede de bijzondere beklemming en het ongeduld van de liefde in ons: de toebrenging van Israël zal *totaal* zijn, het zal een *tesjoeva*, een terugkeer zijn van het volk als volk, het zal de kerk met één slag volledig-*katholiek* maken, het zal de heidense verdraaiingen van Gods Waarheid bij de wortel afsnijden. En we zullen eindelijk het dualisme te boven komen van persoonlijke en politieke Wetsbetrachting, we zullen uitgeheven worden uit de dubbele moraal van de enkeling en van de staat. Met *volmacht* zullen wij verkondigen, en met vervoering zullen wij het in daden mogen bevestigen dat de “tijden der verkwikking” gekomen zijn van voor het aangezicht des Heren (Hand. 3: 19).

Dan zullen we staan op de grens van een waarlijk-nieuwe tijd, de vóórtocht van de eindtijd, de ruimte voor de laatste beslissingen, die eindelijk in één adem geestelijke én wereldlijke beslissingen zullen zijn. Dan zal er een eind gesteld worden aan de *dubbelzinnigheid* gespletenheid van het ‘christelijke’ leven. De gang van het evangelie zal onder alle volken cultuur verwekken, dat is: waarachtige vergeestelijking van het zienlijke en waarachtige zichtbaarheid van het geestelijke. De demonische verleiding zal haar greep op de volken verliëren. Er zal worden geregéérd, meer dan ooit tevoren, door dienstvaardigheid. Het is de stonde van de *laatste synthese* en het vernieuwde onderpand van de uiteindelijke vereniging van alle dingen in Christus (Kol. 1: 20).

Is dit overdreven? Maar wat zegt de apostel (Rom. 11: 15): “Indien hun verwerping de verzoening der wereld meebracht, wat zal hun aanneming anders wezen dan het leven uit de doden?” Kan het toeval zijn dat de overweging van het raadsel en geheim van Israël het apostolische getuigenis hymnisch maakt meer dan elders? “God heeft ze allen (Israël en de volken) onder de ongehoorzaamheid besloten, om zich over hen allen te ontfermen.” [Rom. 11: 32] – “O! diepte van rijkdom, van wijsheid en van kennis Gods, hoe ondoorgrondelijk zijn Zijn beschikkingen en hoe onnaspeurlijk Zijn wegen – want uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen. Hem zij de heerlijkheid tot in eeuwigheid. Amen. [vs. 33, 36]”

¹⁴⁸ Zie 1 Kor. 15: 54 (Jes. 25: 8).

Het heilswerk Gods, gelijk dat tot nu toe op deze wereld geschiedt, wordt nog doorkruist door het verzet van de satan en van de mensen, en is daarom nog bedekt onder schuld, leed en dood. Het wijst dan ook als een belofte en onderpand boven zichzelf uit naar de toekomstige voleinding van Gods eeuwige Raad. Wanneer wij zien op de overwinning van Jezus Christus, wanhopen wij niet aan deze aarde, maar blijven wij haar trouw en worden wij bij de blik op alles wat Gods heerschappij nog wederstaat, door de Geest veeleer gedrongen om geduldig haastend, vrolijk zuchtend en werkzaam wachtend uit te zien naar de volmaakte openbaring van Gods heerlijkheid over geheel Zijn schepping.

Dan zal het Koninkrijk Gods, nu slechts zichtbaar voor het geloof, in al zijn luister openbaar worden. Dan zal deze aarde en die haar bewonen mogen, volkomen worden vernieuwd naar Gods bedoeling.

Deze openbaring en deze vernieuwing zullen geen langzaam rijpende vrucht van menselijke inspanning zijn, maar de verrassende gave van Gods herscheppend handelen.

Dan zal Jezus Christus, onze nu nog verborgen Koning, die zich tevoren om onzentwil onder het gericht Gods gesteld heeft, in heerlijkheid openbaar worden en als Rechter betonen, dat de beslissing voor of tegen Hem van eeuwig gewicht is geweest.

In zijn gericht zullen vrijgesproken worden allen, die hun hoop volkomen gesteld hebben op de genade Gods in het gericht van Christus' kruis en daarmee zichzelf veroordeeld hebben. Zij beërven het Koninkrijk, dat hun van voor de grondlegging der wereld is bereid en zullen eeuwig met Christus zijn. Want Hij komt weder om verheerlijkt te worden in Zijn heiligen en wonderbaar te worden in allen die Zijn verschijning hebben liefgehad.

In dat gericht zullen veroordeeld worden allen, die niet zichzelf hebben veroordeeld, maar de grond hunner gerechtigheid buiten de vrije ontferming Gods hebben willen zoeken. Wie het licht der genade heeft veracht, behoort toe aan de buitenste duisternis der Godverlatenheid.

Maar de Here zal tot een eeuwig licht zijn over Zijn ganse schepping. Dan zal de natuur verheerlijkt worden en de geschiedenis voleindigd zijn. Dan zal Gods Koninkrijk op deze aarde volmaakt tegenwoordig zijn; de volken zullen daarin wandelen en de koningen zullen hun rijkdom daarin brengen. Dan zal God alle tranen van de ogen afwissen en zal Zijn heerlijkheid in eeuwige lofprijzing en dienst worden geschouwd en genoten. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden]. Artikel 18.

I. Hoewel het geschrift dat we bespreken geen theologisch karakter heeft, kan het nu en dan in alle eenvoud velerlei dogmatische handboeken overtreffen. Dat is hier het geval, omdat de *“Laatste Dingen”* zó weinig een aanhangsel zijn dat ze veeleer niets anders blijken dan een nadere toepassing van het geloof in Christus, Zijn werk, Zijn gezag, Zijn rijk.

Aan Christus beantwoordt de Voleinding, aan het volbrachte werk in het verleden beantwoordt de Toekomst, van Zijn gezag in het heden is het laatste oordeel een definitieve openbaring, en Zijn rijk-in-heerlijkheid verschijnt als de onthulling van het rijk-van-de-genade, waarin we op dit ogenblik mogen verkeren.

Van meet af ging het in deze reeks belijdende uitspraken om de Toekomst, zoals waarschijnlijk bij Gen. 1: 1 *“In den beginne”* reeds gedacht is aan: *“het zal geschieden in het laatste der dagen”* [Jes. 2: 2, Mi. 4: 1]. Zo zou er meer éénheid-van-conceptie in dit simpele artikel verborgen zijn dan men op het eerste gezicht verwachten zou. Maar waarom *“verborgen”*? Wie een weinig meeleeft met de geschiedenis, de heilsgeschiedenis en de

¹⁴⁹ *In de Waagschaal*, jg. 5 (1949-1950) nr. 11, 16 december 1949.

wereldhistorie, en wiens hart het voorgaande heeft beleden, die is het klaar als de dag.

II. Hopelijk komt nu de 'religie' van de belijdenis ook op dit punt beter uit. Het is de vaders nooit te doen geweest om een gesloten wereldbeschouwing, of om een oplossing van het raadsel van de geschiedenis, of om een systematische verklaring en rechtvaardiging van de eeuwige lotsbedeling.

Uit *smart*, uit de smarten van de géést wordt de belijdenis van de Voleinding geboren, verwekt door de belofte.

De schijn dat het heilswerk van God zijn zin niet vervult, dat God zelf in *dubbelzinnigheid* verschijnt voor het oog van de mensen, kwelt **dagelijks** het hart. Of het 'christendom' verloopt dan wel floreert is geheel secundair tegenover de zorg, de heilige zorg vanwege de weerstand tegen God, die Zijn plan doorkruist en vanwege de oude fataliteiten van schuld, leed en dood, die Zijn zuivere bedoeling verduisteren.

De 'religie', dat is: het motief voor de 'praktijk der godzaligheid', ligt in het stuk van de Voleinding **ligt** in de vraag naar de *eer* van God. Deze term wordt vaak misverstaan door hen die ook het vóórgaande in de belijdenis niet met het hart verstaan, behept als ze zijn met een te goede, geestelijke gezondheid. De eer van God is de héérlijkheid van déze God, die zich *vernederd* heeft tot in de afgronden van het mens-zijn, die zich ont-machtigd heeft, van wie terecht geroepen is: anderen heeft Hij verlost, Hij kan zichzelf niet verlossen [Matt. 27: 42]. De heerlijkheid verschijnt daar waar **Gods** deze volmaakte liefde en **Zijn** de volkomen macht *samenvloeien* en één worden.

Maar waar blijft de openbáring van Zijn heerlijkheid? Het is alsof alle dingen blijven gelijk ze van het begin van de wereld geweest zijn. Dat zeggen de spotters, maar ons eigen hart valt hen uit smartelijke teleurstelling, bijna bij. Het is de oude kreet uit de psalmen: Hoelang zult Gij... Uw aangezicht voor ons verbergen? [Ps. 13: 2] Hoelang zullen de goddelozen...? [Ps. 94: 3] Maar ook: "wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods" [Rom. 7: 24]?

III. De *tijd* is een kwelling, indien hij als eindeloos wordt voorgesteld, want in het eindeloze kan niets van werkelijk gewicht zijn. **Aan deze kwelling ontheven,** Van deze plaag ontslagen door de "vervulde tijd", het volbrachte werk, wordt het geloof echter in een *nieuwe beproeving* gebracht: de tijd uit te houden, eeuw in, eeuw uit, terwijl hij in Christus waarlijk reeds tot zijn uiteindelijke zin is gekomen.

Waar is de belofte van Zijn toekomst? We vinden geen uitweg. We kunnen niet, met **Jannes en Jambres* [2 Tim. 3: 8] **Hymeneüs en Filetus* (2 Tim. 2: 17) geloven dat "de opstanding der doden reeds geschied is", namelijk: geestelijk, in het eeuwige heden van de mystieke onthevenheid. We kunnen evenmin, met de joden, ons als onwetend houden aangaande "de zaligmakende genade Gods, die verschenen is aan alle mensen" [Tit. 2: 11]. En toch moeten we zowel op de mystieken als op de joden gelijken. Omdat er geen uitweg is uit de paradox: algehele vervulling, die toch geen totale vervulling is – en algehele gerichtheid op een toekomst die toch niet totaal nieuw kan zijn, omdat ze reeds achter onze rug ligt in de volheid van de tijd, in de tijd-van-de-tijden, de tijd van Gods vervulde tegenwoordigheid op aarde.

IIIa. Daarom wordt het heilswerk zelf, gelijk het geschied is en door de Heilige Geest tot nu toe op deze wereld geschiedt, daarom wordt het volbrachte en het tegenwoordige leven *zélf opnieuw gesteld tot belofte* én onderpand. In z'n voltogen staat wijst het boven zichzelf uit naar de onthulling van de nu versluisde presentie, met al zijn volkomenheden duidt het

heilswerk op het ongehoorde van een wereld-overwinnende, herscheppende en verheerlijkende Toekomst.

Wij zouden weer wanhopen aan deze aarde, als de vervulling in Christus Jezus niet *tegelijk* belofte was en bleef.

Wij zouden ons blindstaren op alles wat Gods heerschappij nog wederstaat, als de Geest ons niet drong de aarde trouw te blijven. De ‘geestelijke mensen’ schuwen de aarde en nemen de wijk in hun particuliere hemel. *De Geest daarentegen laat de aarde niet los.* De “laatste dingen” zullen pas ten volle de diepten van de Genade ontsluiten. De verzoening **is ons** werd ons tot een genoegzame grond de verlossing tegemoet te gaan “met opgestoken hoofde”.

Met deze dingen zijn Gods kinderen bezig. Ze leven in een *ogenschijnlijke matheid*, halfslachtigheid en wankelmoedigheid, omdat zij in heel hun bestaan van twee zijden getrokken worden. Zij leven “tussen de tijden”¹⁵⁰, zij zien op de overwinning van hun Heer, die behaald is, zij schreien om de wereldlijke, publieke, universele Tegenwoordigheid van de Liefde. Niet allereerst ter wille van zichzelf, niet om de bloei van de kerk, niet met het oog op het leed van de wereld, of, om dit alles mede, maar ten diepste om de Openbaring van de *kabod*, van de *doxa*, de heerlijkheid in al de dimensies van het mensenleven, in al de lagen van de schepping.

O! deze stillen in den lande [Ps. 35: 20] en in ’t rumoer van ’s werelds steden¹⁵¹: deze armen van geest, deze die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid – deze barmhartigen, zachtmoedigen, vervolgd, tot wie gezégd is dat hunner is het Rijk en dat ze de aarde zullen beërven en dat ze zullen verzadigd worden en dat ze zich mogen verblijden in de vervolging¹⁵² – ze zijn het zich wel bewust dat al deze beloften nabij én ver zijn, en daarom zijn ze **Ze zijn* een vat van tegenstrijdigheden.* Ze munten uit door geduld en oefenen zich nog in het geduld van dag tot dag, maar dit sluit niet uit dat ze principieel ongeduldig zijn en haast hebben. Elk jaar langer is hun een kleine eeuwigheid langer, en een ganse eeuw kunnen zij verdragen met gelijkmoedigheid, daarin dat zij, door het geloof, schepselmatig het beeld weerspiegelen van Hem voor wie één dag is als duizend jaren (vanwege de kracht van Zijn scheppende liefde – en duizend jaren als één dag (vanwege de kracht van Zijn *sparend, ruimte-latend geduld*).¹⁵³ Ze kunnen onmogelijk tevreden zijn, ook al overstroomt hen persoonlijk de vrede. En men kan zeggen dat ze gestorven zijn om op te staan in een nieuw leven van... onrust. Hoewel ze zich geroepen weten tot liefde, moeten ze in zich verlevendigen de vijandschap die God gezét heeft (Gen. 3: 15), die zonder dit ‘zetten’ zou vervlakken. Ze bezwijken van verlangen én moeten zich oefenen in de overweging van de geheimen van het geloof in het volbrachte en voldongene. Ze komen in aanvechting en weten van twijfelingen, waar de scepticus van ontstellen zou – én ze doen de voorbede voor allen die in de nood van de twijfel verkeren. *Ze zijn vrolijk, hoewel ze zuchten, want ze zuchten niet als degenen die geen hoop hebben.* Ze zijn *altijd bezig* in de verhoudingen van Woord en wereld, van mens en mens, van kerk en staat, van macht en recht, van plan en falen. Hun werkzaamheid is geestelijk gespannen en zij lijden een “arbeid der ziel”, en hun lichamen dragen de last ook van de geestelijke ondergangen in de verte, nochtans zijn ze, al

¹⁵⁰ Friedrich Gogarten (1887-1967) was theoloog, predikant en hoogleraar systematische theologie. Zijn baanbrekende essay *Zwischen den Zeiten* uit 1920 werd de naamgever van het ‘huisorgaan’ van de dialectische theologie. Heruitgegeven door Jürgen Moltmann, *Anfänge der dialektischen Theologie II*, München: Kaiser 1962.

¹⁵¹ Uit couplet 2 van Gezang 47 hervormde bundel 1938.

¹⁵² Uit Mattheüs 5: 2-10.

¹⁵³ Uit 2 Petrus: 3: 8.

werkend, *stil op wacht*, uitzijende naar de wonderen van het Einde. Zij geloven niet dan ten langen leste al “Gods experimenten” mislukken, integendeel, “zij houden zich vast als zijende” het welslagen en de glorie, zij houden het dáárvoor dat de aanslagen die tegen het Koninkrijk beraamd en uitgevoerd worden, a priori een stuwkracht zijn voor de doorbraak van de bedoeling van de Koning. Op een volstrekt koninklijke wijze is Hij ons een eeuwigheid vóór geweest. Er is in de kinderen van God geen “oneindige droefgeestigheid” en de “tragische God”, die de wereld niet aan kan en die in het drama van de geschiedenis “eeuwiglijk gekruisigd” wordt (Bahnsen, Bolland, Scheler)¹⁵⁴, is hun een afgrijselijk spotbeeld van gans-verdoolde diepzinnigheid. Maar, dit is wáár dat zij niet zelden in aanvechting zijn en veelszins, tegen hun gevoel en verbeelding en ontsteltenis in, zich bergen aan het hart van de Koning en zijn hand zoeken. Deze eenvoudigen dragen in hun hart iets van de weeën van de messiaanse tijd. En men ziet ze “sterven op hun wacht”.¹⁵⁵

IV. Misschien hebben we te veel nadruk gelegd op de innerlijke messiaanse gesteltenis van hen die op hun Heer wachten. We deden het, omdat ze mogen weten dat er een gemeente is, dat ze niet eenzaam zijn, al worden ze onder de christelijke oppervlakkigheid en traagheid van het hart rondom gedrongen tot een klacht als van Elia, die ook meende alleen overgebleven te zijn. Evenwel juist zij zijn de *naar buiten gerichten*, de objectieve, de zakelijke geesten, die bidden en werken zonder enige verwachting dat de openbaring van Gods heerlijkheid en de vernieuwing van de aarde de langzaam rijpende vrucht van hun menselijke inspanning zal zijn.

Hoe de verhouding te denken is tussen het Rijk dat “groeit” en het Rijk dat “komt”, tussen het heilswerk van de verzoening en de doorbraak van de verlossing, ze kunnen het niet bevroeden. Maar dit staat voor hen vast, dat de laatste de *verrassende gave* van Gods herscheppende handelen zal zijn. In noodweer van gerichten, in stormen van stilte, die de wereld ontstellen als het godsgeweld van de verwerping, in de liefde zonder einde van Hem die zich tevoren onder het gericht van God gesteld heeft en alle vermaledijding van ons op Zich genomen heeft, in het suizen van een zachte stilte [1 Kon. 19: 12], onmiddellijk nadat de stormen zijn voorbijgegaan, en zie: de tabernakel van God is bij de mensen. En de eerste dingen zijn weggegaan. En die op de troon is zegt: zie, Ik maak alle dingen nieuw [Op. 21: 5].

IVa. Wat *blijft* hier niet alles te *vrágen óver*? Over de dood en de tussentoestand, het eerste en het tweede gericht, de eerste en de tweede dood! Over onsterfelijkheid en opstanding, over de aard van het nieuwe leven, over de “wederoprichting aller dingen” [Hand. 3: 21], over de *apokatastasis*, als thuiskomst van alle zielen, alle wezens? Over de aard en de graad van de hel als niet-bevrijding, niet-verlossing, als *negativum* en als positief leed, als bestaan en niet-meer-bestaan, als verlórenheid. Over dit alles wordt hier gezwezen!

Wordt het verzwezen uit twijfel, uit *gêne*? Nee, om het oog – en dat is de zin van het apostolaat – gericht te houden op Christus alléén, om de “laatste dingen” ondergeschikt te maken aan Hemzelf die de Eerste en de Laatste is. Is er iets wezenlijk anders ons opgedragen te prediken dan: uw Rédder zal uw Rechter zijn? Zijn leven is ons behoud, ons eigen leven is onze ondergang! “Wie het licht der genade heeft veracht, behoort toe aan de buitenste

¹⁵⁴ De filosofen Julius Bahnsen (1830-1881), o.a. *Das Tragische als Weltgesetz* (1877), G.J.P.J. Bolland (1854-1922), o.a. *Zuivere rede en haar werkelijkheid* (1904) en Max Scheler (1874-1928), o.a. *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (1928).

¹⁵⁵ Uit de slotregel van de berijming van Psalm 23 (‘D’Almachtige is mijn herder en geleide’) door Joost van den Vondel (1657).

duisternis der godverlatenheid.” En dit einde mogen we in de prediking van de Voleinding niet uitsluiten, als behoorde het niet óók tot de Voleinding. Maar al wat hier te zeggen is, is hédén te zeggen. Niet wereldbeschouwelijk, maar *apostolisch en pastoraal*. Dat wordt hier in een enkele, schuchter-aangezette en beslist-doorgetrokken lijn met bedwongen huiver aangeduid. En daarom komen de vragen over tussentoestand en vagevuur en hemel en hel op de achtergrond. Tegen deze aanduidingen in dit stuk (en tegen andere passages in deze proeve van belijden) is verzet gerezen niet zozeer van de buitenwacht, maar uit de kerk zelf, naar men zegt niet zozeer om de inhoud, maar om de te verstandelijke vorm. Dit verwijt is moeilijk te plaatsen. Er is gestreefd naar de uiterste soberheid, en veel, zeer veel dat anderen (terecht) missen zullen is weggelaten om het meest-wezenlijke beter te doen uitkomen.

Weerloos Eenvoudig spreekt deze belijdenis over de onthulling van het éne werk van God in de toekomst van Jezus Christus. Hoe iemand, in zulk onvolledig, weerloos spreken een uitgekiende theologie, een cerebrale betweterij kan zien, is alleen te begrijpen wanneer men ermee rekent dat leiders van kerkelijke groepen ook wel eens vreemd zijn aan het hart van de kerk, zó vreemd dat ze het zelfs niet horen kloppen als het 't meest onmiddellijk en kinderlijk gaat spreken.

V. “Maar de Here zal tot een eeuwig licht zijn over Zijn *ganse schepping*. Dan zal de natuur verheerlijk worden en de geschiedenis voleindigd zijn. Dan zal Gods Koninkrijk op deze aarde volmaakt tegenwoordig zijn, de volken zullen daarin wandelen en de koningen zullen hun rijkdom daarin brengen. Dan zal God alle tranen van de ogen afwissen [Op. 7: 17 en 21: 4] en zal Zijn heerlijkheid in eeuwige lofprijzing worden geschouwd en genoten”. Met deze woorden eindigt dit stuk van *Fundamenten en Perspectieven van belijden*. De kring sluit zich. De woorden “lofprijzing en dienst” grijpen terug op artikel 15: dat wij de aarde trouw zijn, omdat God haar trouw is, dat wij de opdracht tot cultuur hebben, omdat God de rijkdom van de volken wil stellen als een afglans van Zijn scheppende genade – dat is eveneens aan het begin (artikel 1) reeds ondersteld. De aarde *is* des Heren, mitsgaders haar volheid, de wereld en die daarin wonen [Ps. 24: 1].

Nieuw is hier Wat hier over de *visio Dei beatifica*, en de *fruitio Dei*, de zaligmakende *aanschouwing* en de *genieting van God* gezegd wordt, werd in het voorgaande nog niet aangeduid. Dit is een *nieuw element*, het past niet zo onmiddellijk in een belijdenis als deze, waarin de horizontale lijn wordt gevolgd van de daden van God, waarin de nuchterheid van de dienst van God overweegt. En zo schijnt deze aanschouwing en genieting enigszins onverwacht aan de mystiek een rechtvaardiging te geven, want hoe zou wat aan het einde ons gegund wordt onderweg gans verboden zijn? Men kan met enig recht zeggen dat de mystieke elementen in deze geloofsbelijdenis tekort komen. Dit is de bedoeling niet. Daarom is het goed dat aan het eind over de *visio* en *fruitio* wordt gesproken. Maar dit opgespaarde element komt wel in een ander wijder verband te staan door het overwegen van de geschiedenis in deze artikelen. Het gaat ook in deze mystiek om God op aarde, om de kennis des Heren nu werkelijk “uit de natuur”. Men zou kunnen zeggen: wat is de hemel? De wereld, waarin de *theologia naturalis* eindelijk geen verwrongen en verduisterde, maar echte en volle kennis van God geeft.

Wij weten dat de grens-van-ons-leven en de grens-van-de-geschiedenis tweeërlei is. Wij geloven dat de mens in het generzijds van de dood God kennen zal, en we geloven dat de wereld in het generzijds van de eindcrisis Gods heerlijkheid weerspiegelen zal. En daarom geloven we dat de “aanschouwing zijner heerlijkheid” iets *anders* zal zijn dan wat we nu bij

ogenblikken in de bevinding van Gods tegenwoordigheid beleven en bekennen. Het zal zeer anders zijn, maar toch *niet gáns-anders*, want de schepping zelf zal bewaard zijn en doorstraald in de herschepping. Het zal de verheffing van de mens zijn tot ziener en wetter, tot minnaar en zanger. Het schijnt zo ver, dit land!

Toch zal ook dit op aarde, op de nieuwe aarde zijn. De “heilige stad” daalt neer *uit de hemel* “als een bruid die voor haar man versierd is” (Op. 21: 2).

Zo komt in Gods eer de mens tot zijn eer en tot zijn bestemde deel, aan hem gaat het geheimenis van de genade open: hij heeft het eeuwige leven, hoewel hij als schepsel sterfelijk is, hoewel hij als zondaar het eerste leven reeds heeft verdorven en als bondsbreker het nieuwe leven verraadt en belacht. Hij *lééft!* hij leeft eeuwig! en *mét hem zijn wereld!*

Dat is de *Genade*, de onpeilbare grond waarom het bestaan niet in zijn Niet verzinkt. En het is de genade van onze Heer Jezus Christus, die “om onzentwil is arm geworden daar Hij rijk was, opdat wij door Zijn armoede zouden rijk worden” [2 Kor. 8: 9]. Dit is de laatste rijkdom: met Jezus samen te zijn in de wereld van Zijn aardrijk.

Va. En dit is het Woord, dat als alfa en omega [Op. 1: 8], als wereldgrond en hemelluister, onder ons verkondigd werd in de gedaante van een simpele preek en een stille beker, van eeuw tot eeuw, in onverdroten ommevang de rei der zondagen langs, priesterlijk nodigend: kom tot uw Heiland, toef langer niet. Alle dingen zijn door het Woord gemaakt. Hij was in de wereld en de wereld is door Hem gemaakt en de wereld heeft Hem nu gekend, Hij is gekomen tot het Zijne en de Zijnen hebben Hem nu aangenomen en zovelen Hem aangenomen hebben, die heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te worden – en dan nog: “nu zijn wij kinderen Gods en het is nog niet geopenbaard wat wij zijn zullen” – maar wij zullen – als schépselen en schépselen blijvend – Hem *gelijk wezen* (1 Joh. 3: 2). Dat is de kern van de Voleinding, **de Kroon van de Genade** het einde van de verheven gang van de daden van God. Dan gaat het diep-verzwegen leed van de strijd óver in die vreugde waarvan wij reeds lang voorvoeld hebben dat *dit* arme hart en lijf er toch niet tegen bestand zouden zijn. Daar slaat het uur **Dat is de stonde,** waarin wij allen verstaan zullen de eenvoudige en diepe stelling: *Gloria hominis Deus est.*¹⁵⁶

De eer en de heerlijkheid van de mens... is Gód zelf. Te bestaan, samen met God te bestáán, het geeft een duizeling die we slechts door het zingen overwinnen.

¹⁵⁶ Latijn: de glorie van de mens is God, een omkering van de uitspraak van Irenaeus van Lyon: *Gloria Dei vivens homo*: de glorie van God is de levende mens, in *Adversus Haereses* 4: 20 (ca. 180). Polanus, *Syntagma Theologiae Christianae*, boek II c. 31, Hanau 1609-1610 col. 1225, geciteerd in *KD II/1*, 727 (§31.3, ‘Gottes Ewigkeit und Herrlichkeit’).

Daarom loven en prijzen wij de drieënige God, onze Schepper, Verzoener en Verlosser, de Vader, de Zoon en de Heilige Geest; wie het naar het eeuwig voornemen Zijner vrije ontferming behaagd heeft, een wereld in het aanzijn te roepen en deze niet aan duivel, zonde en dood prijs te geven, maar die integendeel, redenen uit zichzelf nam, haar, in haar vervreemding van Hem, met zich te verzoenen en te herscheppen tot Zijn Koninkrijk. Hij onze Koning, die boven ons, met ons en in ons troont en woont en werkt om Zijn Rijk te vestigen, Hij is onze enige troost in leven en in sterven, Hij is de vreugde van ons heden en de hoop van onze toekomst, Hij is ons lied, nu en tot in eeuwigheid. Amen. [Fundamenten en Perspectieven van Belijden]. Artikel 19.

I. Het laatste artikel van *Fundamenten en Perspectieven* spreekt over de ‘Drie-eenheid’, nee het wil *belijden*! En men kan de ‘Drie-eenheid’ niet belijden, de formule niet, maar ook het bedoelde object niet. Wij belijden God, de Drie-enige! We zouden alle gewonnen klaarheid weer verwarren als we in de gedachteloze manieren terug vervielen, die ons reeds zoveel verdorring in hart en hoofd, in gemeente en cultuur hebben gebracht. Wij konden het uiteindelijk wel weten dat geen mens het in woorden vindt. In het belijden is elk woord een loopplank, een springtoren, een startplaats van de kennis van de liefde en het verlangen naar diepere kennis. Ten overvloede zij het daarom nog eens gezegd, wij kunnen niet zweren bij formules, we kunnen niet rusten in de voorstellingen. Ons hart dorst naar God, naar de levende God.

We belijden in de Géést, in antwoord op het Woord dat tot ons geschied is. We belijden alleen God, geen natuurlijke of bovennatuurlijke dingen, geen begrippen, ideeën of mythen. Die kan men aannemen of aanvaarden, misschien zelfs als noodzakelijk element van de waarheid, belijden echter geldt rechtstreeks God, de levende God, in Zijn daden, in Zijn heilrijk handelen. Wij kennen ten dele en wij profeteren ten dele en daarom is ook ons belijden stukwerk.

II. En nu is ons artikel ditmaal geneigd zelfs van het belijden af te zien, om tot het *loven* over te gaan. We zien terug op de wegen van God in de geschiedenis en breken in lof uit. Vóór we het weten zijn we midden in de doxologie, naast een doxologie, een cultische lofzegging, nóg weer een uitlegging te stellen is storend en kan een bewijs zijn van een slechte smaak, van een zekere decadentie, van een verdorven, ongelouterde, onopgeruimde geest, die altijd weer zichzelf wil horen, van eigen praten nooit moede wordt en van eigen armoede nooit ontsteld raakt. Uit reactie komt dan de vraag op of we misschien beter doen overál te zingen in plaats van te betogen, álle uitleg op te smelten in lof. Toch ligt in **dit inzicht** deze wens en dit streven een gevaar (voor mijn gevoel acuut in de anglicaanse liturgische praxis), namelijk dat het belijdende karakter, dat ook aan de doxologie blijft, schier geheel wordt uitgewist, en dat van daaruit een *vervaging* zich uitbreidt over de contouren van alle woorden, alsof niemand geacht wordt te verstaan wat hij zegt of te ménen wat hij belijdt, alsof onze kennis niet ten dele echte kennis zou zijn, maar geheel-en-al beminlijke onzin of hoog-kerkelijke poëzie. Dit schept een sfeer van on-eigenlijkheid. Dit leidt tot puur vrijblijvend liberalisme onder een sacraal gewaad van gewijde woorden en hymnische wendingen. Dan wordt vergeten dat we ten slotte niet “voor God” belijden (*n’en*

¹⁵⁷ *In de Waagschaal*, jg. 5 (1949-1950) nr. 13, 30 december 1949.

déplaise het Wilhelmus-zinnetje)¹⁵⁸, maar *juist voor de ménsen* (“wie Mij belijden zal voor de ménsen... wie Mij verloochenen zal voor de mensen”...) [Mat. 10: 32v.], voor het tribunaal van de wereld, van de staat, van de wijsbegeerte, van de wetenschap. De belijdenis gaat wel in doxologie óver, maar ze is naar de wérelde gekeerd, en ook in haar lofzeggende, zichzelf overstijgende zang wordt de omtrek en de gelding van de woorden als uit te dragen *getuigenis-van-de-waarheid* mee ópgedragen.

Enerzijds strekt zich het belijden uit om zichzelf te viëren, los te laten, óp te laten in de hymnische vervoering, *anderzijds* blijft dit een sabbatszone, een grens van alle aarzelingen verslindende schoonheid, een gezegende contrei, die wij, moe en beladen, misschien onverwacht passeren, om na een korte reis toch weer te staan in het dagelijkse, in het belijden op de aarde, het *getuigen* onder de mensen, ten overstaan van de *verwilderde* geest van deze wereld.

III. Er is nog een reden waarom wij, ofschoon het in zekere zin beter is althans over God, de Drie-enige, te spreken, lofzeggend liever dan enkel belijdend, de schoonheid nu en dan wel eens duchtig mogen storen. En het is deze, dat misschien nergens zuiverder dan juist hier de *zin* van *álle* belijdend spreken kan opgaan. *Ik voor mij zou* Er waren onder de medegenoten in de commissie van ontwerp die niet eerst aan het éinde van de belijdenis over Vader, Zoon en Geest zouden willen spreken, en toch kan men zich, nu het hier in dit geschrift, dat nu eenmaal een andere orde volgt, aan het einde gebeurt, daarmee verenigen, *voor zover* het, zowel aan het einde als aan het begin, zal moeten gaan over de *Eénheid* van God.

IIIa. Men hoort nog wel eens dat de “Triniteit nergens in de Bijbel staat” en een enkele verkondigt dan heel olijk (zo rechts als links worden **dezelfde** soms demagogische dooddoeners als voltreffers beschouwd) dat zij *dus* als ‘ónschriftuurlijk’ moet worden ‘afgewezen’. Zulke ernstige bijbelvorsers kan men werkelijk niet benijden. Ze belijden wel terdege de Drie-eenheid, zeggen ze. Want die stáát er! Maar we weten niet wat belijden is als we dertig dingen, of drie personen, krachten, transparanten menen te kunnen ‘belijden’. “Hoor, Israël! de Here, onze Here is een *enig* God!” [Deut. 6: 4] Het gaat bij de ‘drie-eenheid’ juist om de Eénheid. Het gaat om de schat van Israël. Er is maar één God, maar Zijn éénheid is niet die van het getal, of van de idee, of van de identiteitsleer. Het is de *eigensoortige* éénheid van Hem die in Zijn daden openbaar is. Zo klimmen we ook hier in het belijden van de daad óp tot het wezen, en stellen niet abstract een éénheid voorop.

Er is maar één God, dat wil zeggen de schepping, de verzoening, de verlossing is *één* *gebeuren*, het rijk van de natuur, van de genade en van de glorie is *één*. Dat wil ook zeggen: men kan niet de Schepper belijden zonder de Verzoener en de Verlosser te belijden. Een ‘belijdenis’ van de Schepper apart is géén belijdenis van déze God. Er is geen scheuring, geen verwarring in de gronden van het leven, we komen niet uit de chaos, we beleven geen tragedie, we gaan niet naar de godenschemering! God, deze God is de *waarborg óók voor de éénheid van het menselijke geslacht, de éénheid van de wetenschap, de éénheid van het recht, de éénheid van de toekomst*.

Ook – en daar komt het voor en in de doxologie op aan – voor de éénheid van de *belijdenis*. Ook de belijdenis is drieluig geleed, *ter wille* van de Eénheid, ook in de subjectieve weerglans van deze dingen, in onze arme woorden leeft het besef dat zonder déze Eénheid het heilswerk uiteenvalt, ja de geschiedenis van de wereld in het contingente verzinkt, het

¹⁵⁸ Verwijst naar de beginregels van strofe 15: “Voor Godt wil ick belijden / End sijner grooter macht...”

besef dat zonder deze eigensoortige, onvergelykelijke éénheid we polytheïsten zouden zijn zodra we Jezus aanbidden, en dwepers als we de Geest in ons bevinden, het besef dat we géén deïsten of pantheïsten, dualisten of monisten kunnen zijn naar believen *en toch allen* wordt aangeknaagd door dezelfde verdenking van willekeur, indien wij *déze* Eénheid niet belijden.

Omgekeerd, nauwelijks gelooft een mens in Jezus of hij belijdt tegelijk de Vader en de Geest, ja het eerste ritselen van het geestelijke ontwaken tot de ontmoeting met de Zoon was reeds door deze Eénheid verwekt. Nauwelijks is een mens bezig te *ontstellen* ontgloeien in vreugde over de schepping en over zijn eigen bestaan, of hij belijdt de Liefde, die in zichzelf reeds Liefde was, áfgezien van de schepping. Nauwelijks is een mens begonnen te stamelen van de Geest, die hem doet zeggen, roepen, schreeuwen: Abba! Vader! of hij is al in de volle beweging van een trinitarisch spreken, naar de mate van de volheid van de kennis die aan de gemeente wordt toegebracht. Het laatste artikel spreekt van Hem die boven ons en met ons en in ons is, die boven ons troont, bij ons woont, in ons werkt en zó onze Koning is.

IV. Er is maar één God! Daarom is er ook maar *één dogma* in alle dogmen, daarom is er maar één Prediking in alle prediken, daarom is er maar één Doop (in *de* Naam, tot verbinding met de openbaring, van de Vader, de Zoon en de Geest), daarom is er maar één zegen in alle zegeningen, daarom is er maar één gelukkig leven, en één zalig sterven. Maar nietwaar, daarin betekent “één” en “énig” het tegendeel van uniform, begripmatig model. Het is duizendvoudig verscheiden van aanzien en structuur en strekking. Het is zó rijk dat het op geen formule kan worden gebracht, geen *de minste* enkele levensbeweging is doorzichtig, het éne rijk of gebied is *uit* ten opzichte van het andere *niet af te leiden* een eigen wereld.

Zo waarachtig de God de Drie-enige is, is het onmogelijk te zeggen dat de wereld niets is dan stof, of niets dan geest, of in wézen energie, dat de geschiedenis noodwendig is of toevallig. Wie zegt dat dit of dat “niets anders is dan” is een maniak die juist géén notie heeft van de Eénheid van het leven, wie zegt dat de mens niets anders is dan een *voddenzak* madenzak, een rebel, een duivel, die is ook in staat te zeggen: dat God niets anders is dan... Almachtigheid. Dat het leven zó onuitsprekelijk is dat het op zulk een geórdende wijze onuitsprekelijk is, dat elk ding apart en verenkeld ons doet ontstellen als voor het Wonder, en dat *anderzijds* het ganse heelal ons slechts *dit* het verlangen kan instorten naar het Andere, dat *geen* verschijnsel eenvoudig uit een ander kan worden afgeleid, dat het leven overstroomt van volheid zonder dat ons *eenvoudig* evenwel daardoor de mond gestopt wordt, dat het onuitsprekelijke in zekere orde zégbaar wordt en het zegbare door het onuitsprekelijke overtroffen, dat we *met de taal de taal te boven moeten gaan, en met de ziel naar beneden moeten dalen tot in de nederste delen van de aarde* om méns te mogen blijven – dat alles vindt zijn wortel in het trinitarische leven van God, in de eigensoortige Eénheid van Hem die wij – wonder aller wonderen – mogen kennen.

IVa. Maar *dit* is waar! zij, de Eénheid kan niet worden geschouwd, kan niet worden gevoeld, náuwelijks worden vermoed. Ze kan alleen worden gelóófd. Omdat ze gegrond is in de éne *Openbaring*, omdat de kwaliteit van deze Eénheid de kwaliteit heeft van de Openbaring in Jezus Christus: “wie Mij gezien heeft, die heeft de Vader gezien” [Joh. 14: 9]. Geen wonder dat dus, hoewel de grond (en top) van de belijdenis in doxologie pleegt over te gaan, de *eigenaard* van álle belijden als belijdenis van het gelóóf (en niet van de ervaring enz.) hier

bijzonder klaar aan de dag treedt. Geen wonder dat we dit gelóóf in de Eénheid van God praktisch niet in één woord, één afgeronde voorstelling kunnen vatten en telkens feitelijk tot de *drie-eenheid* terugkeren of bij één van de drie zijswijzen en openbaringsgestalten verwijlen. En dat is redelijk!

Want het gaat wel om de Eénheid, maar het gaat om het *mysterie* van déze Eénheid. En het mysterie van deze Eénheid zou bedolven worden in antinomieën en paradoxen, indien we niet gehoorzaam tot de *drievuldigheid* de ogen wendden en de woorden leerden spellen als eigen en onvervangbaar: de Vader, de Zoon en de Geest. “*World without end*”.¹⁵⁹

Zou het zo onmogelijk zijn dat in de kerk niemand meer zich zonder meer zou verbazen dáárover dat juist aan het einde van deze belijdenis gezegd wordt: “Hij is onze *enige troost in leven en in sterven*”? Dat zegt de catechismus van Christus, maar zou het geen blasfemie zijn en de verscheuring van alle éénheid, indien we dit zeiden van een mens, een oppermens, een hoogste geest, een ondergod? Zou de doxologie niet verstoord zijn, indien we de rechtvaardiging van ons van God vervreemde bestaan bij een ander zochten dan bij God zelf? Het trinitarische bezegelt zo de “enige troost”.

Van Hem zegt de belijdenis aan het einde: “Hij is de vreugde van ons heden en de hoop van onze toekomst. Hij *is* ons *lied* nu en tot in eeuwigheid”. Op dit lied komt het aan, de zin van heel het leven wordt in de zang vervuld. Het zwijgen komt over allen die het Nirwana zoeken, maar ook over hen die in de oneindige taak van de zedelijke zelfverwerkelijking van mens en wereld voortgaan naar de steeds wijkende horizon. Maar God *is* ons lied, op Hem is onze vreugde gericht, omdat ze uit Hem vloeit, van Hem zingen wij, omdat wij in Hem leven en ons bewegen en zijn [Hand. 17: 28], in Hem die de Vreugde is en bij wie de vreugde is.

V. Wanneer er dan sprake moet zijn in de kerk, in de bezinning, in de prediking, in de lofzegging, in alle levensbeweging van de grondeloze grond van onze existentie als van het *mysterie* van de Eénheid, zou er dan over de aard van dit mysterie niets verder te zeggen zijn? Zijn er geen parallellen, beelden, vergelijkingen, voetsporen, die helpen kunnen het enigszins op te klaren? De kerk meent, met voorzichtigheid, te moeten zeggen: *ja*, het is mogelijk over deze diepten iets meer te zeggen. Maar het zou tegen de stijl van dit belijdenisgeschrift ingaan, indien we naast de doxologie of de doxologische tendens een dogmatisch ontwerp van uitleg trachtten te geven.

Er is een zeker begrip mogelijk, anders zou Gods openbaring geen openbaring zijn, maar het moet een doorkruist, een gebroken begrip zijn, anders zou de openbaring niet Góds openbaring zijn, de openbaring van Hem die *op Zijn wijze*, op Zijn goddelijke wijze één en éinig en eenvoudig is.

En nu zou toch **het** ons begrip niet in werkelijkheid doorkruist en gebroken zijn, als het niet werd ópgegrepen en stilgezet, neergewrongen en meegenomen, gevankelijk weggevoerd en voor de triomfwagen gespannen van de *Liturgie*, onder de troonhemel van de lofzangen, die een tonig zijn als de zee, kort als een spreuk, als een afspraak, geweldig als een wachtwoord waarop de deuren van de hemel, de poorten van de verborgenheid van God zich openen. Het begrip trekt, gebróken, met krácht het lied voort door de wereld. Het doet deemoedig mee in de eredienst voor het mysterie van de Eenheid. Ook het begrip zegt: Hij is ons lied.

Daarom klinkt **het in lied en gebed**, de doxologie *in votum en zegen*, bij de doop en bij de troosting van de stervenden, daarom staat **het** zij heimelijk boven de universiteit

¹⁵⁹ Veelvuldig voorkomende tekst uit het Anglicaanse *Book of Common Prayer*: de ‘collects’ waarmee de ‘answers’ worden afgesloten, een weergave van *In saecula saeculorum*.

geschreven en boven elke eerlijke arbeid, boven de grootse strijd van de eenzamen en de stille wandel van die geborgen zijn in de zichtbare gemeente, daarom gaan de stammen op tot de getuigenis van de God van Israël en de 'richtingen' tot de ontdekking van de heilzame waarheid van de éénheid van God, de onvergelykelijke eenheid van *déze* God, die de schepper is van hemel en aarde, van alle zienlijke en onzienlijke dingen die – God uit God, en licht uit licht – om ons mensen en om onze zaligheid is nedergekomen uit de hemel en een mens is geworden, die de Geest is, de Heer, die de harten levend maakt en de verrezenen doet delen in het leven van de toekomstige eeuw.¹⁶⁰

Ere zij de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, gelijk het was in het begin, zo nu en immer en in de eeuwen der eeuwen. Amen!¹⁶¹

¹⁶⁰ Regels uit de *Geloofsbelijdenis* van Nicea-Constantinopel.

¹⁶¹ Het *Klein Gloria* of *Gloria Patri*, Gezang 88, hervormde bundel 1938. Lied 195 (Liedboek 2013).